

ТЕХНОЛОГІЇ, ІНСТРУМЕНТИ ТА СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

24 ВЕРЕСНЯ 2021 РІК

М. ЛЬВІВ, УКРАЇНА

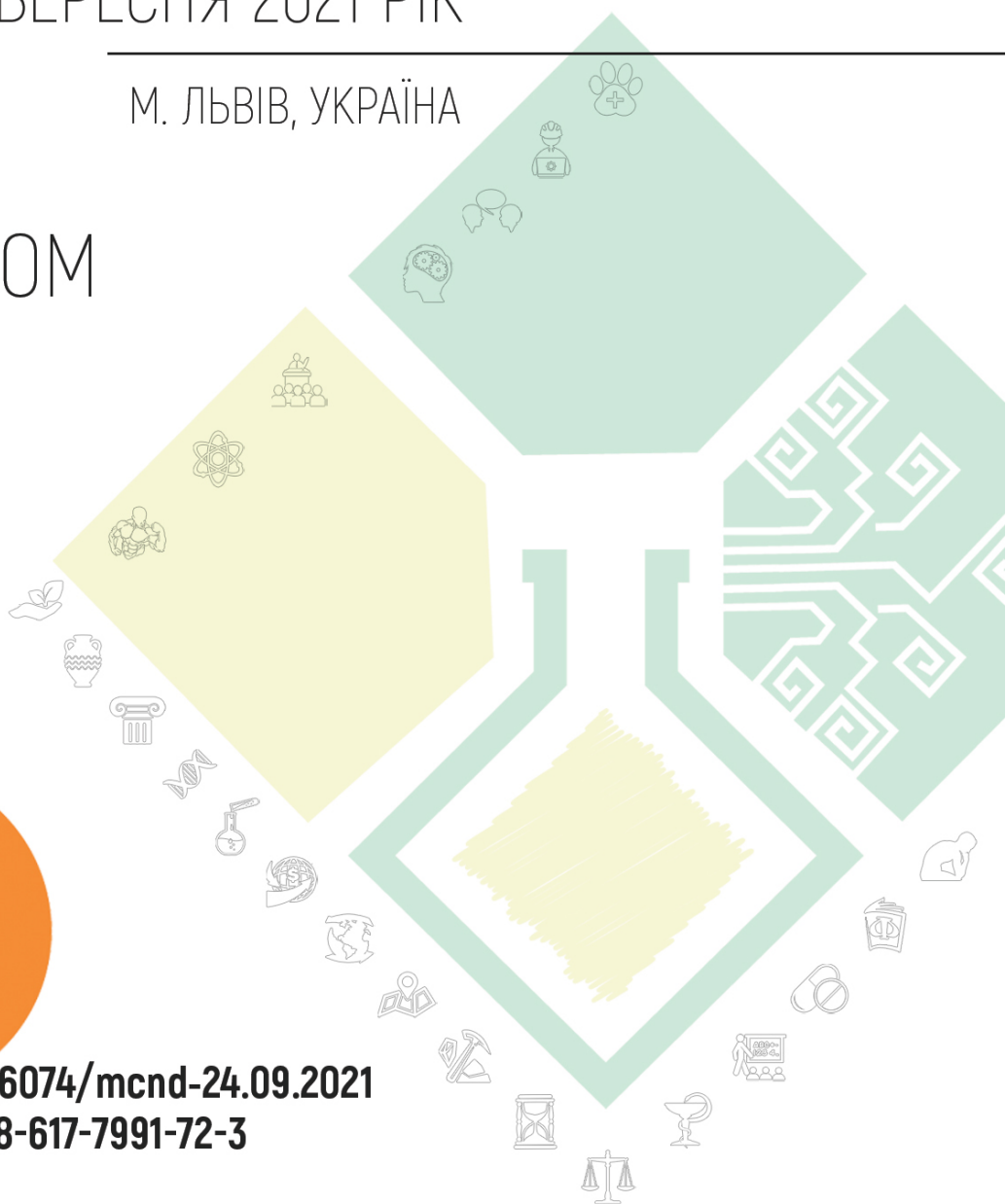
2 ТОМ

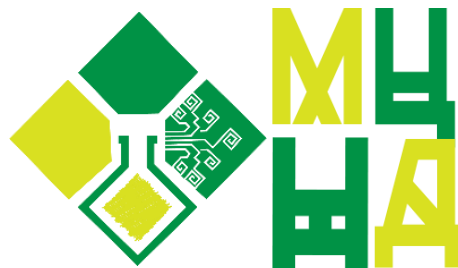
**OPEN
ACCESS**

DOI 10.36074/mcnd-24.09.2021

ISBN 978-617-7991-72-3

МАТЕРІАЛИ
II МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Міжнародний Центр Наукових Досліджень

ТЕХНОЛОГІЇ, ІНСТРУМЕНТИ ТА СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

24 ВЕРЕСНЯ 2021 РІК
м. Львів, Україна

2

ТОМ

Вінниця, Україна
«Європейська наукова платформа»
2021

Організація, від імені якої випущено видання:

ГО «Міжнародний центр наукових досліджень»

Голова оргкомітету: Рабей Н.Р.

Верстка: Білоус Т.В.

Дизайн: Бондаренко І.В.

Конференцію зареєстровано Державною науковою установою «УкрІНТЕІ» в базі даних науково-технічних заходів України та інформаційному бюлетені «План проведення наукових, науково-технічних заходів в Україні» (Посвідчення № 612 від 03.08.2021).

Матеріали конференції знаходяться у відкритому доступі на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Роботи, що містять цифровий ідентифікатор DOI індексуються в ORCID, CrossRef та OUCI (Український індекс наукового цитування).

Т 38

Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень: матеріали II Міжнародної наукової конференції (Т. 2), м. Львів, 24 вересня, 2021 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. — Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021. — 146 с.

ISBN 978-617-7991-70-9

ISBN 978-617-7991-72-3 (ТОМ 2)

DOI 10.36074/mcnd-24.09.2021

Викладено матеріали учасників II Міжнародної спеціалізованої наукової конференції «Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень», яка відбулася у місті Львів 24 вересня 2021 року.

УДК 001 (08)

ISBN 978-617-7991-72-3 (ТОМ 2)
ISBN 978-617-7991-70-9

© Колектив учасників конференції, 2021
© ГО «Європейська наукова платформа», 2021
© ГО «Міжнародний центр наукових досліджень», 2021

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ XIV.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

АТТРАКТОРЫ КЕЙНСИАНСКОЙ МОДЕЛИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭКОНОМИКИ Горюнова М.С., Гайдук И.М.	8
ВКЛАД МИХАЙЛА ВАСИЛЬОВИЧА ОСТРОГРАДСЬКОГО В РОЗВИТОК МАТЕМАТИКИ Мельник Г.В.	11
МОДЕЛИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕКО-МАШИННЫХ СИСТЕМ ВОССТАНОВЛЕНИЯ В КРИТИЧЕСКИХ СИТУАЦИЯХ С ПОМОЩЬЮ ПРОЦЕССОВ ГИБЕЛИ И РАЗМНОЖЕНИЯ Горюнова М.С., Гайдук И.М.	13
МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕРХНЕВОГО ЗМІЦНЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ СКІНЧЕННО-ЕЛЕМЕНТНОЇ МЕТОДИКИ Яковенко Н.Д.	15

СЕКЦІЯ XV.

СОЦІОЛОГІЯ ТА СТАТИСТИКА

KORXONALARDA MEHNAT UNUMDORLIGINI OSHIRISHNING SOTSIAL OMILLARI Nazarova M.G.	17
ГЕНДЕР СТАТИСТИКАСИ ВА УНИ МИЛЛИЙ СТАТИСТИКАНИНГ БАРЧА ТАРМОҚЛАРИДА РИВОЖЛАНТИРИШ (ЖОРИЙ ЭТИШ) МАСАЛАЛАРИ Давкаров А.И., Собитов О.Й. ўғли, Саидова З.Н.	20

СЕКЦІЯ XVI.

ФІЛОЛОГІЯ ТА ЖУРНАЛІСТИКА

ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ ВИМІР ПРОЗИ В. ДОМОНТОВИЧА (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ «БЕЗ ҐРУНТУ» ТА «САМОТНІЙ МАНДРІВНИК ПРОСТУЄ ПО САМОТНІЙ ДОРОЗІ») Рошко Т.В.	23
КІЛЬКА СЛІВ ПРО ІСТОРІЮ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ТЕРМІНОГРАФІЇ Мельник Г.В.	30
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ СЛІВ «QUALITY» І «ЯКІСТЬ» Бабкіна Т.	32
ОБРАЗ ВІДЬМИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ АРХЕТИПУ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ Хоменко А.М.	34

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ СИНОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МАТЕМАТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ Мельник Г.	37
ПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО ПСИХОЛОГІЗМУ ТА МЕЛОДІЇ В НОВЕЛІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «VALSE MELANCOLIQUE» Хищенко Т.І., Войтюк Л.М.	38
РЕМИНИСЦЕНЦИИ ИЗ ГОМЕРОВСКОЙ «ОДИССЕИ» В ЭКСПЛИКАЦИИ НОСТАЛЬГИЧЕСКИХ ИНТЕНЦИЙ АЛЕКСАНДРОЙ ПЕТРОВОЙ Фокина С.А.	42
СИМВОЛІЧНЕ КОДУВАННЯ ХАРАКТЕРОТИПІВ У ТВОРЧОСТІ ВАЛЕНТИНИ МАСТЕРОВОЇ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ «СУЧА ДОЧКА» ТА «СМАРАГД») Куртяк Е.В.	45
ЯК СПІВІСНУЮТЬ ЛІТЕРАТУРА ТА ІНСТАГРАМ? Возняк Д.Є.	51

СЕКЦІЯ XVII. ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ - ПОЛІТИЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ, АБО ЕФЕКТИВНІСТЬ КЕРУВАННЯ Лукашова Є.В.	54
ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МІГРАНТІВ ТА БІЖЕНЦІВ: КОНТЕКСТ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ Хлівнюк Т.П.	56

СЕКЦІЯ XVIII. ПЕДАГОГІКА ТА ОСВІТА

A NATIONAL HERO IN THE WORKS OF JANE AUSTEN Saibnazarova M.	59
MULOQOT VA UNING TURLARI: VERBAL VA NOVERBAL MULOQOT Radjarova N.M.	61
MODERN TENDENCIES OF DISTANCE LEARNING DEVELOPMENT IN HIGHER MILITARY EDUCATION Fedorovych M., Yerhidzei K.	64
O'ZBEK MILLIY URF-ODATLARINING BADIY IFODASI Saibnazarova M.	67
PRESCHOOL AGE IS AN IMPORTANT TIME TO FOCUS ON CREATIVITY Turdieva M.Ju.	70

TURLI TIZIMLI TILLARDA QO'SHMA GAPLAR MAVZUSINI QIYOSIY O'RGANISH YUZASIDAN PSIXOLINGVISTIK YONDASHUVLAR (O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA)	
Sulaymanova D.N.	73
АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	
Потюк С.В.	77
ВЕБТЕХНОЛОГІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ	
Бурак В.Г.	79
ВИКЛИКИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	
Каменчук Т.Д.	82
ВІДБІР ЗМІСТУ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ОРГАНІЧНОЇ ТА БІОЛОГІЧНОЇ ХІМІЇ ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ	
Мірошніченко І.С.	84
ВНЕШКОЛЬНЫЕ ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫЕ ЗАНЯТИЯ ДЛЯ АБИТУРИЕНТОВ ПОСТУПАЮЩИХ В ВУЗЫ	
Нурова М.У.	86
КОМПЕТЕНТЛИ ЁНДАШУВ АСОСИДА ФИЗИКАДАН ТАЪЛИМ БЕРИШ – МУҲАНДИСЛИК ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИДИР	
Бекнозарова З.Ф.	88
СПІЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖЕСТОВИХ МОВ ГЛУХИХ	
Самсоненко Ю.Г.	93
ТАЛАБАЛАРДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ	
Рахмонова Г.Ш.	97
ТРАЄКТОРІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ	
Солошенко-Задніпровська Н.К.	99
ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЯ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО ВІТЧИЗНЯНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ	
Канішевська Л.В.	101
ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ІНКЛЮЗИВНОМУ НАВЧАННІ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	
Гринюк В.В.	104

СЕКЦІЯ XIX. ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХІАТРІЯ

LEADERSHIP PHENOMENON: PSYCHOLOGICAL ASPECT Chornyi A.M., Dziavoruk A.D.	108
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧЕСКІЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ПСИХОЛОГА Кернас А.В., Москалик О.С.	110

СЕКЦІЯ XX. МЕДИЧНІ НАУКИ ТА ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я

ACUTE PURULENT CHOLANGITIS AND STAGES OF ITS EFFECTIVE SURGERY Saidmurodov K.B., Ibragimov Sh.U.	113
CLINICAL COURSE OF CORONAVIRUS INFECTION, COMPARATIVE ANALYSIS Akhrarova A.R.	117
RESULTS OF A COMPARATIVE STUDY OF GEN-MODIFIED-SHADOW EFFECTS ON THE IMMUNE SYSTEM OF LABORATORY ANIMALS IN EXPERIMENT Allanazarov A.Kh.	122
АЛЛЕРГИК РИНИТ КАСАЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНИШИДА АТМОСФЕРА ҲАВОСИНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ Тиллаева Ш.О. қизи, Махамматқулов Х.Э. угли, Бободжонов Б.Р.	125
ГИГИЕНИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ ДЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА Научно-исследовательская группа: Шоюсупова Х.Б. кизи, Махамматқулов Х.Э. угли, Ильясова А.Ю., Атамуратова О.С. кизи, Бободжонов Б.Р.	128
КЛИНИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭНТЕРОВИРУСНОЙ (НЕПОЛИО) ИНФЕКЦИИ В СЕЗОН 2021 ГОДА Шермухамедова Г.Т., Таджиев Б.М.	130
КЛІНІКО-ЛАБОРАТОРНІ ОСОБЛИВОСТІ ХВОРИХ НА БРОНХІАЛЬНУ АСТМУ НА ТЛІ ОЖИРІННЯ Кочуєва М.М., Заїкіна Ю.О., Тимченко Г.А.	132
ЛАЗЕРНОЕ ЛЕЧЕНИЕ ПЕРВИЧНОЙ НЕСТАБИЛИЗИРОВАННОЙ ОТКРЫТОУГОЛЬНОЙ ГЛАУКОМЫ Научно-исследовательская группа: Юсупов А.Ф., Муханов Ш.А., Мубаракова К.А., Умарова Н.О., Гиясова А.О.	134
ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭНТЕРОВИРУСНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ В СЕЗОН 2021 ГОДА Шермухамедова Г.Т., Таджиев Б.М.	136

**СЕКЦІЯ XXI.
ФАРМАЦІЯ ТА ФАРМАКОТЕРАПІЯ**

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАРКОТИЧНИМИ АНАЛЬГЕТИКАМИ
В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Чаплик В.В., Лавренко І.В. 138

**СЕКЦІЯ XXII.
КУЛЬТУРА ТА МИСТЕЦТВО**

СЕМАНТИКА ДИЗАЙНУ ЗНАКІВ-АРХЕТИПІВ В АРХІТЕКТУРІ

Ференс О.О. 142

**СЕКЦІЯ XXIII.
ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ**

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ У ЗАКАРПАТТІ

Касинець І.С. 144

СЕКЦІЯ ХІV. ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

АТТРАКТОРЫ КЕЙНСИАНСКОЙ МОДЕЛИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭКОНОМИКИ

Горюнова Майя Сергеевна

студентка

Харьковский национальный университет радиоэлектроники, Украина

Гайдук Илья Михайлович

студент

Харьковский национальный университет радиоэлектроники, Украина

Научный руководитель: Наумейко И.В.

канд.техн.наук, доцент

Харьковский национальный университет радиоэлектроники, Украина

До недавнего времени все новые «синергетические» понятия и объекты появились и исследовались в системах нелинейных, но сравнительно малой размерности ($n \leq 4$). Исследование многомерных систем приводит к сложностям как теоретическим, так и вычислительным. Ниже рассматривается модель экономической системы 6-го порядка [1]. Она линеаризована, однако проявляет сложное поведение, похожее на детерминированный хаос, известный в нелинейных системах. Похожие результаты для Кейнсианской экономической системы году активно обсуждались в Интернете. В данной работе предложены модельные параметры экономик 3-х государств, при которых взаимодействие между экономиками приводит к фазовым портретам, похожим на детерминированный хаос типа резонансного тора [2].

Согласно Кейнсу, общая модель экономики для i -ой страны ($i = 1, 2, 3$) и её уравнения выглядят так [1]:

$$\begin{cases} \frac{dY_i}{dt} = A_i(I_i - S_i) + Ex_i - Im_i, \\ \frac{dR_i}{dt} = B_i \left(L_i - \frac{M_i}{P_i} \right), \end{cases}$$

где :

$Y_i, (i = \overline{1,3})$ - национальный доход i -ой страны (фазовая переменная);

$R_i, (i = \overline{1,3})$ - текущая ставка процента в i -ой стране (фазовая переменная).

Все остальные параметры правой части либо постоянны, либо линейно зависят от Y и R .

Введение в изолированные системы фактора международной торговли с помощью функций: $E x_i = E x_i(Y_j, Y_k)$, $(i \neq j, k)$, $I m_i = I m_i(Y_i)$ приводит к системе из шести взаимосвязанных уравнений.

Такая расширенная система состоит из трех связанных ограниченных осцилляторов. Как показано Ньюхаусом, Рюэлем и Такенсом, возмущение движения по трехмерным торах может привести к странному аттрактору. Таким образом, в модели международной торговли была установлена возможность существования странных аттракторов [2].

Все ранее описанное относится к нелинейным системам уравнения, для которых характерны предельные циклы и странный аттрактор. Но так как наша система - линейная с постоянными коэффициентами, то решение для неё ищется в виде $e^{\lambda t} U_i$. Если отношение периодов иррационально, то движение хаотическое, при этом легко видеть, что две точки в начальный момент времени, лежащие рядом с течением времени могут оказаться сколь угодно далеко. Выполняется следующее утверждение:

Если все три автономные экономики принадлежат к осцилляторному типу, введение международной торговли может привести к существованию странного аттрактора в объединенной экономике. Имеем непериодические движения в ограниченной области. Это - странный аттрактор, так как не является точкой или циклом.

Лоренц показал, что существование хаотических траекторий в соответствующих моделях можно установить численным моделированием.

Такое поведение появляется для сочетания параметров, когда вещественные части, по крайней мере, двух собственных чисел равны 0, а мнимые, отвечающие за период колебаний – не сравнимы, т.е. их отношение не рационально. На рисунке ниже приведена полученная численным моделированием в пакете «Mathematica» проекция 6-мерного фазового пространства для рассматриваемой модели на (Y_1, Y_2, Y_3) . Это, очевидное отображение хаотического поведения.

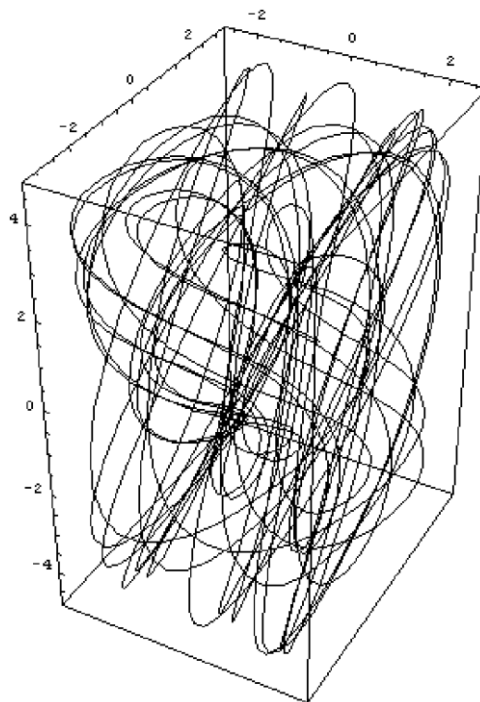

Рис. 1. Квази-хаотическая динамика в трехмерной проекции

Вывод: существует набор параметров глобального взаимодействия экономик, который позволяет подозревать, что глобализация может породить экономический хаос.

Список использованных источников:

1. Кейнс Дж.Г. Избранные произведения. – М.: Экономика, 1993. –430с.
2. Zhang W.B. Economic dynamics – growth and development. – Berlin.: Economic, 1990. – 316р.

ВКЛАД МИХАЙЛА ВАСИЛЬОВИЧА ОСТРОГРАДСЬКОГО В РОЗВИТОК МАТЕМАТИКИ

Мельник Ганна Віталіївна

аспірантка кафедри слов'янського мовознавства
Університет Марії Кюрі-Склодовської, Республіка Польща

Цьогоріч відзначається 220-та річниця з дня народження українського науковця Михайла Васильовича Остроградського (24.09.1801-01.01.1862) [2, с. 3, 5], який посідає чільне місце в розвитку точних наук, зокрема математики.

Досить часто нові відкриття в науці називають на честь їхніх відкривачів, тобто нові формули, методи, теореми і т. д. отримують назву, яка містить у собі прізвище науковця. Такі назви увіковічують своїх відкривачів і навіть через кілька століть не дають забути про вклад науковця в розвиток тієї чи іншої галузі науки. Михайло Остроградський один із науковців, який своєю плідною працею примножив здобутки математики XIX століття. Його іменем названо такі терміни як: формула Остроградського, формула Ліувілля-Остроградського, принцип Гамільтона-Остроградського, метод Остроградського та інші. Метою статті є проба коротко описати перераховані вище терміни та вказати на роль Михайла Остроградського в їх дослідженні.

Формула Остроградського (1) (відома також як формула Остроградського-Гауса, формула Гауса) – встановлює зв'язок між поверхневим інтегралом другого роду по замкненій поверхні і потрійним інтегралом по просторовій області, обмеженій цією поверхнею.

$$\iint_S Pdydz + Qdxdz + Rdx dy = \iiint_V \left(\frac{\partial P}{\partial x} + \frac{\partial Q}{\partial y} + \frac{\partial R}{\partial z} \right) dx dy dz, \quad (1)$$

У Остроградського вона була записана як:

$$\int_V \left(\frac{\partial P}{\partial x} + \frac{\partial Q}{\partial y} + \frac{\partial R}{\partial z} \right) dx dy dz = \int_S P \cos \alpha + Q \cos \beta + R \cos \gamma, \quad (2)$$

де S — поверхня, що обмежує об'єм V .

Михайло Остроградський „був першим, хто зрозумів самостійну роль формули (2) і виділив її як об'єкт загальноматематичного значення” [1, с. 1017].

Формулу Ліувілля-Остроградського (3) математик опублікував у замітці „Про лінійні диференціальні рівняння n -го порядку” в 1838 році.

$$W(x) = W(x_0) e^{\int_{x_0}^x \text{tr} A(\xi) d\xi}, \quad (3)$$

де $\text{tr} A(x)$ – слід матриці $A(x)$

Варто зазначити, що у працях Ліувілля саме такої формули немає [1, с. 1022].

Принцип Гамільтона-Остроградського. Своєю роботою, опублікованою у 1831 році, Михайло Остроградський зробив перший крок у напрямку відкриття нового інтегрального варіаційного принципу. Наступний крок на вдосконалення принципу був зроблений в 1834 році Вільямом Гамільтоном. Рівність Гамільтона-Остроградського пов'язана з варіацією інтеграла

$$\delta \int_A^B L dt = \delta \int_{t_1}^{t_2} L dt = 0, \quad (4)$$

де $L=T-P$

А сам принцип Гамільтона-Остроградського формулюється наступним чином „дійсний рух системи між двома заданими її положеннями відрізняється від можливих рухів, здійснюваних за той самий час між тими самими заданими положеннями, тим, що для дійсного руху дія за Гамільтоном мінімальна” [3, с. 228].

Метод Остроградського щодо зведення неоднорідної крайової задачі до однорідної в сучасній літературі з математичної фізики функціонує під назвою принципу Дюамеля. Жан-Марі Дюамель дійсно розв'язав цю задачу одночасно із Михайлом Остроградським, але опублікував її лише в 1833 році, в той час коли Остроградський результатами своїх досліджень поділився ще в 1831 році.

Список використаних джерел:

1. Горбачук М.Л., Самойленко А.М. (2001) *Михайло Васильович Остроградський і його роль у розвитку математики*, [в:] Український математичний журнал. Т. 53, № 8. [Доступ: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/172277>].
2. Сита Г. (2002) *Славетний син України математик Михайло Остроградський*, [в:] Наукові записки. Т. 20. Фізико-математичні науки. [Доступ: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8584/01_syta_gm.pdf].
3. Чабан В., Чабан А. (2006) *Варіаційний принцип Гамільтона-Остроградського в термодинаміці*, [в:] Вимірювальна техніка та метрологія. № 66. [Доступ: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/48109>].

МОДЕЛИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕКО-МАШИННЫХ СИСТЕМ ВОССТАНОВЛЕНИЯ В КРИТИЧЕСКИХ СИТУАЦИЯХ С ПОМОЩЬЮ ПРОЦЕССОВ ГИБЕЛИ И РАЗМНОЖЕНИЯ

Горюнова Майя Сергеевна

студентка

Харьковский национальный университет радиозлектроники, Украина

Гайдук Илья Михайлович

студент

Харьковский национальный университет радиозлектроники, Украина

Научный руководитель: Сова А.В.

канд. физ.-мат. наук, проф.

Харьковский национальный университет радиозлектроники, Украина

Рассматривается система «человек–машина–среда» с конечным пространством состояний S , обладающая марковским свойством. Такие системы появляются, в частности, при восстановлении объектов после катастроф силами специальных подразделений. К настоящему времени в Украине износ потенциально опасных технических систем (заводы, электростанции и др.) в среднем превышает 70%, что делает особенно актуальным моделирование работы систем безопасности этого типа. В рамках данной работы, как и в предшествующей работе [1], поток событий со стороны подсистем «машина» и «среда» является простейшим с интенсивностью λ , а время реакции на них со стороны «человека–оператора» распределено экспоненциально с параметром μ . Однако здесь $\lambda > \mu$, что соответствует случаю «мульти-катастрофы». Оба типа событий приводят к смене состояния системы. Величина $P_i(t)$ есть вероятность S_i состояния системы в момент времени t . В отличие от моделей из [1], в первом приближении, будем считать состояние здоровья оператора неизменным. Он последовательно выполняет n технологических операций, причем каждая следующая катастрофа аннулирует результат текущей операции. В отличие от классической схемы «гибели и размножения», интенсивность восстановления здесь не растет с увеличением номера состояния системы. В первом приближении, считаем её постоянной. Схема установившегося процесса, реализует систему алгебраических уравнений. Решая их, получим формулы, похожие на формулы Эрланга для вероятностей состояний системы $P_i = a^{i-1} P_0$, $i=1, \dots, n$; $P_0 = 1 / (1 + a + a^2 + \dots + a^{n-1})$; $a = \lambda / \mu$. Тогда: $P_i = a^{i-1} (1-a) / (1-a^n)$. Отметим, что здесь $a > 1$.

Наибольший практический интерес представляет, конечно, P_0 – вероятность восстановления безаварийной работы системы.

Отметим, что в виду предположений постоянства интенсивностей, не возникает вопрос об устанавливаемости процесса и существования предельных вероятностей. Физический смысл системы подсказывает естественное обобщение – интенсивность восстановления для каждого состояния может быть различна: μ_i . Это никак не сказывается на процесс составления дифференциальных уравнений Колмогорова и последующий переход $t \rightarrow \infty$. Дальнейшее естественное обобщение – переменная интенсивность катастроф $\lambda(t)$ может нарушить стационарность процесса и потребовать решения исходной системы Колмогорова с переменными коэффициентами для проверки адекватности модели при различных величинах μ_i и

функциях $\lambda(t)$. Отметим, что μ в реальных условиях также может зависеть от времени. Дальнейшие усложнения модели, приближающие её к реальным системам ликвидации катастроф, требуют учета состояния работоспособности оператора [2], и рассмотрения неклассических потоков событий, что и будет темой дальнейших работ.

Список использованных источников:

1. Аль-Азави Рази Джабур Об одном подходе к моделированию человеко-машинных систем восстановления в критических ситуациях / 16-й Международный молодежный форум «РАДИОЭЛЕКТРОНИКА И МОЛОДЕЖЬ В XXI веке» 17–19 апреля 2012 г. – С. 131-132
2. Razi J. Alazawi Markovian approach to Man-Machine-Environment systems / Радиотехника, №170, Харьков, 2012. С.14-18.

МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕРХНЕВОГО ЗМІЦНЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ СКІНЧЕННО-ЕЛЕМЕНТНОЇ МЕТОДИКИ

Яковенко Ніна Дмитрівна

канд. фіз.-мат. наук, доцент

Державний університет телекомунікацій, Україна

Вступ. Імпульсна обробка являється ефективним сучасним методом підвищення міцності, зносостійкості та довговічності металевих елементів конструкцій [1].

В даній роботі розглядається півпростір з мікроструктурними перетвореннями (МСП) під дією теплового та механічного імпульсів. Враховано об'ємні деформації, які обумовлені мікроструктурними перетвореннями мартенситного типу при охолодженні тіл, а також залежність непружних характеристик матеріалу від фазового складу. Об'ємні концентрації мікроструктурних фаз при нагріванні і охолодженні визначаються з експериментальних даних, які узагальнені в термодинамічній діаграмі. В роботі надаються якісні та кількісні ефекти впливу фазового складу на непружні характеристики матеріалу. В якості матеріалу вибирається сталь 35ХМА.

Постановка задачі. В постановку динамічної осесиметричної зв'язаної задачі термомеханіки входять: кінематичні співвідношення Коші, рівняння руху, рівняння теплопровідності, де враховуються термодружна, термотрансформаційна та динамічна зв'язаності, а також початкові та граничні умови. Для опису нелінійної поведінки матеріалу використовується модель течії, узагальнена на випадок багатофазового складу [3].

Методика розв'язування задачі. Динамічна осесиметрична задача є суттєво нелінійною та розв'язується чисельно методом покрокового неявного інтегрування по часу, ітераційного методу та методу скінченних елементів [2].

Результати розрахунків. На рис. 1, 2 приведені результати розрахунків, що ілюструють залишкові глибинні розподіли радіального напруження $\sigma_{rr}(z)$ без врахування МСП та із врахуванням МСП відповідно. За час формування залишкового стану приймається $t = 5 \cdot 10^{-7} \text{ c}$. На графіках використовуються такі позначення: Q – лише теплове навантаження без урахування МСП; P – суто механічне навантаження; $P + Q$ – комбіноване термомеханічне навантаження без врахування МСП; $q + f_s$ – лише теплове навантаження з урахуванням залежності непружних характеристик і трансформаційних змін об'єму від МСП; $q + P + f$ – комбіноване термомеханічне навантаження з урахуванням залежності змін об'єму від МСП; $q + f_s + P$ – комбіноване термомеханічне навантаження з урахуванням залежності непружних характеристик і трансформаційних змін об'єму від МСП.

При комбінованому термомеханічному стані формується трьохзонна область термофазомеханічного впливу: зона впливу МСП $z \leq 10^{-7} \text{ м}$, зона термомеханічного впливу $10^{-7} \text{ м} < z < 10^{-6} \text{ м}$ і зона суто механічного впливу $z < 10^{-3} \text{ м}$.

В області $z \leq 10^{-7}$ м МСП призводять до появи стискальних напружень (крива $q + p + f_s$ на рис. 2) замість розтягувальних (криві $q + p$ на рис. 1). Зменшення напружень розтягу з виходом в область стискаючих напружень при мартенситному перетворенні є якісним ефектом - це дозволяє збільшити міцність матеріалу поверхні півпростору.

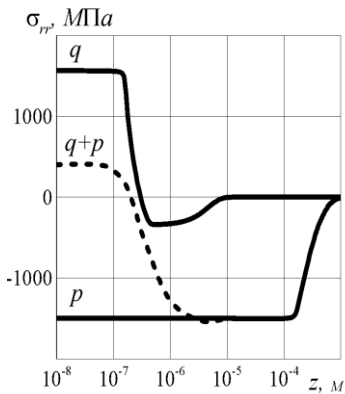

Рис. 1.

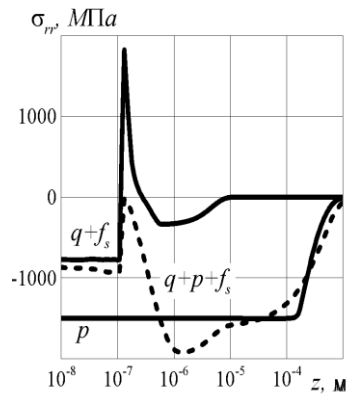

Рис. 2.

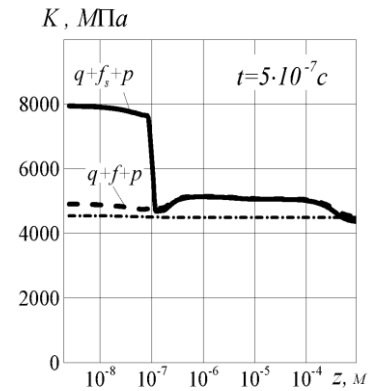

Рис. 3.

Перехід матеріалу в мартенситну фазу супроводжується зміцненням за структурним механізмом. Зміцнення матеріалу в інших випадках здійснюється за традиційним механізмом непружного деформування. Найбільш показові дані для аналізу механізмів зміцнення наведені на рис. 3.

Видно, що в зоні мартенситного перетворення $z \leq 10^{-7}$ м домінуючим є трансформаційний (фазовий) механізм (суцільна крива $q + f_s + p$ на рис. 3), пов'язаний із зміцненням матеріалу в мартенситній фазі. Приріст параметра зміцнення в шарі $z \leq 10^{-7}$ м майже в п'ять разів перевищує приріст K за рахунок деформаційного зміцнення (штрихова крива $q + p + f$ на рис. 3).

Встановлено, що МСП разом з механічним імпульсом є суттєвим фактором формування стискальних напружень на поверхні тіл з мартенситних сталей, які збільшують міцність і втомну довговічність деталей конструкцій.

Список використаних джерел:

1. Yilbas B. S., Shuja S. Z., Arif A., Gondal M. A. Laser-shock processing of steel // Journal of Materials Processing Technology. – 2003. – Vol. 135. – P. 6–17.
2. Smith I. M., Griffiths D. V. Programming the Finite Element Method / I. M. Smith, D. V. Griffiths // – Chichester. – 4th edition. – New York: John Wiley and Sons. – 2004. – 542 p.
3. Senchenkov I. K. Modeling of a nonisothermal flow with regard for the dependence of plastic properties on the microstructure of a material / I. K. Senchenkov, N. D. Oksenchuk // J. Math. Sci. – 2013. – 190, N. 6. – P. 796–803.

СЕКЦІЯ XV. СОЦІОЛОГІЯ ТА СТАТИСТИКА

KORXONALARDA MEHNAT UNUMDORLIGINI OSHIRISHNING SOTSIAL OMILLARI

Nazarova Marg'uba Gulamovna

kafedrası katta o'qituvchisi

*Toshkent Davlat Texnika Universiteti Olmaliq filiali "Ijtimoiy-gumanitar fanlar",
O'zbekiston Respublikasi*

Mehnat unumdorligini oshirish iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning ajralmas belgisidir. Barchamizga ma'lumki, mehnat salohiyatining faqat bir qismi har qanday mamlakatning ijtimoiy sanoat ishlab chiqarishida qatnashadi. Ikkinchisi, misol uchun, ishsizlar, bu jarayondan chetlatiladi. Bugungi kunda butun mehnat potentsialining (mamlakat, viloyat, tuman, hudud) samaradorligini aks ettirish uchun biz iqtisodiy aholiga o'xshash tarzda ijtimoiy mehnat unumdorligi deb nomlanadigan iqtisodiy faol aholining mahsuldorligini aniqlashga harakat qilamiz. Ishlab chiqarishga ya'ni sanoat korxonalariga jalb qilingan mehnat salohiyatining samaradorligi an'anaviy mehnat unumdorligi bilan aniq tavsiflanadi. Kundek ravshanki, iqtisodiy mehnat unumdorligining doimiy ko'rsatkichlari va iqtisodiy faol aholi soni, ishsizlik o'sishi bilan ijtimoiy mehnat unumdorligi pasaymoqda.

Bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitida unumdorlikni sotilgan mahsulot va import qilingan produksiyalar hajmi bo'yicha hisoblash ancha muhimroqdir, boisi tugallanmagan ishlab chiqarishning ko'payishi va sotilmagan mahsulot qoldiqlarining to'planib qolishi ijobiy iqtisodiy ahamiyatga ega emas. Mehnat unumdorligi darajasi va uning dinamikasiga ko'pgina omillar ta'sir qiladi. Omillar deb, mehnat unumdorligining o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadigan xarakatlantiruvchi kuchlar va sabablarga aytiladi. Ularning ayrimlari mehnat unumdorligining ortishiga yordam bersa, boshqalari unumdorlikning pasayishiga sabab bo'lishi mumkin: Omillarning *birinchi guruhiga* mehnat unumdorligi kuchining ortishi, mehnatni va ishlab chiqarishni tashkil etishning, mehnatkashlar ijtimoiy sharoitining yaxshilanishi, *ikkinchi guruhga* tabiiy sharoitlarning noqulay tasir etishi, ishlab chiqarish va mehnatni tashkil etishdagi kamchiliklar, ijtimoiy sharoitdagi salbiy elementlarning yomon ta'siri kiradi.

Iqtisodiy sohani davlat tomonidan tartibga solish oldinda turgan yangi muammolarni hisobga olib, mehnat unumdorligining bir qator darajalarini belgilash maqsadga muvofiqdir. Iqtisodiy mehnat unumdorligining boshlang'ich darajasi - bu ma'lum bir xodimning mehnat unumdorligi. Keyinchalik - mintaqa yoki sanoat uchun belgilanadigan mahalliy mahsuldorlik. Albatta, bu yerda mehnatning ijtimoiy unumdorligini hisoblash mumkin emas, chunki ishsizlik faqat hududlarda qayd etilgan. Va nihoyat, mamlakatda mehnat unumdorligi bu umumiy ijtimoiy (ijtimoiy) yoki yalpi iqtisodiy (makroiqtisodiy). Ikkinchidan, bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, mamlakatning barcha iqtisodiy kompleksida har bir vaqtda amalda ishlatiladigan mehnat unumdorligi darajasi aks etadi. O'lchov darajasi bo'yicha mehnat unumdorligining taklif etilayotgan tipologiyasi tovarlarni ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan ish hajmi va tarkibiga asoslanadi. Birinchi holda, bu alohida ish joyi, ishlab chiqarish maydonchasi yoki alohida korxonasi; ikkinchisida - ma'lum miqdordagi korxonalarini qamrab olishi mumkin bo'lgan hudud yoki iqtisodiy faoliyat turi bilan cheklangan mehnat sohasi; uchinchidan - mamlakatning barcha hududlari, iqtisodiyot tarmoqlari va organik birdamlikka ega korxonalar.

Ma'lum toifadagi korxonalarda mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari individual mehnat unumdorligi darajalarining dinamikasiga bog'liq va yig'indisi mahalliy dinamikaga bog'liq. Biroq, mehnat unumdorligining ayrim turlarini hisoblash, bizning fikrimizcha, ishlab chiqarish va mehnat xarajatlari natijalarini har bir aniq o'lchov darajasida, bu darajalarning o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda taqqoslash orqali amalga oshirilishi mumkin. Xususan, band bo'lganlar soni (iqtisodiy mehnat unumdorligi uchun) yoki iqtisodiy faol aholi soni (ijtimoiy jami mehnat unumdorligi) bo'yicha oldingi darajadagi ko'rsatkichlarning o'rtacha arifmetik qiymati sifatida. Mehnat unumdorligini oshirish rezervlari – bu texnika, texnologiyani takomillashtirish, ishlab chiqarish, mehnat va boshqaruvni tashkil etishni yaxshilash hisobiga mehnat unumdorligi ichidan, mehnatunumdorligini oshirishning barcha omillaridan yanada to'laroq foydalanish imkoniyatidir. Korxonalar va sanoat-qurilish sohasidagi mehnat unumdorligi darajasini har qanday mahalliy makroiqtisodiy ko'rsatkich va tegishli ishlab chiqarishda band bo'lgan ishchilar soni (iqtisodiy mehnat unumdorligi) yoki ushbu hududda iqtisodiy faol aholi sonining nisbati sifatida belgilash huquqiga egamiz. (ijtimoiy mehnat unumdorligi). Boshqa tomondan, ma'lum bir korxonalarida ishlaydigan ishchilar soniga qarab hisoblanadigan individual korxonalarining shaxsiy mehnat unumdorligi darajalarining o'rtacha arifmetik qiymati bu darajada harakat qilishi mumkin. Umumiy mahsuldorlik darajasi (iqtisodiy yoki ijtimoiy) har qanday makroiqtisodiy ko'rsatkich va iqtisodiy faol odamlar ishlab chiqarishda band bo'lganlar sonining nisbati. Ammo bu hududdagi ishchilar soni yoki iqtisodiy faol aholi tomonidan taqqoslanadigan mahalliy unumdorlikning arifmetik o'rtacha qiymati bo'lishi mumkin. Mehnat unumdorligini oshirishga quyidagi yo'llar bilan erishish mumkin:

- korxonaning ishlab chiqarish quvvatidan to'laroq foydalanish hisobiga mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirish, chunki ishlab chiqarish hajmi oshganda, ish vaqti sarflanishining, faqat o'zgaruvchan qismi ko'payadi, doimiy esa o'zgarmasdan qoladi. Natijada, mahsulot ishlab chiqarish uchun sarflanadigan vaqt kamayadi;

- mahsulot ishlab chiqarishni intensivlashtirish, uning sifatini oshirish, ishlab chiqarishni kompleks mexanizatsiyalash va avtomatlashtirishni joriy etish, takomillashtirish texnika va ishlab chiqarish texnologiyasini qo'llash, ishlab chiqarishni tashkil etish, moddiy texnika ta'minotini va tashkiliy-texnikaviy tadbirlar rejasiga muvofiq, boshqa omillarni yaxshilash hisobiga ish vaqtining bekor sarf bo'lishini qisqartirish yo'li bilan mahsulot ishlab chiqarishga mehnat sarflarini qisqartirish.

Mehnat unumdorligi mahsulot ishlab chiqarish natijasining mehnat birligiga yoki teskari qiymatga nisbati bilan belgilanadi, ya'ni. mehnat xarajatlarining ishlab chiqarish natijasiga nisbati (mehnati zichligi). Bundan tashqari, har bir iqtisodiy tizim uchun iloji boricha ishlab chiqarish faoliyati natijalarini to'g'ri ifoda etishni ta'minlash muhimdir. ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi. Mehnat unumdorligini tarmoqlararo taqqoslashda ham tabiiy, ham shartli-tabiiy ko'rsatkichlar bir-biriga mos kelmaydi, ayniqsa ular turli xil ishlab chiqarish natijalarini taqqoslashda qo'llanilmaydi. Ushbu an'anaviy kamchilik iqtisodiyotni makroiqtisodiy tartibga solishda ikkala usuldan ham keng foydalanishga imkon bermaydi. Muhim rol o'ynaydi, bunda tirik mehnat natijalari bilan bir qatorda mahsulotlarning sifati, materiallarning sarflanishi, ishlab chiqarish vositalarining eskirishi hisobga olinadi. Boshqacha qilib aytganda, mehnat unumdorligining tabiiy (shartli-tabiiy) ko'rsatkichlari, ishlab chiqarish natijasini aniq aks ettirgan holda, tirik mehnatning natijasini etarlicha aniq tavsiflamaydi.

Mehnati unumdorligini pul birliklarida ifodalangan tovarlar hajmini o'lchash ko'proq keng tarqalgan. Agar uning darajalari turli davrlarda bir xil ishlab chiqarish turlari uchun taqqoslanisa, inflyatsiya ta'sirini aniqlash uchun taqqoslanadigan narxlarga murojaat qiling. Mehnati unumdorligi ko'rsatkichlarini makroiqtisodiy darajada ham, korxonada darajasida ham hisoblash mumkin. Korxonada darajasida YaIMning makroiqtisodiy ko'rsatkichi, ma'lum bo'lganidek, qo'shimcha qiymat ko'rsatkichiga mos keladi. Bu jo'natilgan tovarlar

qiymatidan ishlab chiqarish jarayonida ishlatiladigan xom ashyo, yarim tayyor mahsulot, energiya va yoqilg'idan olinadigan materiallar qiymatini chegirish orqali aniqlanadi. Milliy daromadga mos keladigan indikator sifatida korxonalar uchun material, energiya va ularga tenglashtirilgan boshqa xarajatlarni, shuningdek sotilgan tovarlar qiymatidan asosiy vositalarning eskirishi natijasida yalpi daromadni hisoblash mumkin. Hosildorlikni hisoblashning eng oddiy usuli - ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining bu jarayonda ishtirok etayotgan xodimlar umumiy soniga nisbatini topish. Hosildorlik darajasini yaxshilash uchun birinchi ko'rsatkichni oshirish, ikkinchisini esa pasaytirish kerak. Mehnat unumdorligi quyidagilarga bog'liq.

- Xodimlarning malakasi. Tajribali mutaxassisni yuqori maoshga yollash ko'pincha ikkita yangi kelganni olib, ularni kerakli darajaga ko'tarishdan ko'ra ancha foydali bo'ladi. Bundan tashqari, etarli malakaga ega bo'lgach, ular, ehtimol, yangi ish joyiga ko'chib o'tishadi.

- Vaqt boshqarish. Ochig'ini aytganda, vaqtni boshqarish - kompaniyaning har qanday xodimi uchun oddiy chilangardan tortib top -menejergacha bo'lgan muhim ko'nikma. Ish vaqtini rejalashtirish - bu SSSRdan kelgan barcha muhojirlar uchun mahorat.

- Motivatsiya tizimlari. Bu erda hamma narsa oddiy - ma'lum ishlab chiqarish stavkalari bor, unga etib kelganida xodim o'z maoshini oladi. Agar rejalar oshib ketgan bo'lsa, bonus beriladi. Bu tizim mukammal ishlaydi, asosiysi me'yorlarning chegara ramkalarini to'g'ri hisoblash.

Zamonaviy sharoitda kompaniyaning daromad o'sishi korxonalarda asosiy zarur tendentsiya hisoblanadi. Foyda o'sishi turli yo'llar bilan ta'minlanishi mumkin, ularning orasida kompaniya xodimlaridan yanada samarali foydalanish mumkin. Mehnat unumdorligi Formula orqali mehnat unumdorligi - bu mehnatdan foydalanish samaradorligini tavsiflashning mezonidir. Mehnat faoliyati doirasida, ularning ishlab chiqarish jarayonida mehnat qilish samaradorligi hisobga olinadi. Bunga mahsulot birligi ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan ma'lum bir vaqt bilan o'lchash mumkin. Fa Brokxaus va Mehnat faoliyati yoki mahsuldorligi ostida FA BRANKHAS va EFRON ensiklopediya lug'atida bo'lgan ta'rifga asoslanib, mehnat xarajatlari miqdori va mehnat paytida olinishi mumkin bo'lgan natijani ko'rib chiqish kerak. L. E. Bazovskiy mehnat unumdorligi korxonaning ishlab chiqaradigan xodimlarning unumdorligi sifatida aniqlash mumkin. Buni ish vaqti ish vaqti uchun ishlab chiqarilgan mahsulotlar soni bilan aniqlash mumkin. Ushbu ko'rsatkich, shuningdek, chiqarilgan mahsulotlar bo'limiga tegishli bo'lgan mehnat narxini aniqlaydi. Ishlash - bu mahsulotlar miqdori, bitta xodimni belgilangan vaqt oralig'ida ishlab chiqaradi. Bu har bir birlikning mehnat vaqtini ishlab chiqarishga sarflangan har bir birlik uchun keladigan mahsulotni shakllantirishga muvofiq ma'lum bir hayot samaradorligini va sanoat ishlarining samaradorligini tavsiflovchi me'yordir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmonov Q.H., Bozorov N., Volgin N. va boshqalar. «Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi». Toshkent: «O'qituvchi»-2001 yil, 280-326 betlar.
2. Abdurahmonov Q.H., Holmo'minov Sh.R. «Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi». Toshkent-2004 yil, 126-143 betlar.
3. Dodoboev Yu.T., Xudoyberdiev.A. «Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi». Farg'ona-2001 yil, 64-84 betlar.
4. Usmonov S.N., Dodoboev Yu.T. «Bozor iqtisodiyoti asoslari». Toshkent: «Fan»-1999 yil, 88-90-betlar.
5. O'lmasov A. «Iqtisodiyot asoslari». Toshkent: «Mehnat»-1997 yil, 16-18-betlar.
6. <https://ilovs.ru/uz/otnosheniya/sposoby-povysheniya-proizvoditelnosti-truda-puti-povysheniya-proizvoditelnosti-truda.html>
7. <https://fayllar.org/mehnat-unumdorligi-uni-oshirish-omillari-va-korsatkichlari-rej.html>

ГЕНДЕР СТАТИСТИКАСИ ВА УНИ МИЛЛИЙ СТАТИСТИКАНИНГ БАРЧА ТАРМОҚЛАРИДА РИВОЖЛАНТИРИШ (ЖОРИЙ ЭТИШ) МАСАЛАЛАРИ

Давкаров Ахроржон Исоқович
*Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқи
Ёшлик талабалар шахарчаси
етакчилар кенгаши раиси, Ўзбекистон Республикаси*

Собитов Отабек Йўлдош ўғли
*Тошкент давлат педагогика университети "Педагогика ва психология" факультети
2-босқич талабаси, Ўзбекистон Республикаси*

Саидова Зуҳра Нарзуллаевна
*Тошкент давлат педагогика университети
Ўзбек-Беларус "Инновацион педагогика"
қўшма факультети 2- босқич талабаси, Ўзбекистон Республикаси*

Аннотация: *Мазкур мақолада Гендер статистикаси тамойилларини шакллантиришни қайта кўриб чиқиш, Давлат статистика органлари гендер кўрсаткичлари асосида жамият ҳаётининг барча соҳаларида хотин-қизлар ва эркакларнинг ҳолатини акс эттирадиган статистик ахборотни йиғишни, унга ишлов беришни, уни тўплашни, сақлашни, таҳлил қилишни ва эълон қилишни амалга оширади.*

Гендер статистикаси тамойилларини шакллантиришни қайта кўриб чиқиш, фойдаланувчилар билан ҳамкорликда халқаро ташкилотлар тавсияномаларини инобатга олган ҳолда аёллар ва эркакларнинг жамиятдаги ҳолатини қиёсий таҳлил қилиш имкониятини берувчи янги кўрсаткичларни жорий қилиш, ишлаб чиқиш ва амалга ошириш имкониятини беради.

Маълумотларни гендер жиҳатдан такомиллаштириш ишлари миллий статистиканинг барча тармоқларини ривожлантириш, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг янги жиҳатларини очиб бериш, жамиятни демократлаштиришда кенг кўламли ислохотларни чуқурлаштириш билан биргаликда олиб борилмоқда.

Давлат статистика органлари гендер кўрсаткичлари асосида жамият ҳаётининг барча соҳаларида хотин-қизлар ва эркакларнинг ҳолатини акс эттирадиган статистик ахборотни йиғишни, унга ишлов беришни, уни тўплашни, сақлашни, таҳлил қилишни ва эълон қилишни амалга оширади.

Гендер кўрсаткичларини шакллантириш:

- давлат статистика органлари томонидан амалга ошириладиган давлат статистик кузатувларига;
- давлат бошқаруви органларининг маъмуриятга оид маълумотларига;
- давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан мунтазам равишда амалга ошириладиган статистик кузатувларга асосланади.

Гендер кўрсаткичлари фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг, нодавлат ноижорат ташкилотларининг ва фуқаролик жамияти бошқа

институтларининг статистик маълумотлари асосида ҳам шакллантирилиши мумкин.

Гендер статистикаси бу - аёллар ва эркекларнинг гендер нуқтаи назаридан фарқини аниқлаш ва буни тизимли равишда ўрганиб бориш учун аёл ва эркекларнинг муҳим аҳамиятга эга бўлган барча йўналишлардаги ҳақиқий ўрнини ҳолисона акс эттирувчи статистика ҳисобланади. Гендер статистикаси инсон тўғрисида маълумотлар йиғиладиган барча статистик мавзуларга дахлдор бўлиб, куйидагиларни ўз ичига олган бўлади: жинсий таркиби бўйича маълумотлар, гендер масалаларини (гендер кўрсаткичларини) акс эттирувчи статистика, ҳамда статистиканинг барча соҳаларига гендер ёндашувини жорий қилиш.

Гендер статистикаси кўп мақсадлар учун ҳизмат қилади, лекин биринчи навбатда, у аёл ва эркекларнинг турли ҳолатлари ва шароитларига тааллуқли бўлган яширин муаммоларини аниқлаш учун керакдир. Шунга кўра, гендер статистикаси муваффақиятли режалаштириш, манзиллиликни кучайтириш, самарали мониторинг юритиш ва ривожланиш дастурларининг таъсирини баҳолаш учун зарурдир. Шуни инобатга олган ҳолда, гендер статистикаси бу адолат ва тенгликни илгари суриш, шунингдек, аҳолининг барча гуруҳлари ҳаёти даражасини яхшилаш учун хизмат қиладиган воситадир. Шу тариқа, гендер статистикаси барқарор ва ҳар томонлама ривожланиш ва иқтисодий ўсишга ўз ҳиссасини қўшади.

Давлат статистика кўмитаси мутахассислари томонидан яратилган gender.stat.uz сайти гендер статистикаси маълумотларини такомиллаштириш, доимий равишда ва ўз вақтида жинс гуруҳлари бўйича маълумотларни оммага етказиш мақсадида гендер статистикаси бўйича электрон маълумотлар базасини яратиш йўлида ўзига хос биринчи уриниш сифатида акс этади.

Сайт учта тилда тақдим этилган – ўзбекча, русча ва инглизча. Гендер статистикасининг барча кўрсаткичлари аниқ бўлимларга бўлинган ҳолда сайтда тақдим этилган. Сайтда навигация қулайлиги учун бўлим ва кўрсаткичлар рўйхати билан менюлардан фойдаланилган. Кўрсаткичлар жадваллар ёки диаграммалар ва графиклар кўринишида тақдим этилган

Сайтни яратиш давомида халқаро ташкилотларнинг жамиятда аёллар ва эркекларнинг ҳолатини таққослама таҳлил қилишга имкон яратадиган янги кўрсаткичларни ишлаб чиқиш, уларни юритиш ва тизимлаштиришга йўналтирилган тавсиялари инобатга олинган.

“Ўзбекистон республикасининг миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори (ПҚ-4796 03.08.2020) қабул қилинди .

Қарорга кўра, Мамлакатимизда статистика маълумотларининг сифати ва ишончилигини ошириш борасида тизимли ишлар амалга оширилиб, бўлиб ўтаётган ижтимоий-иқтисодий жараёнларни, жумладан халқаро ташкилотларнинг махсус нашрлари ва маълумотлар базаларида холис ва ишончли акс эттиришни таъминлаш чоралари кўрилмоқда.

Шу билан бирга, статистика маълумотлари сифатини янада яхшилаш, статистика кўрсаткичларининг тўлақонли маълумот базаларини яратиш, уларни халқаро стандартларга мослаштириш, ижтимоий-иқтисодий ва демографик соҳаларда статистиканинг замонавий усуллари жорий этиш зарурати мавжуд.

Давлат статистика кўмитаси гендер бўйича статистикани ишлаб чиқади ва мумкин бўлган даражада максимал ёйилган ҳолда тарқатади.

Шу билан бирга, гендер статистикасининг жорий ҳисоби барча гендер жиҳатларини, шу қаторда халқаро мажбуриятларнинг бажарилиши мониторингини

тўлиқ ҳисобга олиш имконини бермайди.

Ўзбекистонда гендер жиҳатларини акс эттирувчи халқаро стандартларга жавоб берадиган гендер статистикасининг сифат ва миқдорий кўрсаткичларини йиллар бўйича динамик қаторларда ишлаб чиқиш зарур.

Ушбу йўналишдаги мақсадларга эришиш учун қуйидаги вазифалар белгиланган:

– гендер ва болалар статистикаси бўйича идоралараро ишчи гуруҳни ташкил этиш;

– БМТ Статистика бўлими томонидан ишлаб чиқилган «Гендер статистикасининг минимал базавий тўплами»ни амалиётга тўлиқ жорий этиш бўйича қўшимча кузатувларни ўтказиш ва маълумотларни қайта ишлаш;

– халқаро мажбуриятлар, гендер тенгликни таъминлаш ҳамда аёлларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш бўйича миллий стратегия ва дастурларнинг бажарилишини мониторинг қилиш бўйича миллий индикаторлар тизимини яратиш.

Даромадлар статистикаси асосида меҳнатга ҳақ тўлашда гендер тафовути бўйича статистика маълумотларини шакллантириш.

Гендер статистикасини такомиллаштиришни амалга учун қуйидаги механизмлар белгиланди:

1. Халқаро экспертлар иштирокида гендер статистикаси бўйича мавжуд кўрсаткичлар ва уларни шакллантириш услубиятларини инвентаризациядан ўтказиш.

2. Инвентаризация натижалари бўйича гендер статистикасига оид қўшимча кўрсаткичлар рўйхатини тузиш.

3. БМТ Статистика бўлими томонидан ишлаб чиқилган «Гендер статистикасининг минимал базавий тўплами»ни амалиётга тўлиқ жорий этиш бўйича қўшимча кузатувлар ўтказишни йўлга қўйиш.

4. Тегишли вазирлик ва идоралардан йиғилган идоровий маълумотлар ҳамда кузатув натижалари асосида шаклланган кўрсаткичларни сайтга (gender.stat.uz) жойлаштириш ва мунтазам равишда янгилаб бориш

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 мартдаги “Хотин-қизларнинг меҳнат ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4235-сонли қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 августдаги “Ўзбекистон республикасининг миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4796-сонли қарори.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрдаги “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги ЎРҚ-562-сонли қонуни.
4. Айвазова С., Кертман Г. Мужчины и женщины на выборах. Гендерный анализ избирательных кампаний 1999 и 2000 г.г. в России. – М.: Издательство «Эслан», 2000;
5. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси. Аёллар ва эркаклар. – Тошкент 2018.
6. gender.stat.uz [Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Ўзбекистон гендер статистикаси расмий веб сайти]
7. www.uz.undp.org

СЕКЦІЯ XVI. ФІЛОЛОГІЯ ТА ЖУРНАЛІСТИКА

ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ ВИМІР ПРОЗИ В. ДОМОНТОВИЧА (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ «БЕЗ ҐРУНТУ» ТА «САМОТНІЙ МАНДРІВНИК ПРОСТУЄ ПО САМОТНІЙ ДОРОЗІ»)

Рошко Тетяна Василівна

здобувач вищої освіти філологічного факультету
Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, Україна

Науковий керівник: Курінна Наталія Степанівна

канд. філол. наук, доцент кафедри української літератури
Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, Україна

***Анотація.** У статті розглянуто ключові особливості інтермедіальних зв'язків у творчості Віктора Домонтовича на матеріалі його творів «Без ґрунту» та «Самотній мандрівник простує по самотній дорозі». Основні акценти зроблено на тривкій взаємодії мистецтва та літератури, а також на авторському способі осягнення та розуміння дійсності в умовах кризової доби. Також охарактеризовано складні психологічні колізії головних героїв згаданих текстів, їхній спосіб осягнення та бачення людських проблем, відхід від канонічних поглядів і міркувань та інше. Встановлено, що інтермедіальність – це важливе та необхідне явище, яке слугує так званим альянсом між літературною та мистецькою діяльністю.*

Постать Віктора Домонтовича за визначенням В. Агеєвої «найконтroversійніша і найзагадковіша у нашому класичному каноні» [1, с.5]. Якщо ще кілька років тому кожен, хто починав писати про творчість В. Домонтовича, міг вважати себе новатором та першовідкривачем, то на сьогоднішньому етапі кількість критичної та наукової літератури, присвяченої діяльності цієї знакової особистості та його творчому доробку, суттєво зросла. Першими були дослідження Соломії Павличко, висвітлені у монографії «Дискурс модернізму» (Див. Павличко С. *Дискурс модернізму в українській літературі. 2-ге вид., перероб. і доп.* Київ: Либідь, 1999. 447 с.), де В. Домонтович виступав чи не найспокусливішим персонажем, саркастичним інтелектуалом європейського типу, але водночас у ньому проявлялися риси трагічно-романтичного героя. Аналіз творчості цього письменника повинен стати водночас і своєрідним діалогом про найважливіші тенденції в розвитку модернізму.

Художня спадщина цього автора яскрава та колоритна, у його текстах, імовірно, найповніше та найпослідовніше розкривається вся суперечність, неоднозначність та різноманітність інтелектуального розвитку перехідної доби. Його герої схильні до психоаналітичних міркувань, екзистенційних колізій, формалістських дій. Автор у своїх творах демонструє сакралізованість людських цінностей, суперечності в процесі вибору та нескореність під гнітом обставин. Доволі влучно охарактеризувала творчість В. Домонтовича згадувана вище В. Агеєва: «Домонтович є представником нечисленного, на жаль, у вітчизняній літературі кола письменників-учених, митців-інтелектуалів, і дуже цікавою тут постає сама проблема єдності – або дискретності –

філософського, белетристичного, літературно-критичного дискурсу, цілісності чи травматичної розірваності трьох авторських іпостасей Петрова – Домонтовича – Бери» [1, с.6]. У долі відомого письменника-інтелектуала віддзеркалилися практично всі перипетії, які наявні в його прозі. Людина, яка стоїть на рубежі епох, на роздоріжжі різнорідних культурних спрямувань, людина важкої кризової доби, котрій, на думку однієї з головних героїнь В. Домонтовича, навіть імponує ходити по краю прірви. Парадоксальність та суперечність стають практично щоденним гаслом для його героїв, а життя стає просто своєрідною та вдало продуманою грою, яка деколи нехтує всіма можливими правилами.

Найцікавішим виявляється те, що автор не гребує жодними художніми методами, щоб найповніше та найяскравіше висвітлити проблеми, які турбують його душу. Мова йде про так зване явище *інтермедіальності*, яке було започатковане в літературі ще наприкінці минулого століття і яке ще й досі тримає передові ряди інтертекстуального художнього виміру. Ставлячи поряд два такі фонетично близькі поняття як інтертекстуальність та інтермедіальність, слід звернути увагу на те, що перший термін являє собою взаємозв'язок вербальних творів, у яких автори реагують на образи, мотиви та ідеї, беруть до уваги художні знахідки попередників. Що ж стосовно другого поняття, то під ним мається на увазі специфічне висвітлення літературою інших видів мистецтва, зокрема мова йде про фіксацію в літературному тексті своєрідних мистецьких вкраплень, що стають так званим підсиленням таких ознак як: візуальне відтворення живопису, пластичність скульптури, виражальність та мелодійність музики. Доволі влучно стосовно поняття інтермедіальності висловлювався П. Іванишин, маючи на увазі, що «Інтермедіальність – не лише наслідок засвоєння, а й підпорядкування літературою властивих іншим видам мистецтва виражальних засобів» [6, с.49]. Багатьох відомих письменників (у тому числі В. Домонтовича) приваблювали шедеври світового мистецтва. Вони намагалися шукати у них натхнення, простежувати суголосні мотиви, образи, настрої. У сукупності все це ставало новою сходинкою до досягнення якоїсь затаєної істини, чогось такого, що не лежить на поверхні.

Традиційно вважають, що термін інтермедіальності увів у загальний обіг А. Ханзен Льове в статті «Проблема кореляції словесного та зображального мистецтва на прикладі російського модерну» (1983), маючи на увазі своєрідне злиття кількох видів мистецтв. Слід звернути нашу увагу ще й на трактування цього терміна Н. Тішуніною, міркування якої призвели до такого висновку: «У вузькому сенсі інтермедіальність – це особливий тип внутрішньотекстових взаємозв'язків в художньому творі, що базується на взаємодії художніх кодів різних видів мистецтва» [14, с.143]. Спробуймо проаналізувати наявність інтермедіальних зв'язків у художніх текстах В. Домонтовича «Без ґрунту» та «Самотній мандрівник простує по самотній дорозі».

«Самотній мандрівник простує по самотній дорозі» – це охудожнена біографія відомого нідерландського художника імпресіоніста Вінсента ван Гоґа. Дехто з літературознавців стверджує що це повість, інші – що новела. Від цього цей текст абсолютно не втрачає у вартості, оскільки на його сторінках відображено історію становлення людини, яка намагалася опанувати свій творчий потенціал.

Ця шалена залежність від малярства, від фарб та кольорів зводила з розуму молодого митця. Він намагався жити, абстрагуючись, відволікаючись від постійної залежності, але це було не можливо, так як не можливо не дихати чи не відчувати. На жаль, Вінсент не зміг знайти розуміння у суспільстві, не зміг добитися прихильності та пошанування. Все його життя – це спроби досягнення та осмислення великого дару, який був дарований йому Господом. Як і більшість відомих людей Вінсент ван Гоґ став

відомим аж після смерті. Упродовж свого короткого існування він страждав та очищувався у цьому стражданні, відроджувався для того, щоб вкотре взяти до рук пензля. Як бачимо, інтермедіальні зв'язки у цьому тексті можна простежити на закономірному взаємопроникненні мистецтва та літератури. У цьому контексті інтермедіальність носитиме звання *трансформаційної*, яка за визначенням П. Іванишина «репрезентує одного медіума в іншому» [6, с.51]. Саме мистецтвостає ще одним ключовим персонажем згаданого тексту, оскільки через нього головний герой Вінсент репрезентується не просто як людина, а як особистість, яка володіє великим талантом. Особлива мистецька одержимість спонукали чоловіка спочатку відректися від власної самобутності, а згодом прийняти її як закорінену та первородну суть: *«Його примушували бути крамарем, продавцем картин. Він сам примушував себе спочатку стати пастором, а тоді проповідником. Життєві невдачі звільнили його від примусу як ззовні, так і зсередини, щоб він відкрив у собі, несподівано для себе самого, себе як митця»* [5, с.342].

Картини Вінсента перетворилися на елемент протесту проти традиційного та усталеного способу розуміння мистецтва. Вінсент намагався відкинути ідею так званої «вроди в мистецтві» і почав творити власне позаестетичне мистецтво: *«Ідея зламу жила в ньому. Мистецтво повинно бути іншим, не таким, яким воно було досі»* [5, с.362]. Людина намагається зруйнувати канон класичного сприйняття за допомогою фарб та малярського хисту, а література в цьому контексті стала плацдармом для реалізації такого потенціалу. На це також звернула увагу В. Просалова, стверджуючи, що «Інтермедіальність дозволяє літературі підтверджувати свій особливий статус універсального виду мистецтва, здатного відтворювати будь-які інші мистецькі явища» [9, с.50]. Безумовно, кожен вид мистецтва здатен репрезентувати себе по-своєму. Література відображає свої особливості через слово, вона з поміччю яскравих та майстерних словесних зворотів може описати найяскравіший витвір мистецтва, проте оживати його може лише майстерна рука художника. Вся суть інтермедіальності у літературі, бо вона здатна відтворювати та підштовхувати до уяви. В. Домонтович, описуючи малярські здібності Вінсента, може лише спричинитися до яскравої читацької візуалізації, а її масштаби залежатимуть від рівня осягнення та усвідомлення цієї істини рецепієнтом. Цей невеличкий фрагмент свідчить про закономірний зв'язок візуального та реального: *«Вінсент малює з натури й копіює. Він копіює Мілле з репродукції. В селянах цього митця він знаходить те, чого він найбільше прагне: ясності, вкладеної в мистецтво ідеї й морального навчання! Але як це важко висловити!»* [5, с.343]. І тут головний герой має рацію: доволі важко висловити словами магію сполучених фарб та відтінків. Цього неможливо описати чи побачити, оскільки це треба відчувати власним еством. Відштовхуючись від цього, можна розмірковувати про так званий *екфразис*, який тлумачиться як «детальний опис витвору образотворчого мистецтва у творах літератури» [11, с.127]. Більшість дослідників дійшли до думки, що екфразис на вербальному рівні передає не лише той чи інший витвір мистецтва, але й враження від нього. До такої думки схиляється й Л. Геллер, міркуючи про це явище як про «спосіб бачення, осягнення картини» [3, с.10]. З цим важко не погодитися, оскільки головний герой, описуючи в одному зі своїх листів до брата Тео процес створення картини, мимовільно ділиться й власними враженнями від неї: *«Я–, пише він братові, – хотів висловити в ній ідею: ці люди, які при світлі лампи їдять руками картоплю, що лежить перед ними на блюді, працювали на землі, і моя праця прославляє працю їх рук, і це є та їжа, що її вони так чесно заробили для себе»* [5, с.359]. Вінсент прагне продемонструвати те, що його життя кардинально відрізняється від світоустрою людей на його картині. Він хоче

змалювати їх такими, якими вони є, не додаючи зовсім нічого і не оздоблюючи сіру реальність яскравими барвами. Ця картина, про яку йдеться у поданому уривку, свого роду стає літературним образом, оскільки відіграє певну роль у канві цілого художнього тексту. Натуралістичне полотно мовби проживає з героєм одну із сходинок його самоусвідомлення та самостановлення. Можна простежити інтермедіальну гру з кольором, яка з розряду мистецтва плавно переходить на літературу. Коли Вінсент усвідомлює важкість і непосильність тяжкої селянської праці, його картина набуває сірих та бруднуватих відтінків, аналогічно до його світобачення навколо, яке також зміщується в бік пастельних кольорів. Художника повністю поглинає гірка дійсність: *«Селяни змальовані з гротесковим реалізмом у похмурих брунатних тонах. Селянська родина сидить за круглим столом; в центрі на столі стоїть велика миска вареної картоплі. Люди, що сидять за столом, беруть її руками. Це ширококорті люди з грубими обличчями й твердими вузлуватими пальцями, покрученими, як коріння дерева»*[5, с.359].

В. Домонтович продемонстрував сучасному читачеві свій погляд на мистецтво і на людину в цьому мистецтві. Зібравши до купи всі колізії та життєві епізоди із життя відомого художника Вінсента ван Гога, письменник намагався відтворити не фізіологічний портрет митця, а внутрішній бік його непростой душі. За образом великого й талановитого генія ховалася личина нереалізованого та нещасливого чоловіка. Всі намагання знайти себе у малярстві дорівнювали намаганням знайти себе у житті. Письменник намагався довести, що біографії відомих людей зможуть більше зацікавити читача, аніж низка їхніх творів. Оскільки твори такого формату, окрім реалістичного підґрунтя, містять у собі отой оголений нерв людської душі, який не може залишати байдужим. Романізована біографія Вінсента ван Гога – це своєрідна епопея втрат та поневірянь, поразок та падінь. Образ самотньої людини в натовпі, яка шукає власного способу бути почутим та побаченим – ось той прихований контекст біографічної повісті В. Домонтовича *«Самотній мандрівник простує по самотній дорозі»*.

У час такої непростой екзистенційної пустки багато митців шукали свого способу бути почутим та зрозумілим суспільству. В. Домонтович у своїй повісті *«Без ґрунту»* явив своїм читачем не просто образ, а образ-знак нестримного та подекуди розгубленого героя – Степана Линника, архітектора, який на кручі Дніпра нібито поставив на початку ХХ ст. унікальну «Варязьку церкву» й оздобив її модерно виконаними мозаїками. Повість *«Без ґрунту»* В. Домонтовича часто називають трагічною, оскільки у ній автор спробував продемонструвати високі марення та мрії талановитого митця, які тісно переплелися із його стражданнями та гірким трагізмом. У цьому тексті ми маємо як інтермедіальні, так й інтертекстуальні мотиви.

Фабула повісті доволі проста та зрозуміла – витвір архітектури, Варязьку церкву, мають намір передати під опіку Міськкомунгоспу, а це фактично означає те, що її буде поступово та жорстоко знищено. Браві ентузіасти та захисники собору відчайдушно стають на захист святині, викликаючи з Харкова авторитетного фахівця Ростислава Михайловича. Проте він одразу оцінює всю безперспективність ситуації і розуміє, що церква таки продана знаному чиновнику Станиславу Бирському. Мистецька пам'ятка, витвір рук архітекторів, майстрів, художників, стає розмінною монетою. Задіюючи інтермедіальні мотиви, В. Домонтович намагається продемонструвати занепад моральних та культурних цінностей. Мистецтво можна зруйнувати матеріально, проте духовні кордони від його вражень залишаться неторканими: *«Мистецтво недоторкане... З'являються і руйнуються держави, виникають та зникають народи, відбуваються в світі війни і революції, докорінно змінюється хід історії, але незмінно лишається черепок глини з мальованим*

орнаментом, уламок цегли від будівлі, шматок вапна з блідими слідами...» [5, с.43]. Устами своїх героїв автор говорить про вічне, про те, що неможливо зруйнувати чи продати.

С. Руденко доволі влучно зауважив, що криза ідеологій, різнорідних думок та поглядів безпосередньо пов'язана із кризою культури. Дослідник розмірковує про істинне призначення культури для функціонування соціому, вказуючи на «мистецтво та мораль як основні форми духовної культури та науково-технічний прогрес з його досягненнями як форми матеріальної культури» [10, с.68]. Неповторний мистецький витвір, який прагнуть зруйнувати, може привести за собою цілу горстку внутрішніх трансформацій та видозмін: *«не виключена можливість, що геніальний твір Линників і зовсім перестане існувати, що його знищать, обернуть в купу руїн, з землею зрівняють»* [5, с.47].

Письменник акцентує на ключових проблемах епохи, зміщуючи спектри до культури. Архітектурна споруда у вигляді Варязької церкви набула нового звучання та значення, а головне вона набула вагомості та значимості. Саме інтермедіальні прийоми дозволяють уже раніше відомим речам зазвучати по-новому, незвично та нестандартно, а письменницька майстерність та вправність спричинилася до перекодування видимих символів. Про це розмірковувала А. Саприкіна, резюмуючи, що «інтермедіальність – це особливий тип художнього мислення, що визначається багатогранністю творчого обдарування митця, здатністю до майстерного перекодування образів»

[12, с.90]. Автономно згаданий образ просто інформує реципієнта про свою наявність, не вникаючи в суть, а от коли він опиняється у хаосі художнього простору, то набуває синкретичних форм двох структур: мистецької та літературно-художньої. Проникаючись ностальгійними мотивами творчості Линника, читач починає бачити її як оприявлену та живу: *«Картини Линника справляли похмуре й важке враження. Якщо мета мистецтва визволяти, то мистецька творчість Линника не визволяла, а пригнічувала»* [5, с.103]. Відчуття пригнічення Линник змальовував з поміччю фарб, барв, мазків та власного світовідчуття; Домонтович відтворив такий емоційний стан з допомогою слова. Саме на межі, на рівні сполучень різнорідних точок дотиків, можна простежити невідривну необхідність інтермедіальності у художньому тексті. Доречно було б навести думку згаданої вище А. Саприкіної, яка вважала, що «інтермедіальність слід трактувати як наявність у художньому тексті таких значущих елементів, що зберігають інформацію про інший різновид мистецтва» [12, с.91]. Саме архітектура як особливий вид мистецтва містить у цьому художньому тексті специфічні інтермедіальні коди.

Линник на асоціативному рівні дещо схожий із Вінсентом («Самотній мандрівник простує по самотній дорозі»), який також намагається зруйнувати канон класичного мистецтва, протиставивши йому індивідуальне. Линника бентежать несприйняття суспільством його творчості: *«Його не задовольняло мистецтво, призначене прикрашати стіни приватних квартир – заможний людей, професорів, журналістів, адвокатів, банкових і політичних діячів, які мали змогу витратити одну-дві тисячі, щоб придбати для себе «власного» Линника»* [5, с.104]. В епіцентрі його творчого шляху стоїть церква, побудована 1908 року. Вона була не лише особливою даниною естетичному мистецтву, а ще й даниною духу та силі людського розуму. На думку В. Брюховецького у тексті з'являється натяк на «перегук між світосприйняттям і художньою енергією Степана Линника та вже малознаним сьогодні російським поетом Миколою Сапуновим. До речі, на це вказує сам В. Петров у тій-таки повісті: паралельні лінії Линник-Сапунов ніби містично сходяться й відданістю творчості, й подібністю їхнього трагічно таємничого відходу» [2, с.9].

В. Домонтович – письменник, який вихований на засадах європейської літератури. Тому у його світосприйнятті домінантним є творче мислення в категоріях культури на зламі епох. Людина у всій своїй складності кидає виклик стереотипам, намагаючись поміж ними відшукати власну ідентичність, загублену поміж тисячі облич. Така абсурдна приреченість призводить його героїв до трагічного фіналу: Вінсент помирає, Линник зникає безслідно. Тобто, можна підсумувати, що його герої перебувають за межами усталеної дійсності, характер їхніх дій часто парадоксальний, вчинки не вмотивовані і не зрозумілі. На тлі колективного та несвідомого світовідчуття і постає нетрадиційний образ Линника, в якому письменник намагався зобразити приховані механізми художньої та мистецької творчості, в епіцентрі якої стоїть свобода та незалежність митця. Цікавою думкою стосовно інтермедіального вкраплення є теза О. Сінченка, який вважав, що «Паралельність розгортання образу Линника й міркування над примітивним мистецтвом кухаря із таверни ставить їх в один ряд – мистецтво завжди явище індивідуальне й значною мірою суб'єктивізоване, покликане творити іншу реальність. Митець не може бути підпорядкований жодним вказівкам, навіть природі, бо фотографічне відбиття зовнішнього світу провадить лише до руйнування творчості» [13, с.162]. У мистецьких образах В. Домонтович завжди намагався акцентувати на їхній фікційності та не відповідності загально усталеним правилам та ритмам життя. Тобто, мається на увазі, що митець – це той, хто створює, а не нищить; той, хто бачить світ трохи по-іншому, аніж навколишні; той, хто встановлює власну ієрархію цінностей. Таким був Линник – уособленим мистецьким образом: *«Линник волів рахуватися з собою, вважати на себе, на власні свої уподобання і ні на що більше. Зовнішній світ існував для нього мірою його бажань, звичок, уявлень і примх. Реальне, як таке, не існувало для нього. Він не міг примиритися з тим, щоб йому щось протистояло... Руїник, він руйнував реальність. Він компопував її на свій зразок, деформував її за власною уявою, творив її з себе на власний кшталт»*[5, с.83]. Його мистецтво трохи перечило традиційним канонам та догмам, проте давало змогу реципієнтові створити власний образ людини, причетної до творчих кіл.

Доволі вагомий пласт у тексті належить музиці як особливому та універсальному виду мистецтва. Відштовхуючись від цього, можна міркувати про ще один інтермедіальний вектор – музичний. Стосовно цього доволі доречно висловила С. Олійник: «інкорпорований та транспонований музичний текст виступає у тексті інтерпретатором літературно-художнього тексту, а також стає смисловим, сюжетним і композиційним центром твору». [7, с.314]. Симфонія Шиманівського, яка оприявленена сторінках повісті *«Без ґрунту»*, слугує своєрідним символічним компонентом: *«Музичне почуття прокидається разом з зоровим, сполучається з ним, переплітається, перекидає його, опановує ним. Це мелодія, яку я бачу. Це зоровий образ, який я чую. Це кохання, що розкривається одночасно в слуховому й зоровому сприйнятті»*[5, с.116]. У цьому контексті музика слугує вже основним атрибутом художньої дійсності, яка майстерно переплелася із внутрішнім навантаженням. Музичний лейтмотив стає свого роду сюжетотвірним, оскільки застосовується для творення та оформлення образів персонажів, репрезентацій конфліктів твору. Так, на самому початку символічний образ Другої симфонії Шиманівського пов'язаний із здатністю музичного мистецтва занурювати людину в конкретний психічний стан: *«Лейтмотив каже про палке й безпосереднє почуття кохання, зведене на ступінь екстазу, здібне спалити, потрясти, захопити й не наситити»*[5, с.116]. Однак, наявні й інші функції музики втілені в тексті, які спонукають до асоціацій: *«Я не вагаюся тепер. Тепер я цілком певен, і ніщо не зможе захитати моєї певності. Ця мелодія – це вона. Це вона, ця жінка, яку я тут так*

несподівано зустрів, кохання до якої визначило злучення цієї музичної теми. Нею, цією жінкою, лише нею й ніким іншим згучить кожна варіація лейтмотиву» [5, с.117].

Музика наштовхує на асоціації та спричиняється до різних емоційних станів; картини стають відправною точкою до осягнення та розуміння глибокої істини, яку можна сприйняти візуально; і врешті література стає своєрідним містком зв'язку між такими контрастними компонентами. У цілому спільним для тривкої павутини інтермедіальних вкраплень стає мистецтво, яке і має на меті об'єднувати, формувати естетичний смак, творити нові форми розуміння та бачення. В. Домонтович продемонстрував своєму читачеві всю універсальність мистецтва як художнього, так і малярського і музичного. Цим самим він також кинув виклик епосі, яка забуває про вічних і вічне, а натомість пропагує ідеї без моралі та значимости. Інтермедіальний вимір прози цього письменника, безумовно, ще зможе знайти свого палкого та ретельного дослідника, оскільки глибини творчості В. Домонтовича такі неосягненні та не зрозумілі, що залишається тільки дивуватися його майстерності та вправності, перечитувати його тексти та намагатися бодай на крок наблизитися до розуміння його світу.

Список використаних джерел:

1. Агеєва В. Поетика парадокса. Інтелектуальна проза Віктора-Петрова Домонтовича. Київ. Факт, 2006. 432 с.
2. Брюховецький В. Засновник концепції «безґрунтовності» Віктора Петрова. *Слово і Час*, 2019. № 7. С. 3–15.
3. Геллер Л. Экфрасис в русской литературе: сб. трудов Лозаннского симпозиума, Москва. 2002. 215 с.
4. Гірняк М. Таємниця роздвоєного обличчя: Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича, Львів : Літопис. 2008. 286 с.
5. Домонтович В. Спрага музики: Вибрані твори. Передмова, упорядкування В. Агеєвої, Київ : КОМОРА, 2017. 448 с.
6. Іванишин П. Інтермедіальність як явище мистецтва і метод аналізу. *Парадигми сучасного літературознавства: світовий контекст*. Випуск 16, Київ. 2013. С. 46 – 53.
7. Олійник С. Функціонування інтермедіальності в фантастичній літературі. *Сучасні літературознавчі студії. Літературні виміри видовищних форм культури*. Випуск 14. 2017. С.310–320.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
9. Просалова В. Інтермедіальність як явище мистецтва та метод аналізу. *Філологічні семінари*. 2013. Випуск 16. С. 46–53.
10. Руденко С. Філософія культури. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Філософія. Політологія. 2005. Вип. 73–75. С. 66–71.
11. Сайковська О. Інтермедіальні виміри прози Павела Вежинова. *Orbis Linguarum*. Випуск 1. 2019. С. 126–131.
12. Саприкіна А. Інтертекстуальність та інтермедіальність: кореляція понять. Актуальні проблеми української літератури та фольклору, 2010. Вип. 15. С. 87–93.
13. Сінченко О. «Безґрунтянство» як екзистенціальна проблема в повісті «Без ґрунту» В. Домонтовича й «Еней та життя інших» Юрія Косача. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*, 2015. Випуск VI. С. 159–166.
14. Тишуніна Н. Методологія інтермедіального аналізу в світлі междисциплінарних досліджень. Серія «Symposium». Випуск 12, Санкт-Петербург. 2001. С.149.

КІЛЬКА СЛІВ ПРО ІСТОРІЮ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ТЕРМІНОГРАФІЇ

Мельник Ганна Віталіївна

аспірантка кафедри слов'янського мовознавства
Університет Марії Кюрі-Склодовської, Республіка Польща

В зв'язку з інтенсивним розвитком торгово-економічної співпраці між Україною та Польщею, особливе значення відіграє проблема систематизації та гармонізації термінології пов'язаної з різними галузями науки і техніки. Нагальною потребою є доопрацювання існуючих та створення нових українсько-польських термінологічних (перекладних та тлумачних) словників для конкретних галузей. В зв'язку з цим, метою статті є проба виявлення закономірностей та взаємозв'язків між розвитком української та польської лексикографії, а особливо термінографії. Під увагу буде братись період від перших згадок до початку ХХ століття.

В українській лексикографії виділяють такі основні періоди розвитку словникарства: 1) IX-XII століття; 2) XVI-XVIII століття; 3) кінець XVIII-I пол. XIX століття; 4) XIX-поч. ХХ століття [2, с. 10]. В свою чергу розвиток польської лексикографії поділяють на такі етапи: 1) найдавніші згадки – I пол. XVI століття; 2) II пол. XVI-XVIII століття; 3) XIX-II пол. ХХ століття [1, с. 124].

Перші словники, які фіксуються українськими лексикографами були рукописними і мали на меті витлумачити біблійні імена і топоніми, а також деякі старослов'янські слова. Найдавнішим словником в сучасному розумінні є додаток до новгородської Кормчої книги (1282 рік), який містить у собі 174 грецьких, давньоєврейських і церковнослов'янських слів [2, с. 10]. Подібно до українських, перші польські словники теж мали на меті пояснити біблійні тексти. Такі словники називались мамотректи (ориг. *mamotrekt*) і датовані 1471 роком. Іншим типом словників є латинсько-польські словники, які були укладені тематично і датуються 1424 роком [1, с. 126].

Для XVI-XVIII століття характерним є поява азбуковників, тобто словників, в яких слова почали розміщувати за алфавітом. Першим друкованим словником вважається додаток до „Граматики слов'янської мови” авторства Лаврентія Зизанія, який був виданий 1596 році. Автором першого тлумачно-перекладного українського словника, який датується 1627 роком, є Памва Беринда. Цей словник „відіграв значну роль у розвитку не лише української, а й російської, білоруської, польської, румунської лексикографії” [2, с.12]. Якщо мова йде про сучасну українську мову, то першим друкованим словником вважається словничок до поеми „Енеїда” Івана Котляревського. XVI-XVIII століття в польській лексикографії характеризується публікацією дво- та багатомовних словників. Зазвичай польський відповідник не знаходиться на першому місці, а серед найпопулярніших мов латина, грецька та німецька мови. Тут варто згадати про „Lexicon latino-polonicum” Яна Мончинського (ориг. Jan Mączyński) з 1564 року. Загалом цей період в історії польської лексикографії дуже плідний і представлений великою кількістю робіт, зокрема й термінографічними словниками [1, с.129].

Кінець XVIII – перша половина XIX століття характеризується виходом у світ двомовних перекладних словників. Тут варто відмітити роботу Євгена Желехівського та Софрона Недільського „Малоруско-німецький словар” (1885-1886 роки).

Період ХІХ-поч. ХХ століття проходить під знаком заборон української мови, але навіть в таких умовах виходять друком українсько-російські словники Євгена Тимченка (1892-1897) та М. Уманця (справжнє ім'я Михайло Комаров) і А. Спілки (колективний псевдонім) (1893-1898 роки) [2, с. 15]. Що стосується польської лексикографії, то можна вже говорити про її зрілий розвиток. Починає виходити друком велика кількість словників, які характеризуються не лише кількістю, але й якістю. Не можна не відмітити виданого в цей період „Словника польської мови” в 6-ти томах Самуїла Лінде (ориг. Samuel Bogumił Linde) [1, с. 137].

Представлений аналіз очевидно є неповним і потребує дальшого вивчення, оскільки більш ґрунтовне дослідження вплине на загальну картину. Актуальність подальшої роботи над представленою тематикою вмотивована також тим, що отримані результати можуть стати у нагоді науковцям-термінографам, зокрема при укладанні українсько-польського термінологічного словника.

Список використаних джерел:

1. Żmigrodzki, P. (2009). *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*.
2. Покровська, О. А., Сапожнікова, Л. Я., Руденко, С. М. (2015). *Українська термінографія: історія, теорія, практика*. Монографія.

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ СЛІВ «QUALITY» І «ЯКІСТЬ»

Тетяна Бабкіна

ХНПУ імені Г.С. Сковороди, Україна

Науковий керівник: Г.О. Крапівник

доктор філологічних наук

ХНПУ імені Г.С. Сковороди, Україна

Відомо, що обсяг значень і семантична структура лексичних одиниць-відповідників у різних мовах, як правило, близький, але практично ніколи не ідентичний. Для проведення семантичних досліджень необхідно виявити аспекти, що споріднюють або диференціюють лексичні одиниці, що розглядаються в таких дослідженнях. У рамках цієї роботи проаналізуємо й порівняємо словникові дефініції слів QUALITY/ЯКІСТЬ в англійській та українській мовах, відповідно. Задля виявлення точнішого тлумачення зазначених слів, як допоміжні орієнтири, розглядаємо синоніми, антоніми та деривативи. Слова QUALITY/ЯКІСТЬ, у тлумачних словниках відображаються лексемами quality/якість та їх похідними qualitative/якісний, qualities/якості, high-quality найякісніший. Синонімами наведених лексем в українській мові виступають – *добротність, ступінь вартості, конкурентоспроможність, характеристика, проба, рівень, ґатунок*, тоді як в англійській мові – *superior, class, high grade, excellence, character, condition, value і worth*. Антоніми, в українській мові – *посередність, неповноцінність, низькосортність*; в англійській – *poor, bad, cheap* та *inexpensive*. Якість має чотири лексико-семантичні варіанти: 1. «Внутрішня визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших»; 2. «Ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням»; 3. «Та чи інша характерна ознака, властивість, риса кого-, чого-небудь..»; 4. «Різниця в цінності між важкою фігурою (турою) і легкою (слоном, конем)» (за визначенням, наданим у одинадцяти томному академічному «Словнику української мови» [Білодід І. К. «Словника української мови» в 11 томах [Електронний ресурс] / Іван Костянтинівич Білодід // "Наукова думка", Київ. – 1970.]. Лексема *quality* також має чотири лексико-семантичні варіанти: 1. «how good or bad something is»; 2 «something that people may have as part of their character»; 3. «something that is typical of one thing and makes it different from other things, for example size, colour etc.»; 4. «the degree of excellence of something» (визначення з онлайн-словника «Longman dictionary» [Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс] // Longman (Pearson Education). – 2015.]). Отже тільки два варіанти є спільними за тлумаченням, в обох мовах. Першим спільним значенням в обох мовах є «властивість людини» або «part of character», (в українському варіанті дефініції визначено, як «Та чи інша характерна ознака, властивість, риса кого-, чого-небудь..», в англійському – «something that people may have as part of their character»). Таким чином поняття QUALITY/ЯКІСТЬ можуть означати психологічні особливості людини, що виявляються в її суспільній поведінці – риси характеру. Друге спільне значення є між дефініціями «Ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням» та «the degree of excellence of something» – тут QUALITY/ЯКІСТЬ описують та характеризують предмет, враховуючи низку критеріїв, таких як, технічно-класифікаційні особливості, технічна ефективність, надійність і

довговічність, естетичність, екологічність, економічність, нормативність, патентно-правовість та конкурентоспроможність. Компаративний аналіз словникових дефініцій QUALITY/ЯКІСТЬ відповідно в англійській та українській мовах допомагає нам стверджувати, що розглянуті слова не є ідентичними, але мають більше спільних аспектів, аніж відмінностей. Результати цього дослідження є необхідними для подальшого їх використання для виконання дослідницької роботи, що розкриває питання вербалізації поняття *quality* в англomовному рекламному дискурсі.

Список використаних джерел:

1. [Білодід І. К. «Словника української мови» в 11 томах [Електронний ресурс] / Іван Костянтинович Білодід // "Наукова думка", Київ. – 1970. – Режим доступу до ресурсу: <http://sum.in.ua/s/jakistj>. (дата звернення – 02.03.21)]
2. [Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс] // Longman (Pearson Education). – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/quality>. (дата звернення – 14.03.21)]

ОБРАЗ ВІДЬМИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ АРХЕТИПУ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

Хоменко Анастасія Михайлівна

здобувач вищої освіти факультету філології

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна

Науковий керівник: Вівчарик Наталія Михайлівна

канд. філол. наук, доцент кафедри української літератури

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна

Анотація. Стаття присвячена дослідженню образу відьми на основі теорії архетипів К.-Г. Юнга, яке здійснено на матеріалі українських народних казок, у назвах яких наявний цей образ. Проаналізовано основні характеристики демонологічного персонажа, визначено роль відьми в сюжеті українських народних казок різних регіонів. Зіставлено різні типи образу-персонажу відьми із п'ятьма базовими архетипами К.-Г. Юнга. Доведено, що образ-персонаж відьми вибудований на основі щонайменше трьох архетипів – Тіні, Персони та Аніми, які по-різному проявляються в сюжетах казок.

Вступ. Жанр казки є водночас цікавим та малодослідженим пластом української фольклористики. Інтерпретація казкових образів зазнавала найрізноманітніших модифікацій упродовж останніх десятиліть. Сучасна фольклористика знає багато про постаті української демонології – чортів, відьом, русалок, вовкулак, – проте трактування негативних персонажів фольклорних творів крізь призму теорії архетипів потребує глибшого осмислення. Вивченням образу Відьми у фольклорі займалося багато науковців, зокрема О. Афанасьєв, М. Власова, В. Войтович, В. Гнатюк, П. Іванов, М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, І. Огієнко, А. Свидницький та інші.

Актуальність теми полягає в тому, що українські народні казки зберігають архетипні образи, які потребують детального аналізу, зокрема через аналіз народної демонології.

Метою статті є проаналізувати образ відьми в українських народних казках, назви яких містять вказівку на цю демонологічну особу («Марійка й баба-відьма», «Чарівні діти та відьма», «Відьма»), крізь призму теорії архетипів К.-Г. Юнга.

Мета статті передбачає виконання ряду **завдань**:

- окреслити прояви базових архетипів в українських народних казках;
- проаналізувати роль архетипів в побудові образу-персонажа Відьми у казках «Марійка й баба-відьма», «Чарівні діти та відьма», «Відьма»;
- порівняти образ Відьми та його функціональні особливості у казках, які виникли на різній території України.

Предмет дослідження – специфіка функціонування образу Відьми в українських народних казках, назви яких містять вказівку на цю особу.

Об'єктом дослідження є народні казки «Марійка й баба-відьма», «Чарівні діти та відьма», «Відьма».

У ході дослідження було використано такі **методи**: описовий (для пояснення особливостей значення та ролі демонологічних образів в українських народних казках), структурний метод (для дослідження особливостей конструювання образної системи аналізованих казок), психоаналітичний (для виявлення архетипної основи демонологічних фольклорних образів), елементи аналізу та синтезу (для

дослідження проявів базових архетипів у сюжетах українських народних казок).

Виклад основного матеріалу. Поняття архетипу в теорії і практиці літературного аналізу з'явилося з легкої руки швейцарського психоаналітика К.-Г. Юнга, який був учнем іншого всесвітньо відомого психоаналітика – З. Фрейда, автора теорії сновидінь, основоположника поняття індивідуального підсвідомого. Слідом за своїм учителем К.-Г. Юнг продовжив розвивати теорію несвідомого, сформувавши поняття архетипу або колективної пам'яті народу. Саме архетипна матриця нашого несвідомого забезпечує активну діяльність фантазії й уяви, формує творче мислення. Так звані «архетипний психічний осад» є основою повторюваності певних фольклорних сюжетів, мотивів і образів у народних казках. Теоретичний аналіз дає нам підставу стверджувати про існування п'яти базових архетипів, які послідовно інтерпретовані в чарівних образах.

Згідно з теорією К.-Г. Юнга, кожна людина, а отже і складний казковий персонаж, вміщує в собі п'ять базових архетипів: Аніма і Анімус, Самість, Тінь та Персону [див. 7]. Вищеназвані прообрази по-різному проявляються в українських народних демонологічних персонажах, проте один із них завжди домінує над іншими.

Для аналізу ми обрали три народні казки з різних куточків України з демонологічним образом відьми. Назва цього персонажа походить від давньоруського «вѣдь» – знання, чаклунство, і етимологічно пов'язане з праслов'янською та індоєвропейською мовами санскритське veda – священне знання [4, с. 23-24]. Уже з назви казки «Марійка й баба-відьма» стає зрозуміло, що відьма в українському колективному несвідомому асоціюється зі старою жінкою, яка виступає антиподом до маленької доброї дівчинки. Навіть на рівні словотвору бачимо, що суфікс «й» надає імені головної героїні зменшено-пестливих конотацій, тоді як у «Баба-відьма» асоціативно містить відтінок згрублості.

Протягом усієї казки в образі Баби-відьми спостерігаємо прояви двох базових архетипів: Персони і Тіні. Персона за К.-Г. Юнгом – це «соціальний образ людини, ідеальний з моральної та соціальної точки зору» [1]. Персона є своєрідною маскою, прояви якої бачимо тоді, коли Баба-відьма нібито захищає Марійку від Брама, Берези, Собаки, Кота і Дівчини-чорнушки. Вона наказує всім казковим героям не займати дівчинку, допоки та не спробує втекти від старої. Проте одразу ж бачимо прояви Тіні – первісних інстинктів. Наприклад, у фразах: «вийми їй очі», «котику, ... аби-сь тоді дряпав, коли буде тікати», «покусай її» [5] – є прямі заклики до імпульсивних демонічних дій. Навіть опис хати Баби-відьми наштовхує на думку про щось лихе та демонічне: «Стали перед хатою – із чорними стінами й червоними вікнами. Коло хати сидів чорний кудлай з червоними очима», а ще «був величезний чорний кіт з червоними очима. Він кинувся до дівчини й почав її дряпати» [5]. Чорна кішка найчастіше асоціюється з нечистю. В українців побутовали вірування, що з разом відьмою живе чорт, який у вигляді кішки прислужує і допомагає своїй господарці. В. Войтович в «Українській міфології» вказує, що люди здавна вірили, що при потребі відьма перевтілюється в кішку і переслідує свою жертву [3, с. 527].

Аналізуючи назву ще однієї української народної казки Закарпаття «Чарівні діти та відьма», можемо простежити традиційне фольклорне протиставлення добра і зла: прикметник «чарівні» характеризує дітей із позитивної сторони, як щось по-магічному хороше і добре, тоді як про відьму не сказано в назві жодного хорошого слова. Ба більше, сполучник «та» є єднально-протиставним, тому відразу викликає в читача відчуття дихотомії добра і зла, співчуття до дітей, які опинилися поряд з небезпечною особою. В аналізованій народній казці образ-персонаж Відьми є фрагментарним, але сюжетотворчим. Відьма підмінила новонароджених дітей на щенят, чим наклікала біду на панський дім і навмисно зруйнувала сім'ю. Тому в казці

«Чарівні діти та відьма» образ-персонаж Відьми проявляються риси архетипу злої Тіні з первісними демонологічними інстинктами. Смерть Відьми служить своєрідною спробою сигналізувати читачам, що дітям більше не загрожує небезпека, адже відьму прив'язують до коня, який помчав, як блискавка. Кінь у фольклорних творах доволі часто виступає символічним зв'язком між світами живих і мертвих [3, с. 524]. У казці «Чарівні діти та відьма» він «їсть денно три віка грані», а коли несе на собі відьму, то «куди падало волосся, поросли хащі, куди падали коси, пусті землі поросли, а куди кости – каміння» [6]. Таким чином традиційно для фольклорних творів добро перемагає зло, а підступний план Відьми не реалізувався.

Українська народна казка Подніпров'я (Наддніпряни) має просту та промовисту назву «Відьма». Зауважимо, що відсутність будь-яких негативних характеристик головної героїні у назві свідчить про ореол таємниці, що викликає бажання якнайшвидше познайомитися з сюжетом. Проте по мірі розгортання фабули, фольклорний твір вказує, що народ не скупиться на негативні конотації, демонологічні описи. Відьму називають і «страхолюдиною», і «страшною каргою», підкреслюючи, що «малих дітей лякають тою відьмою» [2]. Опис зовнішності жінки теж вказує на бажання створити відразний образ за допомогою епітетів, які сприяють зоровому увиразненню, що характерно для фольклорних демонологічних традицій: «Нерівна, горбата, і ніс кривий, очі вилупкуваті, сиві патли вилізли з-під платка, а в роті один зуб стирчить, та й той гнилий. А дух від неї йде» [2]. А це відразу викликає відчуття, що зображений персонаж акумулює в собі найгірші людські характеристики і є типовим репрезентатором архетипу Тіні. Закономірним є те, що поступово поглиблюється психологізм: природа ніби передчуває небезпеку («страшений вітер знявся у ту хвилину» [2]) і натякає головному героєві, що варто тікати чимдуж із проклятого місця. Проте несподівано відбувається кульмінаційний поворот сюжету: Відьма перетворюється на прекрасну дівчину, яку народна фантазія порівнює з сонцем – світлою енергією. Таким чином можемо стверджувати про наявність архетипу Аніма – втілення краси і жіночності в образі-персонажі головної героїні, яка насправді була зачарованою молодницею.

Висновки і перспективи для подальших наукових досліджень. Отже, українські народні казки навіть у традиційному образі-персонажі відьми можуть акумулювати щонайменше три базові архетипи: Тіні, Персони й Аніми, які по-різному проявляються у різних куточках країни. Фольклорні твори є багатим джерелом для досліджень, а психоаналітичний підхід до аналізу демонологічних образів в українських народних казках відкриває широкі перспективи для подальших наукових студій.

Список використаних джерел:

1. Архетип (за К. Г. Юнгом) : електронна стаття. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%...> (дата звернення: 19.08.2021).
2. Відьма: українська народна казка Подніпров'я. URL: <https://proridne.org/%D0...> (дата звернення: 19.08.2021).
3. Войтович В. Українська міфологія: словник. К. : Либідь, 2002. 664 с.
4. Курочкін О. Відьма в українській міфологічній традиції. *Народна творчість та етнографія*. 1990. № 4. С. 23–29.
5. Марійка й баба-відьма: українська народна казка. URL: <https://dobra-kazka.in.ua/kazky-parodiv-svitu/ukrajinski-kazki/mariika-i-baba-vidma/> (дата звернення: 19.08.2021).
6. Чарівні діти та відьма: українська народна казка Закарпаття. URL: <https://proridne.org/%D0%A3...> (дата звернення: 19.08.2021).
7. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Астролябія, 2018. 608 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ СИНОНІМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МАТЕМАТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Ганна Мельник

аспірантка кафедри слов'янського мовознавства
Університет Марії Кюрі-Склодовської, Республіка Польща

Аналіз особливостей вияву синонімії в математичній термінології є важливим етапом у дослідженні української математичної термінології загалом. У зв'язку із цим метою статті є проба опису явища синонімії в українській математичній термінології.

Явище синонімії в термінології, зокрема в математичній, відрізняється від аналогічного явища в загальнонавчальній лексиці. Однак, думки науковців щодо дефініції поняття синонімії в термінології дуже часто розбігаються. В фаховій літературі знайдемо наступні визначення явища синонімії. Під поняттям синонімії в науковій термінології розуміють „терміни, що належать до одного й того ж денотата, але мають відмінності в понятійному плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності й особливостями функціонування” [1, с. 7]. Якщо мова йде про науково-технічну термінологію, то під синонімічними відношеннями в ній розуміють „відношення значень, що виражені різними термінами, передають істотні ознаки одного поняття й мають семантичний інваріант” [2, с.54].

Синонімія в термінології відрізняється від синонімії загальнонавчальної лексики, між іншим, оскільки терміни позбавлені емоційного забарвлення, не виконують стилістичної функції, функціонують лише в межах наукового стилю та ін.

Існує декілька класифікацій [2, с. 55], згідно яких терміни можуть бути поділені за семантичними відмінностями на: абсолютні (наприклад, *одиночний вектор – орт*), відносні (наприклад, *вірогідна подія – достовірна подія*) й комплексні (наприклад, *оператор – функція – відображення*); за походженням на: запозичений термін – запозичений термін (наприклад, *функція Лагранжа – лагранжіан*), запозичений термін – питомий термін (наприклад, *процент – відсоток*), питомий термін – питомий термін (наприклад, *ряд натуральних чисел – натуральний ряд*); за структурно-граматичною характеристикою виділятимемо: термін-слово – термін-слово (наприклад, *константа – стала*), термін-словосполучення – термін-словосполучення (наприклад, *Платонове тіло – правильний многогранник*), термін-слово – термін-словосполучення (наприклад, *вінкункс – дошка Гальтона*), термін-слово – термін-символ (наприклад, *логарифм – log*), термін-словосполучення – термін-символ (наприклад, *границя функції – lim*).

В фаховій літературі функціонують й інші класифікації, тому представлені тут лише в незначний спосіб характеризують вияв синонімії в українській математичній термінології. За доцільне вбачається продовження роботи над аналізом та характеристикою явища синонімії в математичній термінології.

Список використаних джерел:

1. Заніздра, Н. О. (2008). *Явище синонімії в українській термінології*. Вісник Кременчуцького державного політехнічного університету. Випуск, 2.2008, (49), частина 2.
2. Михайлова, Т. (2004). *Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології*. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”, (503: Проблеми української термінології).

ПОЕТИКА ХУДОЖНЬОГО ПСИХОЛОГІЗМУ ТА МЕЛОДІЇ В НОВЕЛІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «VALSE MELANCOLIQUE»

Хищенко Тетяна Іванівна

викладач української мови та літератури
Відокремлений структурний підрозділ
«Новокаховський політехнічний фаховий коледж
Державного університету «Одеська політехніка», Україна

Войтюк Лілія Миколаївна

викладач української мови та літератури
Відокремлений структурний підрозділ
«Новокаховський політехнічний фаховий коледж
Державного університету «Одеська політехніка», Україна

*У її творах тонкі обрисовання людської психіки,
глибокий аналіз і знання людської душі.*
Г. Хоткевич

Ольга Юліанівна Кобилянська... Письменниця душевних переживань, напруженої думки, ліричних настроїв. Читач і сьогодні звертається до її творів, щоб отримати естетичну насолоду і зазирнути у сховки жіночого характеру, адже ж вона створила ґрунтовну енциклопедію жіночої душі. У багатьох її роботах з неймовірною глибиною психологізму досліджується «свідоме» і «несвідоме» у мотивах вчинків жінок, простежується становлення світовідчуття не «залежної» від обставин, а інтелігентки, жінки, яка прагне до знань, до освіти, яка виступає за рівноправність у суспільстві між жінками та чоловіками. Зображуючи духовний світ своїх героїнь, Кобилянська простежує його становлення через психологічну призму доль більшості жінок - пошук особистого щастя, тому поетика психологізму завжди присутня у її творах. Психологізм у літературі - це (від гр. Psyche - душа і logos - поняття, слово) спосіб змалювання лабіринтів людської душі у художньому творі: заглиблення у внутрішній світ персонажа, зображення становлення світогляду, змін душевних станів, аналіз психологічних рис особистості - презентація стану душі героя. Це поняття, яке включає в себе безліч аспектів: зображення психологічного портрета героя, його цінностей, внутрішнього протистояння; коли автор намагається розкрити роздуми й мотивацію вчинків, показати нелегкий шлях внутрішніх колізій своїх героїв. Таким чином, художнім психологізмом є стильова єдність, система засобів і прийомів, спрямованих на повне, глибоке і детальне розкриття внутрішнього світу героїв. При цьому є два різних підходи до такого відображення. Перший, коли письменник спрямовує свою увагу насамперед на зовнішні вияви героя: поведінку, вчинки, дії – і через них розкриває внутрішні процеси. Другий, коли увага зосереджується на внутрішньому світі героя: його думках, переживаннях, почуттях, емоціях, процесах свідомості і самосвідомості, які зумовлюють певні вчинки героя.

О.Кобилянська послуговується такими прийомами і засобами як прямої форми втілення психологізму: внутрішній монолог, діалог, психологічне авторське зображення, сни, марення, сповідь, «потік свідомості», так непрямої форми: жести, рухи, пози, міміка, інтонація, психологічний портрет та пейзаж, психологічний

інтер'єр, психологічна деталь тощо. Психологізм О. Кобилянської, був висловом самотності й звертав її углиб нестандартної жіночої душі.

О.Кобилянська одна з перших зобразила жінку не в традиційній ролі матері та берегині домашнього вогнища, її героїні — сильні жінки, творчі натури, які прагнуть розвитку, вдосконалення. Письменниця розкриває перед читачем психологічний світ жінки з її бажанням свободи, прагненням чуттєвості та потаємними сексуальними фантазіями, які не схвалювалися на той час у суспільстві. У листі до Осипа Маковея від О.Кобилянська писала: «Однак я думаю, що моя заслуга се та, що мої героїні витиснули вже або бодай звернуть на себе увагу русинів, що побіч дотеперішніх Марусь, Ганнусь та Катрусь можуть стати і жінки європейського характеру»[1]. Письменницю цікавили філософські праці Ф. Ніцше, імпонувало його розуміння людини, яка намагається чинити опір обставинам буття й утверджує себе всупереч цим обставинам, хоча серце особливо чутливо реагувало на «людську кривду».

Любов'ю і співчуттям до простих людей проійнято твори письменниці: «Я люблю народ, і люблю його до сьогоднішньої хвилі...» [2]. Тому-то герої О.Кобилянської — це «аристократи духу», неповторні особистості — мислячі, горді, відважні, здатні творити добро, відстоювати право на щастя. У її творах зображено жінку з повноцінним особистісним світовідчуттям, із багатим внутрішнім світом, наділену відкритим розумом, щирим серцем, волею та правом на щастя. Новела «Valse melancolique» Ольги Кобилянської представляє незвичайну історію життя трьох жінок, які не вписувалися у формат пересічних жінок того часу. Вони різні за характером, але їх об'єднує любов до краси, прагнення до гармонії, фізичної та духовної досконалості. Художній аналіз їхніх думок та почуттів становить основний зміст твору. Героїні твору — сильні, вольові, самодостатні, горді та незалежні жінки, що прагнуть утвердитися в чоловічому світі, вони не бояться лишитися незаміжніми, шукаючи щастя насамперед у собі, їх запити задовольняє мистецтво.

У новелі Марта є більш традиційним образом жінки, дружини та матері, а не артистичною особою, як її товаришки. «Ти є вже вродженою жінкою і матір'ю... Ти — ще неушкоджений новітнім духом тип первісної жінки... Ти — тип тих тисячок звичайних, невтомно працюючих мурашок, що гинуть без нагороди, а родяться на те, щоб любов'ю своєю удержувати лад на світі...»[3]. Традиційна жінка, в уявленні Кобилянської, обмежена низкою обставин, що подалі впливають на її характер. Вона піддатлива, не боронить свої внутрішні кордони, що дозволяє іншим впливати на неї. На відміну від лінії Ганнусі й Марти, сюжетна лінія Софії сповнена трагізму: внутрішній стан Софії віддзеркалює її зовнішній вигляд. Письменниця неодноразово наголошує на чорному вбранні Софії, недбалості в деталях одягу. Меланхолійний стан відображають і «сумні очі» дівчини, її задумливість. «Гордість, яку природа кладе нам у душу, повинна ти більше розвивати. Се одинока зброя жінки, якою вона справді може вдержатися на поверхні життя»[3], — каже Марті Софія.

Ганна — один із прикладів «нової жінки»: «Я — артистка і живу відповідно артистичним законам, а ті вимагають трохи більше, як закони такої тісно програмової людини, як ти! Моє поле широче, безмежне, і тому я живу таким життям... як стану цілком своїм паном,— розмахну крилами під небеса. Так наказує чуття артистичне»[3], але тут ми бачимо двоїсту її натуру: Ганнуся у глибині душі теж прагне справжньої любові, хоча і приховує в собі ці порухи душі: «Я хотіла б бути такою, як ти, т.є. мати душевні органи, засліплювати і найслабшим об'єктом свій ум; мені се здалося б. Але ні!»[3]. О.Кобилянська тонко натякає: жінки прагнуть істинного кохання, але водночас бояться його.

А їх помешкання — це захисток від світу, тиха гавань, у якій можна насолоджуватися спокоєм, комфортом, мистецтвом. «Я потребую спокою, що впливає з замилювання до музики і гармонії в відносинах, передусім — гармонії!» [3], — каже Софія. У цьому приміщенні кожна річ дбайливо підібрана, має своє призначення, створює атмосферу тепла і довіри. Одним із символів затишку був коминок, який товаришки розпалювали вечорами: «Другого вечора коло шостої сиділи ми обі в сумраці мовчки. В кімнаті було тихо; в коминку горів огонь голосно, і світло падало червонявою тінню» [3]. А коли у квартирі нависла напружена атмосфера, Марта знала, що потрібно зробити, щоб зменшити напругу між жінками: «Я запалила велику лампу, що звисала над столом посередині хати, і світло немов переломило критичну ситуацію, розсипуючись лагідно на всі предмети великої гарної кімнати...» [3]. Після появи Софії як нової співмешканки змінився й інтер'єр помешкання. «Кімната наша стала мінитися» [3]. З'явилося фортепіано, місце для якого Софія обирала дуже старанно. «Споглядала вдоволено раз у раз за кімнатою, де стояв її улюблений інструмент, і мов мінялася з ним усміхом, що помістила його в таким добрім місці...» [3]. Фортепіано було водночас і частиною інтер'єру, і душею Софії, адже вона була «музикою», у хвилини емоційних потрясінь сідала саме за фортепіано. Цей інструмент тут персоніфікований, особливо після того, як Софії не стало. «Фортеп'ян забрала я до себе, і на ній грає мій син. Але хоч я стираю з нього найменший порошок, мені все здається, що він понурий, осиротілий і тужить за тими руками, що гладили його по чорній блискучій поверхні рухом, повним любові і ніжності, а по клавіатурі його мелькали, мов білі листки...» [3].

Нове помешкання Софії уособлювало її внутрішній світ: «Кімната, де стояв він, була неосвічена, і її двері стояли нині цілком широко отворені... і з них тхнуло чимсь, закутаним у темноту, не знаним мені цілком характером» [3]. Ці елементи свідчать про відкритість дівчини у стосунках з іншими, однак після зради її душа поринула у темряву, що часто відображалося на її зовнішньому вигляді, адже дівчина віддавала перевагу чорному одягу, наче ходила у скорботі. Через темряву важко було розглянути наповнення кімнати, так само, як і зрозуміти, що у дівчини було на душі, адже після зради техніка вона стала замкненою і всю увагу приділяла грі на фортепіано. Можна припустити, що такий опис інтер'єру може створювати передчуття, зокрема тому, що образ дверей та темряви всередині кімнати, яка навіює тривогу на сусідок Софії, згадується перед смертю музикантки, немов передбачає її близький відхід. Потім дівчат насторожувала кімната Софії, вони, аби закрити до неї двері, притиснулись одна до одної та йшли разом через невідомий страх, що окутав їх.

Провідною темою новели є і музика, мистецтво та їх вплив на людину, а також доля талановитого митця. «Меланхолійний вальс» зараховують за жанром до так званої «музичної новели». Музика є центральним образом «Valse melancolique», з неї починається твір. Вона виступає своєрідним символом, збагачує художні образи додатковими асоціативними значеннями, посилює динамізм сюжету та вплив на читача, розкриває внутрішній світ персонажів, є втіленням мрії про високий і недосяжний світ, виступає захистом від усіх життєвих негараздів, тому героїні й шукають у ній порятунку від драматизму життя. Музика також виражає сильну, горду й водночас ніжну та вразливу вдачу героїнь, тонко відтворює їхні настрої та душевні стани. Після нещасливого кохання до техніка Софія присвячує себе цілковито музиці. Музика для неї — її життя, розрада, кохання, надія, розрада в горі і в смутку. Безрадівне життя і чарівна музика – контрасти, які спричиняють драму душі

талановитого митця. Але що допомагає вистояти? Загадкова сила музики. Що ж стало причиною смерті Софії? Дядько, єдина надія, відмовився її утримувати у Відні. Зі сльозами на очах, пририта горем, із відчаєм у душі вона сідає за фортепіано і у темній кімнаті починає грати. Та музика – стан душі. Дівчата хотіли слухати меланхолійний вальс, він рвав душу, а подруги плакали, бо розуміли: зломлено ще одне життя. Глибокий стресовий стан дівчини доводить її до відчаю, фізичного та душевного болю. Особливого психологізму надає, що з останніми акордами зіграної мелодії обірвалася струна, як і струна життя талановитої піаністки, яку «музика позбавила життя».

Отже, Ольга Кобилянська – новаторка свого часу, висловниця поетичного психологізму, мала що в літературі сказати — і цим здобула собі одне з перших місць! Жінка у творчості Кобилянської - це смілива, але разом з тим ніжна, вона суперечлива, але схильна до компромісів, вона любляча й страждаюча, але готова пожертвувати всім, якщо це «справжні» почуття, але змушена сама вибирати шлях боротьби з обставинами, долаючи їх, загартовуючи характер, піднімаючись до нових висот.

Список використаних джерел:

1. Кобилянська О. Лист до Осипа Маковея від Кобилянська від 17 лютого 1898 р. : Твори: у 5-ти т. : Київ 1963. т.5, с.304.
2. Кобилянська О. Про себе саму (скорочено) Українське слово : Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : У 4 кн. – Кн. 4. : К. Рось, 1995. С. 16–25
3. Кобилянська О. Valse Melancholique : Зібрання творів у 10 т. : Чернівці : Букрек, 2013. т.1. с.254–294.

РЕМИНИСЦЕНЦИИ ИЗ ГОМЕРОВСКОЙ «ОДИССЕИ» В ЭКСПЛИКАЦИИ НОСТАЛЬГИЧЕСКИХ ИНТЕНЦИЙ АЛЕКСАНДРОЙ ПЕТРОВОЙ

Фокина Светлана Александровна

ORCID ID: 0000-0002-2406-0978

канд. филол. наук, доцент,

докторант кафедры общего и славянского литературоведения

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Украина

Критики признают значимость поэтического универсума А. Петровой как самобытного поэта в целом, и как яркого представителя современной русской поэтической диаспоры. Показательна оценка А. Гольдштейна: «Случай Александры Петровой выходит из рамок частного происшествия, он иллюстрирует доподлинную литературную потребность. <...> Есть эпохи, когда писателю лучше сидеть на своей почве, как веками сидят крестьяне, и есть времена, заставляющие покинуть ее, ибо только на расстоянии откроется она для чувства и понимания» [1]. А. Петрова – поэт-эмигрант и уже этот факт актуализирует значение ностальгии и авторефлексии.

Показательно выстраивание А. Петровой лирического сюжета стихотворения «По колдовскому острову брожу...» как взгляда на мир через призму ностальгии. Ностальгирование лирического «я» позволяет расширить рамки своей идентификации, как с помощью обращения к одиссеевской теме, так и воссоздавая своего рода исповедь.

*По колдовскому острову брожу.
Случайно вынесло сюда четыре,
пять, шесть, я не помню, лет.*

*Я их перевозжу со словарём,
но кости букв сыпаются в песок,
дробясь в сатурновый неуловимый слог.*

*Чужое солнце проведёт резцом морщины,
ты не узнаешь, кто это в воде,
где тёмное лицо женомужчины
рябит, рассеиваясь в нигде.*

*Я заблудилась в середине лет,
среди древних слов чешуйчато-крылатых
среди лингвоклонов и химер.*

*Лишь дальний голос словобрата
в лесу косых лучей
мне приоткроет дверь.*

*Запутываясь в ветвях, так медленно, по звуко-карте,
– косяк свободных птиц – ко мне пробьются первые слова,
и те, что мальчик вырезал на парте
и заключил в ущербленный овал. [2, с. 27].*

Для авторского мифа Александры Петровой показателен феномен идентификации при сознательной установке на ее неосуществимость, что в целом соответствует трансгрессивной идентичности современных поэтов-эмигрантов. В случае же А. Петровой феномен трансгрессивной идентичности реализуется в рамках гендера, в плане объекта ностальгии и поиска как своеобразия лирического «я», так и своего истинного «я». Обыгрываемые поэтессой трансгрессивность гендерных, социальных и автометаописательных ролей и пороговость сознания, активируемая ностальгическим дискурсом, в совокупности направлены на отражение противоречивой, во многом амбивалентной природы современного поэта-эмигранта, живущего во времена переходной эпохи. Отказ А. Петровой от идентификации показателен для различных пограничных феноменов, трансгрессивность которых определяет их противоречивую и во многом даже парадоксальную сущность. Возможностью фиксации подобной мерцающей природы лирического «я» в авторском мифе А. Петровой становится обыгрывание мифологем близнечности и зеркальности. По наблюдению В. Тэрнера, для близнечных мифов характерна ситуация, когда близнецы объединены «либо из пары подобных, как Диоскуры – Кастор и Поллукс, либо из пары противоположных – мужчина и женщина или жизнь и смерть...» [4, с. 141]. Кроме того, возможен вариант, когда «в символическом языке близнечного ритуала предпочитают подчеркивать аспект противоположности и дополнительности» [4, с. 141]. Такой принцип взаимодополнения для лирического «я» избран А. Петровой в обыгрывании в своем авторском мифе мифологем близнечности и даже андрогинности. Близнечность способствует смене гендерных регистров лирического «я», обретающего то мужские, то женские, то андрогинные черты. Феномен ностальгии также способствует перекодировкам разных ипостасей лирического «я» А. Петровой. Ностальгические интенции формируют своеобразный временной континуум, взаимоотражающий личное прошлое и настоящее, существование в рамках родного языка как поэт и римскую социо-культурную реальность, активно подключая при этом архетипические слои культурной памяти и мифологем. Так в стихотворении «По колдовскому острову брожу...» моделируется принципиально неоднозначная, палимпсестная ситуация идентификации, позволяющая интерпретировать ностальгическую исповедь лирического «я» как мифологизированное автопризнание современного поэта-эмигранта в целом, непосредственно самой Александры Петровой, так и путь скитальца Одиссея, эмблематически подразумевающего ностальгика и в одном из вариантов мифа глубинно связанного с Италийским регионом.

Показательна мысль Т. Цивьян, что «литературный жанр путешествий был заложен путешествиями по морю, путешествиями на острова, и что образцом-клише, так сказать, “первопутешествием”, стало путешествие Одиссея» [5, с. 156]. Семиотическую модель острова определяет колдовской потенциал и связь со своеобразной путевой тематикой. Такой спектр пути в свою парадигму включает значения от «первопутешествия» Одиссея до поиска своей идентичности в осознании себя в мире, ментальных и гендерных кодах, воспоминаниях, онирической реальности. В лирическом сюжете стихотворения «По колдовскому острову брожу...» поэта-эмигранта Александры Петровой таким вариантом «островного сюжета» становятся как реминисценции из «Одиссеи», так и переживание ностальгии.

С точки зрения Р. Бодри, в пространстве воображения «слово “остров” <...> несёт чувство уединения, изолированности, одиночества» [6]. Для поэта-эмигранта тема острова показательна в плане экспликации отличающегося от других взгляда на мир,

что обусловлено трансгрессивностью эмигрантского сознания и статуса. В стихотворении А. Петровой тоπος острова являет образ замкнутого существования как удела эмигранта. При обыгрывании явных реминисценций из «Одиссеи», явен и автометаописательный характер лирического сюжета, вольно обыгрывающий реальный факт эмиграции А. Петровой в Италию. Текст воссоздает особенности самоощущения именно поэта-эмигранта, замкнутого в рамках родного языка и неизбежной ностальгии. Ностальгические интенции А. Петровой, обыгрывая потенциал одиссея сюжета и реминисценции из «Одиссеи», вписываются в художественный канон, который, по слову П. Рикёра, «оставляет воображаемые вариации вокруг инварианта, когда телесный опыт переживается как экзистенциальное опосредование между “Я” и миром» [3, с. 183]. Еще в большей степени метафора ностальгии усиливается упоминанием колдовского характера островного пространства. Закольцованность движения лирического «я» по окружности острова варьируется в лирическом сюжете, ассоциативно отсылая к различным знаковым окружностям. Так «сатурновый неуловимый слог» продолжает смысловой ряд, связанный с темой сатурновых колец и символизируемой ими меланхолии, в свою очередь составляющей с ностальгией также близнечную пару. Замкнутости островного пространства, подобного заключению или же клетке, противопоставлены «первые слова» представляющие как «косяк свободных птиц». Ряд кольцеобразных образов, условно повторяющих форму острова, завершает «ущербленный овал». Такая концовка поэтического текста актуализирует два важных вектора лирического сюжета. Ностальгия сужается от архетипического чувства – улисовой тоски, к образу детского воспоминания лирического «я». Не менее значимо повторение образа лица: «темное лицо женомужчины» / «ущербленный овал», задающего совместно с мотивной и образной парадигмой всего стихотворения уподобление макрокосма – острова и двух соотнесенных по принципу близнечной взаимодополнительности микрокосмов – человеческого тела и человеческой памяти, порождающей ностальгию.

Список использованных источников:

1. Гольдштейн А. Три дарования. Предисловие к книге Александры Петровой «Вид на жительство» [Электронный ресурс]. URL: http://www.litkarta.ru/dossier/goldshein-otetrovoj/dossier_1794/
2. Петрова А. Только деревья. Москва: НЛО, 2007. 62 с.
3. Рикёр П. Я-сам как другой. Москва: Изд-во гуманитарной литературы, 2008. 416 с.
4. Тэрнер В. Символ и ритуал. [сост. В. А. Бейлис и автор предисл.]. Москва: Наука, 1983. 277 с.
5. Цивьян Т. Остров, островное сознание, островной сюжет. *Язык: тема и вариации: избранное: в 2 кн. Кн. 2.: Античность. Язык. Знак. Миф и фольклор. Поэтика*. Москва: Наука, 2008. С. 151–160.
6. Baudry R. Islands of the imagination. *The UNESCO Courier*. December 1997. URL: <https://www.questia.com/magazine/1G1-20173036/islands-of-the-imagination>

СИМВОЛІЧНЕ КОДУВАННЯ ХАРАКТЕРОТИПІВ У ТВОРЧОСТІ ВАЛЕНТИНИ МАСТЕРОВОЇ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ «СУЧА ДОЧКА» ТА «СМАРАГД»)

Куртяк Евеліна Василівна

здобувач вищої освіти філологічного факультету

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна

Науковий керівник: Залевська Оксана Михайлівна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри літератури

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна

***Анотація.** У статті розглянуто ключові образи персонажів, які мають своєрідне символічне шифрування. Для своїх героїв авторка вибрала найрізноманітніші засоби та форми, з допомогою яких відтворила найтонші психологічні деталі та найдрібніші трансформації в настроєвому плані. Звернута увага на особливості творення символічних кодів, манери авторського стилю та на спосіб охудожнення реалістичних картин тривожної дійсності. Також у поданому матеріалі окреслено психологію дій та вчинків головних героїв, виявлено спільне та відмінне у процесі творення авторських характеротипів і проведено чітку паралель між реальними та вигаданими епізодами.*

Валентина Мастерова – людина, яка розпочала свою творчу кар'єру одразу після тривалих пошуків власної сутності та призначення. Були невдалі спроби працювати на кондитерській фабриці карамельницею, згодом по закінченні радіомеханічного училища при Чернігівському радіоприладному заводі продовжувала трудову діяльність на заводі автозапчастин, фабриці музичних інструментів. З часом розпочала свою літературну діяльність, отримала декілька відзнак і читацьке визнання та захоплення.

Особливої та ретельної уваги заслуговують романістична творчість авторки, оскільки вона є свідченням правдивих історій минулого життя, а подекуди й сьогодення. У кожному сюжеті відчувається виплекана часом та досвідом авторська майстерність, у якій криється цілий світ справедливості та правди. Дослідники письменницької творчості виокремлюють у її текстах трагізм самосвідомості та риси стефаниківської новелістичної традиції [8, с. 5–6].

Валентина Мастерова відома для загалу не лише як знана журналістка та активна громадська діячка, а ще як талановита майстриня художнього слова. Кількість читацьких та народних відзнак цієї авторки важко перелічити: перемога в міжнародному літературному конкурсі «Гранослов» і «У свічаді слова», премія ім. В. Стуса та Національної спілки письменників «Благовіст» та багато іншого.

Та найбільшу славу та визнання цій авторці принесли два її знакові романи «Суча дочка» та «Смарагд», які вражають історією гіркої життєвої правди, де несправедливість керує світом і бере верх над щирістю та добротою. Обидва тексти вирізняються особливою символічністю та метафоричністю, оскільки авторка реальні речі не називає своїми іменами, а намагається надати їм нового алегоричного значення. Завдяки такій авторській манері стилю кожен читач може осмислити прочитане по-своєму, охарактеризувати вчинки та дії героїв, виходячи з власних міркувань та суджень. Символічні моделі, які використовує авторка, належать не так

літературі, як її власному світобаченню та світовідчуттю. Художньо-естетична та світоглядна концепція у романах В. Мастерової займають доволі важливу та знакову позицію. Авторка вибирає для змалювання яскравих життєвих картин досить новаторську та не традиційну мистецьку стратегію. Слід одразу звернути увагу на одну із ключових особливостей її текстів: смислове та змістове єдине ціле. У цих компонентах поєднується час і простір цивілізаційних центрів всесвіту. Стосовно значимості просторових та часових компонентів доволі влучно висловлювалася О. Філіпенко, маючи на увазі, що «Простір у контексті твору є лише адекватним виміром часового історико-міфологічного тривання буття культури й самого життя, починаючи від доби його зародження на землі» [9, с. 70].

У романі «Суча дочка» навіть назва є символічною, оскільки мова йде про щось зневажливе, присоромлене та не варте уваги. Вся справа в тому, що іменується такою доволі нецензурною назвою невинна та беззахисна дівчина, яка вирішила віддати свою честь та славу на офіру чужій дитині. Цим самим письменниця показує читачеві ницість та підлість комунізованого суспільства, яке не здатне ані на співчуття, ані на прийняття. Олена представник понівеченого соціуму, яке саме по собі символізує темряву та глухоту будь-яких моральних цінностей: *«Оленка з болем думала, що у клубі зараз усі тільки й говорять про неї. Забігали подруги, та більше з цікавості, роблено дивувалися дитині й намагалися випитати подробиці її несподіваної появи. Не допитавшись, починали переповідати останні новини, не забували обмовитися, як із Андрія тепер сміються хлопці... Після їхніх відвідин Оленка годинами тамувала сльози розпачу й образи»* [7, с.30]. Попри людський осуд та обмовляння Олена все-таки зберігає у собі природню чистоту та непорочність, яка у згаданому випадку символізує глибинний інстинкт материнства, який не може з'явитися зненацька, а ґартується вихованням та традиціями. Саме усиновлення чужої дитини стало початком її поневірянь та страждань, причиною відчуження у суспільстві. На думку В.Владимирова та Н.Кириленка «Фольклорний мотив страждання матері-одиначки автор виводить у контекст існування радянського тоталітарного суспільства, зображує наявність у ньому подвійної моралі, оприявнює чимало нових смислових акцентів жіночої долі» [2, с.37]. Саме таке середовище спричиняється до внутрішніх психологічних травм жінки, яка не може допустити до себе нікого, оскільки душа її скалічена та понівечена людськими обмовками. Набутий психотравматичний досвід породжує сумніви, екзистенційну опозицію «Я» зі світом, внутрішній герметизм.

Сни, які сняться Олені, стають передвісниками прийдешніх страждань та трагедій. Картини, які породжує наш мозок під час сну, мають своє символічне значення та трактування. Це своєрідна мова, логіка якої відрізняється від тієї, за законами якої ми живемо вдень, логіка, де основним мірилом є не час та простір, а інтенсивність та асоціативність. Це, мабуть, єдина універсальна мова для всіх культур і для цілого людства зокрема, у ній є своя особлива граматики і синтаксис, які розуміти потрібно бодай для того аби збагнути закодований сенс казок, міфів та легенд. На думку В.Чайковської «До форми сну письменники вдаються з метою глибшого розкриття психології персонажів. Розвиток психології характерів у деяких художніх творах будується на точних спостереженнях, які відповідають науковим поясненням таких явищ, як фази сну» [12, с.182]. Інтерпретація тексту сновидінь залежить передовсім від розуміння загальної атмосфери твору. Тільки конкретний та узагальнений аналіз спроможний дати цілісне уявлення про змістову та смислову домінанту художнього твору. Олені сняться сни, які мають своє символічне навантаження: *«Крізь туман свідомості почула, як тихенько рипнули двері. Підвела голову й побачила перед собою жінку: не стару й не молоду, у довгому полотняному*

одязі. На голові – дивний вінок. Жінка опустила на коліна поруч із Оленою і, ніби крило, поклала їй на плече свою руку... Олена з жахом побачила, що той вінок терновий. Гострі колючки, мов голки, стирчали в усі боки. Зойкнула, коли ті колючки лягли на чоло – біля неї нікого не було» [7, с.112]. Усім нам відомий фразеологічний вислів релігійного типу: «терновий вінок». Цей вислів взятий з Євангелія і має таке пояснення: коли воїни намісника Іудеї Пілати мали розпінати Ісуса Христа, то поклали йому на голову вінок тернини і насміхалися з його страждань. Саме з того моменту терновий вінок транслювався на різні види творчості, зокрема: мистецтво, літературу, музику та інше. Письменники майстерно обігрували цей символічний образ у своїх текстах. Стосовно цього доволі влучно розмірковувала О.Шедега, називаючи авторів, які використовували цей релігійний образ-символ у своїй творчості: «Символ тернового вінка зустрічається також у циклі поезій П. Карманського у значенні страждань і терпіння всупереч бажанню боротися. Це символ самоти і самотніх змагань з неправдами життя...» [13, с.89].

Виходячи із цього, можна підсумувати, що терновий вінок, який авторка використала в якості символічного образу в контексті фабульної послідовності, пояснюється як символ страждань, зневіри, святого болю та терпіння. Він означає самопожертву заради інших, святість та святе мучеництво. Потрапивши у такий красномовний сюжет, цей символ проявляє своє значення ще яскравіше та ще чіткіше. Олена і справді несе на своїх плечах тяжкий хрест, який давить всією вагою страждань та осуджень: «– За що?! За що?! Будьте ви всі прокляті! – крикнула, відштовхнула від себе і побігла в хату. Не роздягаючись, упала на ліжко, обличчям у подушку. Наталка й собі беззвучно плакала, витираючи рушником вимитий посуд. А вдосвіта побачила, як донька збирає речі» [7, 31]. Образ тернового вінка, який Олена бачить у сновидіннях та мареннях, лейтмотивом простежуються упродовж цілого тексту. Він гармонійно вписується у загальний сюжетний перебіг і практично не перевантажує авторську оповідь. Самі психологічні процеси такі як сновидіння та марення у романі В. Мастерової «Суча дочка» слугують ключовим засобом для розкриття внутрішнього світу героїні або так званим композиційним прийомом. Опираючись на трактування З. Фрейда: «не сновидіння створюють фантазію, а підсвідома діяльність бере участь у створенні думок, які прихованні за сновидіннями» [10, с.234]. Тлумачити сновидіння Олени слід лише, виходячи із тих переживань, якими переповнена її душа. Авторка зумисно гіперболізує її сни деталями аби чіткіше передати загальний стан тривоги, передчуття біди та нещастя. Таким чином, простежуючи символічні коди у цьому романі, можна зробити висновок, що їхнє трактування породжує значну кількість сенсів, зумовлених творчим задумом, власне, усією атмосферою твору.

Інший не менш символічно насажений та майстерно обрамлений роман згаданої авторки «Смарагд». Фабула цього тексту доволі розгорнута широка, оскільки стосується життя і становлення малого хлопчика, який також деякою мірою не був прийнятий суспільством. У нього було безліч імен. Він був маленьким та норавливим хлопчиною Даньом, циганська душа якого прагнула волі та простору: «Даню часто хотілося піти з дому. А коли грався із сусідськими дітьми в піжмурки, ховався так, що його довго не могли знайти. Одного разу, ховаючись, протиснувся у двері напівзруйнованої церкви. Давня церква була порожньою, тільки лики святих проступали з-під посірілої крейди» [6, с. 33–34]. Згодом він став статним та знаним студентом Данком, якого так прозвали товариші за його легку пісенну вдачу. Уваги Данка прагнули найбажаніші та найкрасивіші дівчата в училищі та непохитний хлопець не вибрав жодної: «– Заспокойся, Маргаритко. Ти найкраща з усіх дівчат на

нашому курсі. *Повір, у тебе попереду велика любов. Справжня. А мені прости, – провів долонею по її волоссю, легенько торкнувся пальцями обличчя. Хотів щось іще відчутти, ніж звичайне співчуття, але все в ньому ніби вмерло від тієї, одурманеної гашишем, ночі» [6, с.71]. З часом несміливий та невпевнений у собі Дань став Данилом – молодим вояком з України, кинутим у страшне пекло чужої війни: «Данило дерся по камінню, нічого не відчуваючи, окрім люті, автомат у руках не замовкав ні на хвилину. Його висока кремезна фігура виділялася між іншими, і раз у раз близько дзизкали кулі. Та лише коли позаду хтось голосно зойкнув, він різко спинився, вирізняючи зойк болу між іншими криками. Повернувся і побачив, як неподалік упав механік їхнього бетеера» [6, с. 107]. Після пережитих страждань та потрясінь на війні він став отцем Варфоломієм, який відновив звичайну сільську церкву, вклавши в неї свою душу та віру. Та найближчим його серцю та єству було ім'я Смарагд – ім'я каменю, з якого за легендами, зроблена чаша страждань Христа. Це ймення важливе і для нас з погляду літературознавчого аналізу, оскільки приховує у своїй внутрішній формі багато підтекстів та символів. Ще з дитинства Данило відчував особливу любов до церков, хорового співу, із захопленням споглядав понищені часом та радянським режимом лика святих, які так благально та всепроникно дивилися йому в очі. Маленька наївна душа на підсвідомому рівні відчувала святість та піднесеність, хоча не могла цього пояснити. Єдиною рідною та близькою по духу особою була бабуся Маріуца, яка не давала погаснути такому вразливому та сильному вогникові віри у серці онука: «Зате прямо за городами починалося кладовище. Хлопчик любив ховатися в бузині й слухати, як на похороні співають півчі. Слів не розумів, вслухався у мелодію. А коли вітер віяв із боку кладовища, спів чувся голосніше й слова можна було розібрати. Тоді й у ньому самому мовби щось співало і тужило разом. Лягав на землю й лежав нерухомо...» [6, с.24]. Ще, мабуть, у тому наївному дитячому віці хлопець вирішив, що стане священиком, хоча скоріше не розумів, що це означає насправді, проте прагнув тієї невідомої святості. Такої ж думки дотримується і Б. Ковалюк, стверджуючи, що «Йому здавалося, що церква його врятує, він бачив себе у спілкуванні з Богом, допомозі ближньому, але зіткнувся із суворою реальністю, ченці Лаври годували його обіцянками про постриг, але зневажали, бо бідний, він вирішив піти до старовірів...» [4, с.380]. Він так сильно хотів стати ченцем, окрім цієї святої мрії у понівеченого душею й тілом хлопця не залишилося практично нічого. Таку мрію допоміг йому здійснити Агапіт, який у цьому романі символізує нескореність та всепрощення. Саме віруючий чернець Агапіт і дав йому ім'я Варфоломій, яке було вже остаточним йменням до його внутрішнього покликання. Здається, саме тоді бажання перетворилося на реальну дійсність, Данило справді став близьким з Богом та гармонійно почувався у лещатах своєї віри. Хлопець розумів, що це його істинне і справжнє покликання, розуміли це і люди, які почали приходити на службу до нового священика. Для Варфоломія (Данила) епіцентром цілого Всесвіту була людина із її стражданнями, бажаннями, прагненнями. Усю свою пенсію (цю допомогу він отримував від держави через свою інвалідність) чоловік віддавав місцевому люду, хотів, щоб діти мали школу. Такі благородні бажання виникли не в один момент, вони були осмислені з часом: «Лише відчуття потрібності людям рятувало його від нього самого. З радістю хрестив немовлят, із сумом проводжав, коли хтось залишав мирську суєту. Однаково поспішав, чи то кликали до хворої людини, чи тварини. Але сам не чекав від людей ні вдячності, ні ще чогось, щоб служило стимулом у роздаванні самого себе. Радів із того, що церква, у якій служив, ніколи не була порожньою. І на кліросі в нього співали не самі бабусі, а й молодь. Часто у свята до церкви приїжджали прихожани з інших сіл, де були свої церкви і правила свої батюшки. Хоча й не раз через*

це мав прикрі розмови» [6, с.182].

Для всієї церковної общини та для церкви зокрема отець Варфоломій став тим необхідним та бажаним рупором святості, чистоти та непорочності. У вільний час він вишивав для церкви рушники, а ще йому нарешті вдалося здійснити свою дитячу мрію, – вишити задуману картину маків, яка в його уяві символізувала смерть та водночас невтомне бажання до життя. Найбільше він опікувався хлопчиком Сашком, якого виховувала бабуся. Припускаємо, що така прив'язаність до хлопчика пов'язана із особистими переживаннями та дитячими травмами. Виріши у сім'ї, де не було ані любові, ані ласки, за винятком бабусі Маріуци, у дорослому віці хлопець розумів велику необхідність та присутність цих простих та потрібних серцю почуттів. Особливо його розчулювало наполегливе бажання допитливого Сашка прислужувати у церкві, слухати відправи та християнські повчання. У очах малого хлопця священник бачив себе і хотів подати руку допомоги цій дитині, бо розумів як це важливо та необхідно: *«Варфоломій посміхався, як посміхався завжди, коли думав про цього хлопчика. Кинутий матір'ю, він жив коли баби й горнувся до батьюшки, як горнуть сироти до тих, хто не шкодує для них свого серця. Чернець Варфоломій не шкодував, бо Сашко ріс на його очах»* [6, с.172]. Художній світ роману – це зіткнення двох світів: дорослого та дитячого. Ці світи транслюються на боротьбу інтересів: з одного боку яскравий світ дитинства, наповнений уявою, захоплений красою персоніфікованої природи, пошуком непорочно-справжньої любові та дорослого, що руйнує гармонію довіри, вбиває перші паростки любові, демонструє всю силу пристосуванства з розхитаною системою цінностей. На це звернула увагу й А.Царук, резюмуючи, що *«Вторгнення несправедливого світу на територію дитинства подано пронизливо: різкий голос Марти, яку Данило (Даньо) має називати матір'ю, змушує дитину ховатися в лісі. Свіжість хлопчикова світосприйняття поєднується з інтуїтивним розпізнаванням сутності речей, з покликком крові – піти до циганського табору за Ізабеллою, справжньою матір'ю, бути вільним від домашньої тиранії, де єдиною захисницею є бабця»* [11, с.163]. Експозиція цього роману нагадує два розхитаних світи, які намагаються знайти той необхідний та бажаний баланс. Данило не мав еталонного зразка в особі батька, бо той робить вибір не на користь вільнолюбного народу, а на догоду комуністичній системі. Григорій Туманич робить все аби посісти крісло парторга колгоспу, задля власної вигоди готовий запобігати перед заможними циганами, цим самим виявляючи свою дволикість: *«– А чого – ні за кого? – перепитав зацікавлено дяк. – А Данило? – Данило? – Марта засміялася, і від того сміху так стислися кулаки у хлопця, що аж пальцям стало боляче. – Грицько замогоричив його в Рахів циганам. – Як це? – не зрозумів голова. – А так, – розповідала, як розповідають про когось стороннього, а не того, хто стільки років казав їй: «Мамо». – Уже й телеграма прийшла, що все гаразд. Обкрутили дурника, а тепер татусь н'є без просвітку»* [6, с.45]. Саме через такі тяжкі поневіряння проходить хлопчина, щоб показатися перед своїм читачем героєм з особливою циганською зовнішністю, гордою вдачею і кордоцентричною українською душею. Батькова наполеглива та невтомна жага зламати непокірного сина, мов своєрідна болюча згадка про колишнє Грицева кохання до циганки Ізабелли. Тут доля плете міцну павутину, загнавши у глухий кут нереалізованого недолюбленого маленького хлопчика, який не знайшов розуміння ані в родинну колі, ані в особистому щасті. На тлі суспільного багатоголосся роман набуває викривального характеру, майстерно акцентуючи увагу на викликах часу й вимагаючи морального самовизначення від своїх героїв. Кожен з персонажів є носієм тих чи інших ментальних рис, оскільки авторка мовби зумисно зосередила свою увагу на зіткненні двох культур та ментальностей. У душі малого хлопця вирують дві стихії:

циганська, яка прагне волі, простору, творчості; та українська, яка визнає осілий спосіб життя, прив'язаність до свого місця народження та батьківщини. Між цими двома почуттями метається Данило Туманич, хлопчик з прізвиськом батька та душею матері: «Хлопчик злякано зіщулювся й увібрав голову в плечі. У хаті під портретом Леніна лежала нагайка. Батько ніколи не клав її в інше місце, бо ці дві речі були для нього символами: перша – розуму, друга – покори. Часто брав нагайку, і часто вона опускалась на плечі малого або його старшого брата – Юрка, мовчазного, з чорними, як в Даня, кучерями, але темно-карими очима. У Данилка ж очі блакитні, аж прозорі, немов на диво всім, хто помічав ту блакить під ламаними дугами бровенят» [6, с.12].

Болісна щирість життєвої правди потребує особливо тонкосльозої та чутливої душі, яка могла б її сприйняти та прийняти. Саме на такій тривкій сповідальній відстані, яка впритул долає межі між серцем і словом, читач зможе розпізнати свого героя, відчутти його найтоншими фібрами душі та розуму. Головне, що реципієнт збагнув, що його герой звичайна така собі людина зі скаліченою долею, таврована символом інакшості ще від народження. Вона не пливе за течією і не йде за натовпом мас, а відстоює право на моральний вибір, на їдку спогадову частину родинної пам'яті, врешті, на власну, гідність. Межово-пронизливий епіграф налаштовує на тональність нарації: «Бо що ж такого я хочу сказати, Господи, як не те, що я не знаю, звідкіля я прийшов у це, так би мовити, смертне життя чи, радше, в живу смерть» [6, с.7].

Список використаних джерел:

1. Білоус П. Вступ до літературознавства. Навчальний посібник. Київ. ВЦ «Академія». 2011, 336 с.
2. Владимиров В., Кириленко Н. Фольклорний мотив гріха-спокути в сучасній українській жіночій прозі (на матеріалі романів Марії Матіос, Люко Дашвар, Олени Печорної, Валентини Мастерової...). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. Випуск 19, 2018. С. 34–40.
3. Зіневич В. Український символізм: Теоретичний обрис. *Мова і культура*. Вип 15. Т 7. С 355–362.
4. Ковалюк Б. Чоловіче й жіноче начало романній прозі В. Мастерової. *Літературознавчі студії : збірник наукових праць*. Вінниця : ТВОРИ, 2020. Вип. 14. С.376–382.
5. Колінько О. «Шукати нову блакить, нову любов...»: Проекції символізму на поезію і прозу рубежу XIX–XX ст. Серія: *Філологічні науки*, 2019. Випуск XVIII. С. 9–17.
6. Мастерова В. *Смарагд* : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 288 с.
7. Мастерова В. *Суча дочка*: роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015, с.240.
8. Мушкетик Ю. *Золото душі. Смарагд*. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». С. 5–6.
9. Філіпенко О. Естетичні функції символів у творчості Докії Гуменюк. Дисертація. Українська література. Філологічні науки. Одеса, 2017. 203 с.
10. Фрейд З. *Психологія бессознательного*. Москва, 1989. 319 с.
11. Царук А. Богошукацтво як дорога до себе. *Літературний Чернігів*, 2019. № 2 (86). С. 163–169.
12. Чайковська В. Сон і сновидіння як художні прийоми психологічного розкриття персонажів в українській літературі. *Волинь – Житомирщина*, 2002. № 9. С. 182–185.
13. Шегеда О. Біблійні образи у поезії «Молодомузівців». *Літературознавчі студії*. Випуск 2, 2008 р. С. 89–99.

ЯК СПІВІСНУЮТЬ ЛІТЕРАТУРА ТА ІНСТАГРАМ?

Возняк Діана Євгеніївна

здобувач вищої освіти факультету філології

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна

Науковий керівник: Процюк Любов Богданівна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри літератури

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна

Сучасний літературний процес характеризується складністю, непослідовністю, багатшаровістю, появою нових форм і видів художньої творчості. Хтось звинувачує активний розвиток технологій у тому, що сучасний читач все рідше бере в руки книгу, а все частіше витрачає час, дивлячись в монітор, чи екран телефону. Та існує й інша сторона медалі, бо на просторах інтернету появилсь можливість прочитати вірші, уривки з ненадрукованих книг улюблених письменників, а то й цілі романи.

Впродовж останнього десятиліття література стрімко починає переміщатися в мережу інтернет. Серед інтернет-літератури вирізняється така, що може існувати виключно в мережі: це блоги, відеопроєкти, особливістю яких є візуалізація та наявність гіперпосилань. Такі тексти складно перенести на папір, оскільки зникає інтерактивність, яка полегшує розуміння цих творів. З іншого боку, є різновид інтернет-літератури, яка або перенесена з друкованого оригіналу, або в результаті буде опублікована. Основна ознака її – можливість зворотного зв'язку, причому миттєвого.

Криза традиційної літератури сьогодні дуже тісно пов'язана з народженням її електронного «двійника» – мережевою літературою, що живе в Інтернеті. А поява електронної книги ознаменувала нову ланку в довгому ланцюзі технічних нововведень, що перетворюють індустриальну цивілізацію в постіндустріальну. Е-книга завершить процес комп'ютеризації літератури, що, у свою чергу, не може не вплинути на нашу культуру, зробивши її воістину постгутенбергівською. Змінюються передусім відносини між читачем і письменником. Сьогодні їх рішуче переглядає комп'ютерна література. За висловом С. Костирко, «повністю замінити собою літературу Інтернет не може, а от змінювати – уже почав».

На сьогоднішній день немає одностайного тлумачення терміна «мережева література», оскільки його розглядають у різних ракурсах. Найбільш повне визначення серед усіх дослідників явища Інтернет літератури належить Геннадію Рябову: «Це заснований на використанні писемності вид творчості, кінцевий продукт якого (вір) може розміщуватися на розмежованих у просторі вузлах комп'ютерної мережі, видозмінюватися (редагуватися) в часі й бути доступним багатьом споживачам з різних місць одночасно». Тобто, це література, середовищем існування якої є Інтернет, і саме він надає змогу користувачам-читачам використовувати різні засоби, прийоми, неймовірними на папері.

Виникає новий термін «блог-література» - художні твори, які пишуться в форматі блог б ьа, різновид мережевої літератури. Блог-література може писатися як одною людиною, так і бути колективною творчістю, коли для написання художнього тексту використовується колективний щоденник (наприклад, співтовариство в Живому журналі) [6].

До блог-літератури може бути віднесена традиційна авторська творчість, коли в блозі в процесі написання публікуються глави творів, які не адаптовані до формату

щоденникових записів, що не володіють властивістю фрагментарності, при написанні яких ніяк не використовувався рушій блогу. Проте, процес написання такого твору є інтерактивним і подальший розвиток сюжету може залежати від коментарів, що відрізняє твір від журнальної публікації.

Сергій Корнев у своїй праці окреслює шість основних рис, що характеризують сприятливість Інтернету для літератури:

«1. Інтернет – досить зручне з технічної точки зору середовище, ідеальне для публікації, поширення, обговорення, колективного створення текстів, середовище, куди рано чи пізно переміститься центр літературного життя.

2. З появою Інтернету істотно змінюється доля тексту в суспільстві. Той факт, що для публікації й широкого розповсюдження тексту не потрібно посередництво друкованого верстата, не потрібні гроші, влада і т.п., не тільки змінює весь ланцюжок владно-комерційних відносин, що стоять за літературою, але впливає на форму й зміст самих текстів.

3. У мережі зовсім по-іншому виглядає фігура автора й звичні відносини між автором і читачем. З огляду на безмежні можливості містифікації й множення «віртуальних особистостей», «автор» в Інтернеті перетворюється ледве не на особливий жанр літературної творчості. Крім того, в мережі зменшується, а іноді й взагалі зникає статусна дистанція між автором і читачем, що неминуче позначається на них обох.

4. Інтернет дає комфортні умови для розквіту раніше маргінальних жанрів і типів літературної творчості.

Прогортуючи сторінки зовсім незнайомих людей, можна прочитати їхню, хоч і маленьку, але історію. Хтось пише, як у щоденник, хтось ділиться досвідом та корисною інформацією, інший – рецептами, ще хтось – спогадами та історіями. Звичайно, таких людей дуже багато, але серед користувачів інстаграму можна знайти надзвичайно унікальні сторінки, які хочеться читати знову і знову.

Поціновувачам поезії до вподоби сторінка Влади Власенко, чії вірші знайдуть відклик у кожному серці, бо написані українською мовою, часто діалектами. Серед користувачів мережі інстаграм велику популярність має dmitrooet, який став відомим завдяки соціальній мережі, а сьогодні його збірки друкуються великими тиражами.

Серед письменників прозового жанру радимо звернути свою увагу на сторінки Юлії Сливки, її інтернет-новели, або ж онлайн-есеї про бабу Богдану, яка регоче безупину, і діда Богдана, що любить її понад усе, про незбагненого Бога і велику-велику Любов, про сільське дитинство авторки й різні дорослі досвіди, а часто навіть про смерть, – виникли в недоречному для себе місці – у мережі Instagram. Це історії про (пре)Красне. Форма блогу часто зумовлює фрагментарність та гіпертекстуальність оповіді. На ці історії з їх мандрівними персонажами, ніби на нову серію серіалу, чекають більше 15-ти тисяч читачів мережі, які часто є їх співавторами. Кожен текст у цій книзі окремих, але й пов'язаний з іншим, а тому доріг читати збірку – безліч. На час друку книги в Instagram-блозі авторки будуть вже нові дописи, бо він, до слова, триває.

Блог письменника Степана Процюка вже давно вийшов за межі фейсбука, сьогодні понад три тисячі людей переглядають його канал про літературу в ютубі. Сам письменник часто пише про своє життя, публікує уривки із своїх творів та розповідає читачам про життя відомих письменників.

Цікаві для читання сторінки літературного критика Євгена Барана, письменників Сергія Жадана та Юрія Андруховича, Макса Кідрука, Василя Шкляра.

Висновки. Сьогодні перед читачами і письменниками є великий простір для росту та особистісного розвитку. І хоч інтернет дає змогу комунікувати читачеві з письменником, та попри усі свої переваги він ніколи не зможе конкурувати із книгою. Той, хто любить читати, ніколи не проміняє звичайну книжку на бездушний монітор комп'ютеру. Бо електронні сторінки ніколи не замінять насолоди від перегортання паперових сторінок. Неможливо відмовитися від запаху тільки надрукованої книги та від змоги читати її у будь-яких умовах. Книжка має форму, а не лише зміст, вона має запах, відповідне оформлення, ілюстрації, які поглиблюють сприйняття тексту. Кожна книжка — це в певній мірі особистість. Того всього інтернет не має, він прагматичний. Той, хто справді цінує книжку, ніколи не замінить її електронною.

Список використаних джерел:

1. Завадський Ю. Р. Типологія та поетика мережевої літератури і сучасне західне літературознавство. URL : dissert.com.ua/content
2. Дербеньова Л. В. Літературний комп'ютерний феномен у комунікативно-мережевій культурній парадигмі. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 76. С. 151–153. URL: <http://nbuv.gov.ua/jpdf/gileya>

СЕКЦІЯ XVII. ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ - ПОЛІТИЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ, АБО ЕФЕКТИВНІСТЬ КЕРУВАННЯ

Лукашова Єлизавета Валентинівна

ORCID ID: 0000-0001-7841-9694

аспірант 2 курсу навчання

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

У державному управлінні Країною склалася неоднозначна (загрозлива) ситуація. Виконавча влада в особі Кабінету Міністрів України повинна керувати економікою держави, впроваджувати затверджені програми розвитку, та відповідати за результати.

Наразі ми спостерігаємо відсутність програм розвитку секторів економіки скоординованих між собою як в стратегічному плані розвитку країни, так і в тактичних планах.

Різноманітні плани розвитку економіки держави сьогодні часто мають політичний окрас та підтримують окремі особисті бізнес інтереси.

Вважаю це є результатом квотового принципу формування складу Уряду країни. Таким чином саме політична доцільність та окремі особисті бізнес інтереси починають суттєво впливати на економічну політику держави. Не можна не відзначити, що все це є наслідком існуючої законодавчої невідповідності взаємодії Верховної Ради та Президента в Парламентсько-президентській республіці.

При Президентсько-парламентській республіці на економічну політику Кабінету Міністрів України найбільше впливав Президент і саме він формував стратегію розвитку держави. А Кабінет Міністрів саме працював над впровадженням цієї програми. Таким чином система була збалансованою, але мала певні дуже суттєві недоліки, що і призвело до її зміни на Парламентсько-президентську республіку.

Сучасна Парламентсько-президентська республіка нашої країни так і не спромоглася виробити ефективну діючу модель управління економікою через Кабінет Міністрів України. Наразі ми маємо Кабінет Міністрів який укомплектований фахівцями за квотовим принципом який більше відповідає критерію політичної доцільності ніж принципам ефективного керування економікою.

Такий Кабінет Міністрів за визначенням не має можливості ефективно керувати економікою країни через те що вимушен вирішувати завдання стратегічного та тактичного плану не тільки в інтересах держави та громадян а і враховувати політичні інтереси та доцільність тримачів політичних квот, та окремі особисті бізнес інтереси.

Така політична доцільність в управлінні економікою країни несе не тільки велику шкоду, але і є загрозою національній безпеці України.

Саме політична доцільність шкодить впровадженню новітніх технологій та систем управління економікою.

Саме політична доцільність не дозволяє ефективно розбудовувати економіку держави.

Саме політична доцільність не дає можливості затвердити довгострокову послідовну стратегію розвитку економіки України.

І якщо в Верховній раді політична доцільність це притаманна риса політичної боротьби, то в управлінні економікою це є загрозою для держави в цілому.

Вважаю що ефективне керування економікою для країни повинно стати більш важливим фактором ніж політична доцільність.

Необхідно позбавити Кабінет Міністрів України політичної складової залишивши її депутатам Верховної Ради і Президентові України. Затвердження стратегії розвитку держави це відповідальність Верховної Ради України.

Кабінет Міністрів це колегіальний, вищий орган виконавчої влади України який повинен ефективно, професійно в інтересах держави та громадян впроваджувати затверджену Верховною радою стратегію розбудови країни залишивши політику депутатам.

Враховуючи кризові явища в світовій економіці і стан нашої економіки дана тема наразі дуже актуальна і потребує не тільки дискусії а й прийняття термінових заходів.

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МІГРАНТІВ ТА БІЖЕНЦІВ: КОНТЕКСТ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Хлівнюк Тетяна Петрівна

кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальних теорій

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Те, що після 2015 р. зросли опозиційні настрої щодо мігрантів, особливо біженців, пояснюється комплексом причин. З-поміж найважливіших із них – неефективність національних та наднаціональних інституцій щодо інтеграції новоприбулих мігрантів на ринку праці, використання їх потенціалу, а також недосконалості функціонування національних систем соціального забезпечення тих держав, які позиціюють себе як соціальні.

Європейська міграційна криза 2015 р. (на терени ЄС в'їхало бл. 1,3 млн осіб) вивела на порядок денний проблеми неналежного реагування влади європейських держав на такі масштаби міграції. Очевидними стали наявні прогалини в національних правових системах у частині соціального захисту шукачів притулку тощо. Показово, що дії урядів провідних держав ЄС в умовах міграційної кризи були спрямовані радше на протидію популістам, пошук механізмів убезпечення проти різкого збільшення різних категорій мігрантів, особливо – шукачів притулку, а не на аналіз проблем та швидке реагування на них з позицій захисту прав людини.

Відтак доцільним бачиться вивчення дій національних інститутів соціальної держави розвинених країн Заходу щодо різних груп мігрантів, рівень їхньої підтримки, мотивації або ж запроваджених обмежень тощо. Це питання потребує з'ясування, бо останніми роками багато держав (найперше – в межах ЄС) змінили правила надання притулку, обсяги підтримки мігрантів.

Данія запроваджує істотні обмеження прав різних категорій мігрантів. У 2016 році були внесені відповідні зміни до міграційного законодавства, а низка змін стоїть на порядку денному в парламенті. Очікується, що в тих, хто звертатиметься за наданням притулку, вилучатимуть готівку і коштовності (за винятком пам'ятних предметів), вартість яких перевищує 10 тис. данських крон (1340 євро). Ці кошти передбачено залучати для фінансування перебування мігрантів в Данії, а для їх вилучення поліції надаватимуться додаткові повноваження проведення обшуків. Перспектива легалізації Данією таких процедур була розкритикована правозахисними організаціями та ООН. Однак, такі механізми не є характерні виключно Данії – одній з кращих у контексті функціонування соціальної держави. До прикладу, у Швейцарії конфіскація майна й коштів шукачів притулку стартує від 1 тис. швейц. франків (бл. 990 дол. США), в німецькій землі Баден-Вюртемберг – від 350 євро.

На відміну від інших держав-учасниць ЄС, усі великі данські партії (і ліві, і праві) погоджуються з необхідністю жорсткішої міграційної політики. Прем'єр-міністром Данії останніми роками є представниця соціал-демократів (М. Фредріксен), тобто тієї партії, яка тривалий час виступає головним апологетом ідеї соціальної державності. Соціал-демократів донедавна характеризувало особливе бачення ролі інституту соціальної держави щодо підтримки різних категорій мігрантів, однак події 2015 і наступних років змінили розуміння меж підтримки соціальної держави різних категорій населення.

У Данії виплати мігрантам, біженцям державної допомоги узалежнені від факту їх працевлаштування. Нещодавно (вересень 2021 р.) уряд М. Фредріксен озвучив намір надання соціальної допомоги різним групам працездатних мігрантів лише за умови виконання ними соціально корисних робіт. Це нова «трудова логіка»: кожен, хто претендує на соціальні блага з бюджету, тобто за рахунок платників податків, має зробити певний внесок у добробут держави. Припускаємо, що причиною такої політики є давній вплив протестантської етики з її вірністю цінностям особистої відповідальності, трудової етики, соціальної довіри. Ще М. Вебер писав про ці характеристики культури скандинавів, які зорієнтовані на згадані цінності. Відтак природними видаються зміни класичної соціал-демократичної моделі соціальної держави у керунку моделі так би мовити «активної трудової держави», хоч ці зміни не зовсім «вписуються» в класичне розуміння соціал-демократичної (нордичної) моделі соціальної держави.

Передусім ініціативи данського уряду (якщо вони будуть схвалені парламентом Фолькетингом) стосуватимуться тих, хто уже кілька років проживає у Данії, отримує соціальні виплати від держави, однак не вивчив данську мову, не має мінімально необхідної освіти для інтеграції на ринку праці. Щонайменше 37-годинний робочий тиждень передбачатиме різноманітні соціально корисні роботи, які не потребують спеціальних навичок (на взірєць збору сміття на відкритих публічних локаціях), однак виведуть людей зі своїх помешкань, змусять їх соціалізуватися та змінити думку данців про цю категорію населення. Тобто, така трудова діяльність виступить соціалізуючою терапією. Продовжувати надавати соціальні послуги різним категоріям іммігрантів, однак нічого не вимагати навзаєм є неефективною антисоціалізуючою стратегією, яка формує пристосуванські поведінкові моделі, що суперечить глибинному сенсу протестантської етики. Особливо такі ініціативи данського уряду стосуються вихідців з країн Близького Сходу та Північної Африки, які звернулися за притулком останніми роками.

Паралельно з трудовою інтеграцією уже прийнятих біженців, данський уряд ставить метою мінімізувати кількість нових випадків надання притулку. 03.06.2021 р. Фолькетинг схвалив закон, за яким іноземців після подання клопотання про надання притулку повинні спрямувати у центри прийому біженців за межами ЄС (наприклад, такі є в Туреччині).

Попри протести правозахисників, данський уряд лобіює прийняття т. зв. «закону проти "гетто"». Він має метою запобігти, щоб частка мешканців «незахідного¹ походження» у депресивних районах перевищила 30%. У 2018 р. вже прийнято такого ж типу акт, який є чинний: частка жителів «незахідного походження» у депресивних районах міст з населенням понад 1000 осіб не може перевищувати 50%. У таких нормах та законотворчих ініціативах правозахисники вбачають не лише порушення соціальних прав мігрантів, а й прояви дискримінації.

Відзначимо, що саме уряди Данії та Австрії є головними лобістами створення центрів прийому біженців за межами ЄС. Данський уряд лобіює ідею, щоб прохачі притулку під час розгляду їхніх заявок перебували на території третіх держав. Озвучується готовність фінансово підтримувати такі центри для біженців. Зокрема Данія веде перемовини з Ефіопією, Єгиптом, Руандою та ін.

На тлі імміграційної політики Данії може скластися доволі ідеалізоване сприйняття курсу інших держав, найперше – Німеччини. Однак й тут відбуваються масштабні зміни. Хоч готовність приймати трудових мігрантів та біженців

¹ До групи «західних» у даному контексті віднесені держави-учасниці ЄС, Велика Британія, Андорра, Ісландія, Ліхтенштейн, Монако, Норвегія, Швейцарія, Ватикан, Канада, США, Нова Зеландія і Австралія. Усі ж інші держави позиційовані як «незахідні».

зберігається, однак у 2018 р. були ухвалені нормативно-правові новації, які ускладнили надання притулку й навіть актуалізували питання про те, що урядові ініціативи сприяють стигматизації цих соціально уразливих груп.

Німеччина вдається до прагматичних кампаній заохочення біженців та шукачів притулку залишити країну добровільно. Наприклад, наприкінці 2018 р. уряд А. Меркель провів рекламну кампанію, пропонуючи біженцям залишити Німеччину в обмін на компенсацію упродовж року оренди житла на новому місці.

Німецькі землі не мають єдиних мінімальних стандартів життєвих умов для шукачів притулку та тих, кому вже надано статус біженця. Найчастіше у законодавстві відповідних федеральних земель йдеться про «відповідне людській гідності поводження з біженцями». Це доволі загальні фрази, які не визначають межі соціального захисту. Відтак складається ситуація, коли від можливостей федеральної землі та комуни узалежнено, чи шукачі притулку живуть в притулках чи окремих квартирах, отримують готівку чи набори продуктів, базове лікарське забезпечення чи лише невідкладну медичну допомогу і т. д. Показово, що працювати без обмежень у Німеччині можуть лише ті особи, які вже отримали повноцінний статус біженця. Натомість шукач притулку мусить дочекатися розгляду своєї заявки.

Наслідком того, що країни з розвиненим інститутом соціальної держави щораз більше чинять спротив збільшенню присутності іммігрантів, мінімізують їх підтримку, фінансування життєво важливих соціальних проєктів, щораз частіше підтримка біженців виноситься в площину діяльності громадянського суспільства. Однак можливості неурядових акторів є дуже обмежені, а окрім того частішають випадки, коли державні інститути вступають у конфлікт з ними через їх підтримку мігрантів. Наприклад, влада Греції дії промігрантських неурядових організацій трактує як протиправну діяльність (сприяння незаконному переміщенню людей, контрабанда людей). Дії акторів громадянського суспільства трактуються як допомога шукачам притулку у незаконному проникненні на державну територію Греції. Судам, які орендують неурядові організації для порятунку шукачів притулку на морі, грецька влада забороняє захід у порти держави. Поліція вилучає у таких організацій дані та оргтехніку. Також Греція у 2020 р. запровадила нові правила реєстрації та сертифікації НУО, які займаються питаннями міграції та соціальної інклюзії. Такі дії державних інституцій свідчать про максимальну зорієнтованість держави на протидію імміграції для зменшення навантаження на бюджет держави.

Відтак спостерігається амбівалентна ситуація: з одного боку, зростає розуміння міжнародного співтовариства ідеї підтримки мігрантів; з іншого боку, після подій 2015 року різко знизилась готовність розвинених держав приймати шукачів притулку. Не можна стверджувати, що ці держави цілковито відмовляються від тої соціальної відповідальності, якої вимагає ситуація з «хвилями» прохачів про притулок зі щораз нових зон громадянських конфліктів та воєн. Однак ця відповідальність щораз вираженіше хоче реалізовуватися на дистанції – у третіх країнах, яким виділяється деяке фінансування на облаштування іммігрантів. Ця модель уже апробована. Йдеться про Угоду про реадмісію біженців між Туреччиною та ЄС 2016 року та спроби домовитися про прийняття прохачів притулку коштом ЄС з іншими потенційними приймаючими державами (наприклад, Єгиптом).

СЕКЦІЯ XVIII. ПЕДАГОГІКА ТА ОСВІТА

A NATIONAL HERO IN THE WORKS OF JANE AUSTEN

Saibnazarova Makhliyo

teacher of the Interfaculty department of the English language
NUUZ, Republic of Uzbekistan

Annotation. *Austen's novels contain an elegant state of social criticism of the community in which she lived because they touch on women's place and outlook. She utilizes an ironic humor while creating her heroines. Especially, Emma Woodhouse and Elizabeth Bennet represent both the voice and the view of the author herself and the middle class women. We can see also a depiction of national tradition in her works.*

Jane Austen who started writing, as a tool for entertaining her family members is now considered as one of the greatest pioneers of the feminist movement in English literature. Born in 1775, in a small town in southwest England where she spent most of her life, Austen was the seventh child of a middle class family [1-5]. For Austen, humour is a way of criticizing both the class she belongs to and the social settings she lives in. Her novels do not satirize through correction but they lead the reader to an investigation of generalized forms of comic delusions. At this point, Bonell testifies that Austen's chosen field to ridicule the social ironies of life is comedy. Her stories and characters are amusing. There is no storm, stress, no solutions for fashionable problems, or no death in her novels. What she deals with is the paradoxes of life, with which she is familiar. 'Why, my dear, you must know. Mrs. Long says that Netherfield is taken by a young man of large fortune from the north England;' 14

'What is his name?' 'Bingley' 'Is he married or single?'

'Oh! Single, my dear, to be sure! A single man of large fortune; four or five thousand a year. What a fine thing for our girls!'

'How so? How can it affect them?' 'My dear Mr. Bennet', replied his wife, 'how can you be so tiresome! you must know that I am thinking of his marrying one of them.'

'Is that his design in settling here?'

'Design! Nonsense, how can you talk so! But it is very likely that he may fall in love with one of them, and therefore you must visit him as soon as he comes.' (Pride and Prejudice 5)

The conversation between Mr. and Mrs. Bennet reflects the attitudes in the society towards marriage in eighteenth century England. Mr. Bennet repeatedly pretends to ignore social conventions and Mrs. Bennet insists on his obeying them. However, Mrs Bennet needs to persuade her husband to visit Mr. Bingley because according to the daily conventions, women cannot initiate social relationships [7-12]. Thus, the dialogue continues: "Indeed you must go, for it will be impossible for us to visit him, if you don't " (6). According to Castellanos, Mrs. Bennet acts as a fool who only thinks about the society's claims [13-19]. However, Mr. Bennet stands as an eccentric individualist and performs the role of "clown" whose utterances lead readers to question the certain social codes and languages (121).

Used literature:

1. Day, Malcolm. Voices from the World of Jane Austen. David & Charles, 2006.
2. Erickson, Carolly. Our Tempestuous Day: A History of Regency England. NY: William Morrow,

- 1986.
3. Girouard, Mark. *Life in the English Country House: A Social and Architectural History*. New Haven: Yale University Press, 1978.
  4. Saibnazarova, M. A. (2020). An Expression Of National Customs In The Works Of Jane Austen And Abdullah Qadiri. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS (2767-3278)*, 1(01), 16-20.
  5. Dilnoza, M., Maftuna, S., Guzalkhon, K., Makhliyo, S., & Maftuna, K. (2019). Modular Training System as a Factor of Improving Educational Process. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 9(1), 3160-3166.
  6. Umarova, M., Rasulmuhamedova, D., Kuchkarova, M., & Saibnazarova, M. (2020). The role of jadid representatives in world literature. *Journal of Critical reviews*, 7(17), 2190-2192.
  7. Саибназарова, М. (2021). Выражение национальных традиций в культуре Востока и Запада. *Общество и инновации*, 2(3/S), 180-185.
  8. Мухитдинова, Ф. А., Хайитов, Ш. Р., & Саибназаров, М. А. (2020). ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ЮРИДИЧЕСКИХ КАДРОВ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН. *ВВК* 87, 797.
  9. Saibnazarova, M. A. (2019). Female National Type in the English Literature of the XIX Century. *International Journal on Integrated Education*, 2(5), 200-204.
  10. Dilnoza, M., Maftuna, S., Guzalkhon, K., Makhliyo, S., & Maftuna, K. (2019). Modular Training System as a Factor of Improving Educational Process. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 9(1), 3160-3166.
  11. Sabirovna, S. G. (2020). Innovative thinking and heuristics. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(4), 568-574.
  12. Sultanova, G. S. (2020, April). Scientific thinking: innovation and innovation activities. In *Modern science: new approaches and current research//materials of the international scientific and practical conference.. Prague, Czech Republic* (pp. 170-173).
  13. Sultanova, G. (2016). *METODOLOGY AND WAY OF THINKING IN POSTNONCLASSICAL PHILOSOPHY*. *Theoretical & Applied Science*, (2), 172-174.
  14. Sultanova, G. S., & Meyliyev, N. (2021). Problems of formation of creative thinking in young people. In *Наука, образование, теория, практика: новые подходы и актуальные исследования* (pp. 50-54).
  15. Gulnoza, S. (2019). Science in the hadithss: history and times. *Uzbekistan Journal of Oriental Studies*, 1(2), 137-146.
  16. Sultanova, G. S., & Tangriberdiev, A. E. (2021). The impact of social networks on youth education.
  17. Sultanova, G. S. (2020). *CONSTRUCTIVE TRANSFORMATION OF THE STYLE OF SCIENTIFIC THINKING*. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(9), 194-198.
  18. Sultanova, G. (2016). *METODOLOGY AND WAY OF THINKING IN POSTNONCLASSICAL PHILOSOPHY*. *Theoretical & Applied Science*, (2), 172-174.
  19. Sultanova, G. S. (2019). The essence and nature of postnonclassical scientific thinking. *Школа Науки*, (3), 21-22.

MULOQOT VA UNING TURLARI: VERBAL VA NOVERBAL MULOQOT

Radjapova Nafisa Muminjonovna

o'qituvchi

Urganch Davlat Universiteti, Xorazm, O'zbekiston Respublikasi

Annotatsiya. *Maqola insonlarning eng zarur ehtiyojlaridan biri bo'lgan muloqot qilish hodisasiga bag'ishlangan bo'lib, uning verbal va noverbal shakllari haqida ma'lumot beradi. Bundan tashqari, noverbal muloqot turiga mansub bo'lgan vositalar ya'ni ohang, so'zlovchining mimikasi, gavda holati, nigohi va imo-ishoralari to'g'risida ham fikr yuritilgan. Va muloqotda ushbu vositalaridan foydalanish nutqning ta'sirchanligini, mavzuning muhimligini va bunga qo'shimcha tarzda so'zlovchining ushbu mavzuga bo'lgan munosabatini ko'rsatib berishi ta'kidlangan.*

Inson kundalik hayotida eng zarur ehtiyojlardan biri bu muloqotga bo'lgan talabdir. Chunki inson xoh oila davrasida bo'lsin, xoh do'stlar yoki hamkasblar bilan birga, u o'z istak-xohishini bildirishi, hamjihatlikdagi faoliyatida boshqa kishilar bilan birlashishi, ular bilan munosabatga kirishishi, aloqa o'rnatishi, o'zaro tushunishga erishishi va kerakli axborotni olishi, va berilgan savolga mos tarzda javob qaytarishi uchun muloqotga kirishishi zarur bo'ladi. Bu esa muloqotning axborot aspekti ya'ni kommunikatsiya hodisasi ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Kommunikatsiya so'zi Lotin tilidan olingan bo'lib, "communis" o'xshash degan ma'noni anglatadi. Chunki so'zlovchi kim bilandir suhbatga kirishar ekan, eng avvalo tinglovchi bilan o'xshash jihatlarini yoki qiziqishlar hamohangligini topishga urunadi. Bunda esa muloqot muhim ro'l o'ynaydi.

Fanda "muloqot" atamasiga turlicha ta'riflar berilgan bo'lib, shulardan ba'zilariga to'xtalib o'tsak.

Muloqot ikki yoki undan ortiq odamlar o'rtasidagi bilish yoki affektiv-baholash xususiyatiga ega bo'lgan axborot almashinuvida ularning o'zaro ta'sirlashuvi sifatida ta'riflanadi. Yoki: muloqot – odamlar o'rtasida hamkorlik faoliyati ehtiyojidan yuzaga keladigan va axborot almashinuvi, o'zaro ta'sirning yagona yo'lini ishlab chiqish, boshqa odamni idrok qilish va tushunishdan iborat bo'lgan aloqalarni o'rnatish va rivojlatirishning murakkab, keng qamrovli jarayoni. Bu «muloqot» tushunchasining eng to'liq va aniq ta'rifidir.²

Atrofimizni o'rab turgan tabiatdagi barcha tirik jonzorlar muloqot qilish qobiliyatiga ega bo'lib, lekin faqat inson aralashuvi bilan u eng takomillashgan shakllarga ega bo'ladi, nutq vositasida anglanadi.

Insonlar o'rtasida muloqot olib borish jarayonidan oldin, nutqning asosiy uch unsuri ya'ni mazmun, maqsad va vositalar mavjudligi va to'g'ri tanlanganligiga e'tibor qaratishlari zarur.

Insonning nutq faoliyati inson ongining barcha qirralari bilan chambarchas bog'langan. Nutq – inson psixik kamolotining, shaxs sifatida shakllanishining qudratli omilidir. Nutq ta'siri ostida qarashlar, e'tiqodlar, intellektual, ma'naviy va estetik hissiyotlar tarkib topadi, iroda va fe'l-atvor shakllanadi. Nutq yordamida barcha bilishga oid psixik jarayonlar erkin va boshqariladigan tus oladi. Shunday ekan, nutq – bilishga oid psixik jarayon bo'lib, inson tomonidan talaffuz qilinayotgan va eshitib turilgan tovushlar

² <http://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/content/120/html/102993/13.mavzu.Muloqot.htm>

uyg'unligidan iborat, ayni vaqtda shu tovushlarga mos yozuv belgilar tizimi orqali ifodalangan ma'no va mazmunga ega.

Til – shartli belgilar tizimi bo'lib, ularning yordamida odamlar uchun muayyan ma'noga va mazmunga ega bo'lgan tovushlar yig'indisi uzatiladi.

Nutqda alohida insonning ruhiyati ifoda topadi. Nutq xususiy jihatdan alohida shaxsga xos bo'lib, unda alohida olingan insonning psixologiyasi aks etadi, til esa hamma uchun bittadir. Nutq orqali bildirilgan ishoralar yordamida muayyan predmet, harakat, holat va h.k. ifodalanadi. So'z esa, predmet yoki hodisa to'g'risidagi tasavvur bilan bog'liq.³

Va eng ohirgi uchinchi manba bu muloqot vositasi bo'lib, ulariga quyidagilar kiradi:

1. Til, ya'ni muloqot davomida so'zlovchining tinglovchiga yetkazmoqchi bo'lgan fikrini, axborotini yoritishda ko'maklashuvchi asosiy vosita bo'lib, bunga so'zlar, ifodalar va iboralar, shuningdek, turli ko'rinish va shakllardagi (matnlar, chizmalar, suratlar), axborot yozish, yetkazish va saqlashning texnik vositalari (radio- va videotexnika, yozuvning mexanik, magnitli, lazerli va boshqa shakllari) dagi belgilar tizimlari va yozuvdan iborat.

2. Ohang, emotsional ifodalanganlik, bunda so'zlovchining aynan bir iborani yoki gapni turli ohangda yetkazib berishi, tinglovchi ongida turlicha ma'no shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

3. So'zlovchining mimikasi, gavda holati, nigohi ham muloqot jarayonida muhim sanalib, bular ibora ma'nosini kuchaytirishi, to'ldirishi yoki rad etishi mumkin.

4. Imo-ishoralar ham muloqot jarayonining eng asosiy vositalaridan biri bo'lib, ular nutqning ifodaliligini yanada oshirishi va ifodalanayotgan fikrga qo'shimcha urg'u va ta'kid baxsh etadi.

5. Muloqot jarayonidagi masofa tushunchasi ham muhim omillardan biri sanalib, u madaniy, milliy an'analarga, suhbatdoshga bo'lgan ishonch darajasining oshishida muhim hisoblanadi.

Nutqning kelib chiqish haqidagi ilmiy izlanishlar natijalariga ko'ra, dastlabki nutq vositasi kinetik nutq hisoblanib, nutqning bu shakli ibtidoiy obrazli tafakkur bilan bog'langanligi haqida ma'lumotlar bor. Va bu taxminan yarim million yil avvalgi davrga borib taqaladi. Kinetik nutq atamasiga chuqurroq nazar soladigan bo'lsak, uning tana harakatlari yordamida ma'lumot yetkazishning sodda tizimi ekanligini anglab yetamiz.

Nutq rivojlanishining keyingi bosqichida nutq harakatlarining asta-sekin mehnat faoliyatidan ajralib, nutq vositalari sifatida ixtisoslashi, ya'ni, ularning jestlarga aylanishi bilan bog'liq. Harakatlarning nutqiy va mehnat harakatlariga bo'linishiga odamlar mehnat faoliyatining murakkablashishi sabab bo'ldi. Natijada maxsus qo'l bola til va qo'l (kinetik) nutqi paydo bo'ldi. Shunday qilib, odam qo'li mehnat va muloqotning asosiy vositasi bo'lib qoldi.⁴ Insonlarning qo'llari yordamida ko'zlangan axborot yetkazishi, bugungi kunda muloqotning eng asosiy turlaridan bo'lgan noverbal muloqot turi rivojlanishiga asosiy omil bo'lib xizmat qilgan.

Bunga ko'ra noverbal muloqot til, tovush nutqining qo'llanilishiga asoslanmagan bo'lib, bu mimika, imo-ishoralar, pantomimika, sensor yoki tana orqali aloqalar vositasidagi muloqot. Bu boshqa odamdan qabul qilinadigan ko'rish, eshitish, hid bilish, hamda, boshqa sezgi va tasavvurlardir. Odam muloqotining noverbal shakl va vositalarning ko'pchiligi tug'ma bo'lib, faqat o'ziga o'xshashlar bilan emas, balki, boshqa tirik jonzotlar bilan ham hissiyot va hulq-atvor darajalarida hamfikrlikka erishish orqali o'zaro ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Tadqiqotlarga ko'ra, odam kommunikatsiyasining har kungi aktida so'zlar –

³ <http://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/content/120/html/102993/13.mavzu.Muloqot.htm>

⁴ G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.

7%, tovush va ifodalar – 38%, nutqiy bo‘lmagan o‘zaro ta‘sir – 53%ni tashkil etadi. Publitsiy aytganidek: «ovozi orqali gaplashamiz, butun tanamiz orqali suhbatlashamiz».

Fanda noverbal muloqotning asosiy vositalarini o‘rganishga mo‘ljallangan maxsus yo‘nalishlar bo‘lib, ular: kinestetika (inson hissiyotlarining tashqi ifodalanishi), mimika (yuz mushaklarining harakati), imo-ishoralar (tana alohida qismlarining ishoratli harakatlari), pantomimika (butun tana: gavda holati, qomat, egilish, yurish harakatlari), takesika (muloqot vaziyatidagi yaqinlashishlar: qo‘l siqish, o‘pishish, tegib ketish, siypalash, itarib yuborish va h.k.), proksemika (odamlarning muloqot vaqtida fazoda joylashishi).

Noverbal muloqotning eng ko‘p ma‘lumot olish mumkin bo‘lgan turlari bular: mimika, nigoh, imo-ishoralardir. Bunda so‘zlovchi o‘zi yetkazmoqchi bo‘lgan fikrning ta‘sirlik darajasini, o‘zining axborotga bo‘lgan munosabatini ifodalashda peshona, qoshlar, og‘iz, ko‘zlar, burun, iyakdan foydalanadi. Chunki yuz bu qismlari so‘zlovchi ongida yuzaga kelgan asosiy hissiyotlari: hijron, g‘azab, shodlik, ajablanish, qo‘rqinch, nafrat, baxt, qiziqish, qayg‘u va boshqa tuyg‘ularni tinglovchiga samarali tarzda yetkazib beradi.

Shu o‘rinda muloqotning verbal turi haqida ham qisqacha ma‘lumot berib o‘tsak. Verbal muloqot faqat insonga xos bo‘lib, zarur shart sifatida tilni o‘zlashtirishni belgilab beradi. Nutq muloqot vositasi sifatida bir vaqtning o‘zida ham axborot manbai sifatida, ham suhbatdosh bilan o‘zaro ta‘sirlovchi vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Verbal (nutq) muloqot tarkibiga: so‘zlar, so‘z birikmalari, iboralar kirib, asosiy o‘rinni so‘zning qo‘llanilish aniqligi, uning ifodalanishi va hammabopligi, tovushlar, so‘zlar talaffuzi, ohang ifodasi va mohiyati kiradi.⁵

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, muloqot qilish qobiliyati faqat insonlargagina xos bo‘lib, so‘zlovchi o‘zi yetkazmoqchi bo‘lgan fikrni, axborot yoki ma‘lumotni yetkazishda turli xildagi muloqot vositalaridan foydalanadi. Bularga misol qilib, noverbal muloqot turiga mansub bo‘lgan ohang, so‘zlovchining mimikasi, gavda holati, nigohi va imo-ishoralari sanab o‘tishimiz mumkin. Suhbat jarayonida ushbu muloqot vositalaridan foydalanish esa nutqning ta‘sirchanligini, mavzuning muhimligini va bunga qo‘shimcha tarzda so‘zlovchining ushbu mavzuga bo‘lgan munosabatini ko‘rsatib beradi.

References:

1. G‘oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
2. Югай А.Х., Мираширова Н.А. “Общая психология” – Ташкент 2014.
3. Дружинина В.. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
4. Болотова А.К., Макарова И.В. Прикладная психология: учебник для вузов. –М., Аспект Пресс, 2002. – 383с.
5. A.Nurmonov.Tanlangan asarlar. Jild 1. - T.:Akadem nashr, 2012.-B. 281-286.
6. N. Mahmudov. O‘qituvchi nutqi madaniyati.-T.:A.Navoiy nashr, 2007.-B.42.
7. Mahmudov N. Nurmonov A. O‘zbek tili nazariy grammatikasi. -Toshkent: O‘qituvchi,1995. – B. 47-58.
8. R. Safarova. Leksik-semantik munosabatlarning turlari.- T.:O‘qituvchi nashr, 1996.-B. 3-9.

⁵ Болотова А.К., Макарова И.В. Прикладная психология: учебник для вузов. –М., Аспект Пресс, 2002. – 383с.

MODERN TENDENCIES OF DISTANCE LEARNING DEVELOPMENT IN HIGHER MILITARY EDUCATION

Marharyta Fedorovych

Head of the Department of Foreign Languages

The National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy Kyiv, Ukraine

Kseniia Yerhidzei

Head of Research Laboratory

The National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy Kyiv, Ukraine

Since the beginning of the XXI century, Ukraine has been in the process of transition from classical (traditional) learning to computer-based learning. This became possible mainly due to the development of new information technologies, computer equipment, the Internet, which provided the means to send the required amount of data from one end of the world to another, freely hold a discussion with other users online, post information on Internet sites, making it available to anyone, and using seminars (webinars) «online» for learning.

Distance education is a way of acquiring education via using computer and modern information technologies, which allows students to study at a distance, without leaving work or going abroad [15, p. 2].

System support for distance learning includes:

1. Hardware (personal computers, network equipment, uninterruptible power supplies, servers, video communication equipment, etc.) that provide development and use of web-resources for educational purposes, management of the educational process and the necessary types of educational interaction between distance learning subjects in synchronous and asynchronous modes.

2. Information communication support with channel bandwidth which provides all the distance learning subjects of higher military education institutions with a round-the-clock access to web-resources and services for the realisation of the educational process in synchronous and asynchronous modes.

3. General and special purpose software (including software for people with special needs – service-disabled veterans of the AF of Ukraine), which has to be licensed or based on open source software products.

4. Academic disciplines (syllabus) web-resources, which may contain the following elements of distance learning:

- educational process planning documents (curricula, syllabi, timetable);
- guidelines for using web-resources, the order of task completion, peculiarities of assessment, etc.;
- video and audio recordings of lectures, seminars, etc.;
- multimedia lecture materials;
- terminology dictionaries;
- practical tasks and guidelines for their completion;
- virtual laboratory works and guidelines for their completion;
- virtual simulators and guidelines for using them;
- assessment test packages;
- business simulation games and guidelines for using them;
- electronic libraries or links to them;

- bibliography;
- a distance course, which combines the abovementioned web-resources of an academic discipline (syllabus) in a single pedagogical scenario;
- other educational resources [3, p. 188].

Four types of subjects are distinguished in the distance learning system:

- student – the one who studies;
- tutor – the one who teaches;
- organiser – the one who plans the educational process, develops curricula, deals with the distribution of students in groups and the workload of tutors, solves various organisational issues;
- administrator – the one who ensures the stable operation of the system, solves technical issues, monitors the system statistics.

Distance learning uses such basic elements as distance courses, web-pages and web-sites, email, forums and blogs, chat and ICQ, tele- and videoconferences, virtual classrooms etc.

Distance learning, carried out with the help of computer telecommunications, has the following forms of sessions:

- Chat classes – classes conducted using chat technology. Chat classes are conducted synchronously, i.e. all participants have simultaneous access to the chat.
- Web-classes, teleconferences – distance classes conducted with the help of telecommunications and Internet technologies [3, p. 189].

Web-classes use specialized educational web-forums. Web-forums differ from chat classes by the possibility of longer work and the asynchronous nature of interaction between cadets (attendees) and teachers.

The success of distance learning largely depends on the selection, structuring and presentation of educational material. It is necessary to take into account the general didactic principles of creating distance learning courses, psychological peculiarities of perceiving information from screen, ergonomic requirements (time, material and technical resources consumption, etc.) [3, p. 189].

The effectiveness of distance learning depends on adhering to the following conditions:

- establishing a productive interaction between the distance learning teacher and the student (the teacher should be engaged only in distance learning and not be involved in other forms of learning; high level of distance learning planning; use of various means of communication and data transmission);
- the quality of the developed educational and guidance materials and methods of their transmission;
- feedback effectiveness.

The most common mistake when developing distance learning courses is their adaptation in the form of an electronic copy of the standard printed textbooks. New information technologies provide the teacher with a powerful arsenal of tools, which must be used effectively to achieve the educational objectives in distance learning [3, p. 190].

Thus, the goal of introducing distance learning in higher education institutions is the organisation of a quality educational process «at a distance» with the use of latest information and communication means and an open access to educational resources. Combined with traditional forms, distance education in a higher education institution can provide a wide range of educational services for entrants and students (cadets) in order to acquire the education necessary for the future professional activity as well as teachers with the purpose of professional development.

References:

1. Vitchenko A. O, Osyodlo V.I., Salkutsan S.M. Technologies of education in higher military school. Theory and practice. : training manual Kyiv: NUOU im. Ivan Chernyakhovskyi, 2016. 272 p.
2. Vyshnivsky V.V. Organization of distance learning. Creation of electronic training courses and electronic tests: textbook. way. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_786_40131752.pdf.
3. The concept of development of distance education in Ukraine (approved by the Resolution of the Ministry of Education and Science of Ukraine VG Kremen on December 20, 2000) URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.
4. On approval of the Concept of distance learning in the Armed Forces of Ukraine: approved. By the order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 21.12.2015 №744 URL: <http://www.viti.edu.ua/files/npb/dfn3.pdf>.
5. What is distance education: how does it work? URL: <http://www.vsemisto.info/osvita/2355-sho-take-vysha-osvita-jakvona-prazjuje>.

O'ZBEK MILLIY URF-ODATLARINING BADIY IFODASI

Saibnazarova Makhliyo

Ingliz tili fakultetlararo kafedra o'qituvchisi
O'zbekiston milliy universiteti, O'zbekiston Respublikasi

Annotatsiya. O'zbekiston madaniyati Sharqning eng yorqin va o'ziga xos madaniyatidan biridir. Bu beqiyos xalq ijodiyoti, raqsi va rassonchilik, betakror milliy oshxona va kiyim kechagidir. O'zbek xalq ijodiyotining san'ati ko'pqirrali tematika va xilma xil janri bilan tafsiflaydi. O'z vazifalari va shakllariga muvofiq ashula va cholg'u asbob kuylari ikki guruhdan iborat: belgilangan vaqt va vaziyatlarda ijro etuvchi va har qanday vaqtda ijro etuvchi. Birinchi guruhga urf-odat, mehnat jarayoni, turli marosimlar, sahnalashtirilgan tomosha namoyishlar va o'yinlarga tegishli bo'lgan ashulalar kiradi.

O'zbek xalqi o'z musiqasi bilan mashhurdir. qo'shiq – she'riy matnning bir yoki ikki baytni qamrab oluvchi katta bo'lmagan kuy bilan tuzilgan kuplet ashulasidir. Shu jumladan, qo'shiq turlari bilan bir qatorda kupletli tuzilgan ashulalar bo'lgan "lapar" hamda "yalla" sana'ti mavjud. Maskur kuyning raqsga tushuvchi sana'tining janri xazil raqsni ijro etishda ko'zda tutilgan. Lapar – bu ashula so'zlashuvidir. Xorazmda ashulalarni yakka tartibga ijro etuvchi ijrochilar deb ataladi. Ayrim tumanlarda "lapar" atamasi to'y bazmlarda "Ulan" qo'shig'i (ayollar va erkaklar so'zlashuvi sifatida ijro etiladi) qo'llaniladi. "Yalla" janri ikki turli ashulalardan iborat: qisqa diapazonli kuyi, qo'shiq esa – raqs bilan bir vaqtda yakka tartibda ijro etish. Urf-odatlarining ko'pchiligi oilaviy hayotga oid bo'lib, bolaning tug'ilishi va tarbiyasi (beshik to'yi, xatna qilish), nikoh (fotiha to'yi, to'y) bilan bog'liq bo'ladi [1-6]. Ko'pincha ular islom urf-odatlarining sehragarlik amaliyoti bilan bog'liq bo'lgan undan ham qadimiyroq shakllarga uzviy kirib ketishini namoyon etadi. Islom qabul qilinganidan beri ko'pgina oilaviy-maishiy urf-odatlar uning ta'sirida o'zgargan, o'zbeklarning hayotiga musulmon diiy marosimlari kirib kelgan. Juma kuni bayram kuni hisoblanadi va shu kuni barcha yig'iladigan masjidida umumiy namoz (duo) o'qiladi. Patriarxal urf-odatlar masjid, choyxonalar, bozorda o'tadigan hamda faqat erkaklar ishtirok etadigan ijtimoiy hayotda hozirgacha ham yashamoqda.

Beshik to'yi – chaqaloqni birinchi marta beshikka solish bilan bog'liq bo'lib, nishonlanadigan marosimli bayramdir. Bu eng qakdingi va O'zbekistonda eng keng tarqalgan marosimlardan biri. Odatda bu to'y chaqaloq tug'ilishining 7-, 9-, 11- kuni o'tkaziladi. Turli viloyatlarda marosim o'zicha xususiyatlarga ega bo'ladi va oilaning boyligi darajasiga bog'liq bo'ladi: o'ziga to'q oilalar odatda bu to'yni katta ko'lamda o'tkazadi, kambag'al oilalar esa uni kamtarona nishonlaydilar. Beshik va chaqaloq uchun barcha zarur andomlar chaqaloq onasining qarindoshlari tomonidan beriladi. Dasturxonga non, shirinliklar va o'yinchoqlar o'rab beriladi [7-12]. Chaqaloqning ota-onasiga, uning bobobuvilariga sovg'alar tayyorlanadi. Boy bezatilgan beshik, dasturxonlar va sovg'alar transport vositasiga qo'yilib, mehmonlar bilan birgalikda, karnay-surnay va nog'ora sadolari ostida chaqaloqning ota-onasi uyiga jo'natiladi. An'anaga ko'ra olib kelingan beshikni avval chaqaloqning bobosi o'ng yelkasiga qo'yadi, keyin o'g'lining o'g' yelkasiga uzatadi, u esa beshikni chaqaloqning onasiga beradi. O'tmishda mehmonlarning barcha niyatlari toza va yaxshi bo'lishi uchun ular yuziga oq un surar edilar. Mehmonlar mehmonxonaga yasatilgan dasturxonga taklif etiladi va mehmonlar ovqatlanib, sozandalarni tinglab, bazm qilib o'tirgan paytda qo'shni xonada kampirlarning ishtirokida bolani yo'rgaklash va beshikka solish marosimi o'tkaziladi [13-19]. Marosim oxirida mehmonlar bolani ko'rish uchun oldiga kiradilar, unga sovg'alarni beradi va beshikning ustiga parvarda yoki qand sepadilar. Shu

bilan marosim tugab, mehmonlar uy-uylariga qaytadilar.

Fotiha to'yi

Nikoh ota-onalarning ruxsati va duosi bilan, bir necha bosqich qilib o'tkaziladi. O'g'il voyaga yetganda ota-onasi unga mos keladigan qizni izlay boshlaydilar. Bu jara1yonga yaqin qarindoshlari, qo'shnilari, oshnalari ham kirishadi. Qizni topgandan keyin yigitning xolalari yoki ammalari qizning uyiga uni ko'rish, ota-onalari bilan va ehtimoliy kelinning uydagi ahvoli bilan tanishish uchun biror bahona bilan kiradilar. Shundan so'ng qo'shnilari va tanishlari tanlangan qizning oilasi haqida surishtiradi. Ijobiy javob olingan holda uyga sovchilar yuboriladi. Sovchilikning asosiy marosimlaridan biri fotiha to'yidir. Sovchilar fotiha qilinadigan kunni belgilaydilar. Shu kuni qizning uyida atrofda taniqli oqsoqolar, mahalla oqsoqoli, qizlar yig'iladi. Sovchilar o'zining kelish maqsadini bayon etganlaridan keyin «non sindirish» marosimi boshlanadi. Shu paytdan boshlab yoshlar bir-biri bilan bog'langan, fotiha qilingan deb hisoblanadi. Fotiha to'yi nikoh tuziladigan va to'y o'tkaziladigan kunni tayinlash bilan tugaydi. Sovchilardan har biriga ichita ikkita non, shirinliklar bo'lgan dasturxon beriladi, shuningdek qiz tomonidan yigitga va unning ota-onalariga sovg'alar berib yuboriladi. Sovchilar kuyovning uyiga qaytganidan keyin ularning qo'lidan sovg'alar qo'yilgan patnislarni olib, «sarp ko'rar» marosimini boshlaydilar. Dasturxon odatda ko'p bolali ona tomonidan ochiladi. Barcha yig'ilganlar kelining uyidan keltirilgan pishiriqlar, shirinliklardan bahramand bo'lalilar [20-25]. Fotiha to'yidan boshlab va to'yning o'zigacha yoshlarning ota-onalari qalin, sep masalalarini va to'y tantanasi bilan bog'liq tashkiliy masalalarni hal etadilar. To'ydan bir necha kun avval qiznikida «qiz oshi» marosimi o'tkaziladi, unga qiz o'zining yaqinlari va o'rtoqlarini taklif etadi.

Har bir millat va elat borki o'zidagi an'ana va urf-odatlarini manguilashtirishni yani kelajak avlodga yetkazishni istaydilar vas hu yo'sinda urlaning an'ana va urf-odatlarini millat ruhiga singib borishi uchun o'z adabiyotlarida ham aks etiradilar. Yozuvchilar va shoirlar o'z asarlarni yaratishda albatda an'ana va urf-odatlarga suyanadilar.

Used literature:

1. Day, Malcolm. *Voices from the World of Jane Austen*. David & Charles, 2006.
2. Erickson, Carolly. *Our Tempestuous Day: A History of Regency England*. NY: William Morrow, 1986.
3. Girouard, Mark. *Life in the English Country House: A Social and Architectural History*. New Haven: Yale University Press, 1978.
4. Saibnazarova, M. A. (2020). An Expression Of National Customs In The Works Of Jane Austen And Abdullah Qadiri. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS* (2767-3278), 1(01), 16-20.
5. Dilnoza, M., Maftuna, S., Guzalkhon, K., Makhliyo, S., & Maftuna, K. (2019). Modular Training System as a Factor of Improving Educational Process. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 9(1), 3160-3166.
6. Umarova, M., Rasulmuhamedova, D., Kuchkarova, M., & Saibnazarova, M. (2020). The role of jadid representatives in world literature. *Journal of Critical reviews*, 7(17), 2190-2192.
7. Саибназарова, М. (2021). Выражение национальных традиций в культуре Востока и Запада. *Общество и инновации*, 2(3/S), 180-185.
8. Мухитдинова, Ф. А., Хайитов, Ш. Р., & Саибназаров, М. А. (2020). ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ЮРИДИЧЕСКИХ КАДРОВ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН. *ВВК* 87, 797.
9. Saibnazarova, M. A. (2019). Female National Type in the English Literature of the XIX Century. *International Journal on Integrated Education*, 2(5), 200-204.
10. Dilnoza, M., Maftuna, S., Guzalkhon, K., Makhliyo, S., & Maftuna, K. (2019). Modular Training System as a Factor of Improving Educational Process. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 9(1), 3160-3166.
11. Sabirovna, S. G. (2020). Innovative thinking and heuristics. *ACADEMICIA: An International*

- Multidisciplinary Research Journal, 10(4), 568-574.
12. Sultanova, G. S. (2020, April). Scientific thinking: innovation and innovation activities. In Modern science: new approaches and current research//materials of the international scientific and practical conference.. Prague, Czech Republic (pp. 170-173).
  13. Sultanova, G. (2016). METODOLOGY AND WAY OF THINKING IN POSTNONCLASSICAL PHILOSOPHY. Theoretical & Applied Science, (2), 172-174.
  14. Sultanova, G. S., & Meyliyev, N. (2021). Problems of formation of creative thinking in young people. In Наука, образование, теория, практика: новые подходы и актуальные исследования (pp. 50-54).
  15. Gulnoza, S. (2019). Science in the hadithss: history and times. Uzbekistan Journal of Oriental Studies, 1(2), 137-146.
  16. Sultanova, G. S., & Tangriberdieva, A. E. (2021). The impact of social networks on youth education.
  17. Sultanova, G. S. (2020). CONSTRUCTIVE TRANSFORMATION OF THE STYLE OF SCIENTIFIC THINKING. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(9), 194-198.
  18. Sultanova, G. (2016). METODOLOGY AND WAY OF THINKING IN POSTNONCLASSICAL PHILOSOPHY. Theoretical & Applied Science, (2), 172-174.
  19. Sultanova, G. S. (2019). The essence and nature of postnonclassical scientific thinking. Школа Науки, (3), 21-22.
  20. Sultanova, G. S., & Azizova, L. (2018). Samples of scientific thinking in the work of thinkers in Central Asia. Редакционная коллегия: д. соц. н., профессор РР Галлямов, д. п. н., профессор, 120.
  21. Sultanova, G. S., & Azizova, L. S. (2018). Problems of improvement of innovative characteristics in education integration. In Результаты фундаментальных и прикладных исследований в России и за рубежом (pp. 13-16).
  22. Sultanova, G. S., & Azizova, L. (2018). Metodology and style of thinking in postnonclassical phylosophy. In Современные проблемы науки и образования: вопросы теории и практики (pp. 116-120).
  23. Sultanova, G. S. (2018). Problems of formation of the postnonclassical style of scientific thinking. In Научная мысль XXI века: результаты фундаментальных и прикладных исследований (pp. 51-56).
  24. Sultanova, G. (2016). Metodology and way of thinking in postnonclassical phylosophy (epistemological analysis). Міжнародний науковий журнал, (6 (3)), 94-96.
  25. Султанова, Г. КОНЦЕПТУЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОГО СТИЛЯ НАУЧНОГО МЫШЛЕНИЯ.

PRESCHOOL AGE IS AN IMPORTANT TIME TO FOCUS ON CREATIVITY

Mohira Jurakulovna Turdieva

Teacher of the Department of Preschool Education
Bukhara State University, Republic of Uzbekistan

*Creativity is more important than knowledge.
Creativity is the door to opportunities.
Einstein*

Abstract: *The article analyzes the advantages of innovative and playful technologies in the development of creative skills in the educational process in preschool education. Moreover, practical methods of teaching creative thinking to students of preschool educational institutions are shown.*

Physical, social, and psychological opportunities for children to communicate, learn, and develop at birth are created in a social environment. These opportunities will grow if they are identified and supported in a timely manner. Regular activities with children will continue in preschools and will be the basis for the development of skills.

Researchers consider preschool to be the golden age of creativity. The intellectual flexibility of preschool children is directly related to the extent to which their creative abilities are formed. Observations and experiments have also shown that the desire to show positive and successful results in children is the result of creative thinking [1-4]. With these important aspects in mind, it is advisable to help children in addition to the educational programs used in PEE through this alternative program for the development of creativity in preschool children.

The components of creative thinking are:

- Positive thinking
- Active learning
- self-expression
- The width of the rights to choose
- Creative approach to situations and identification of new solutions to problems.

Creative people are usually hard-working and active, motivated to achieve high results without much effort. Therefore, it is important to develop educational strategies that encourage students to be creative in preschool organizations.

Strategy is the way you act in a particular situation. A strategy is a general program or set of actions designed to achieve a specific goal. As part of our research, we have developed strategies to develop students' creativity in innovative ways [5].

Innovation (English innovation) - is the introduction of news, discoveries. Innovative technologies are innovations and changes in the pedagogical process, as well as in the activities of music teachers and children, in the implementation of which mainly interactive methods are used. "Pedagogical technology is education" is the process of influencing children in certain contexts through the use of educational tools and the formation of pre-defined personal qualities in them as a product of this activity. By the 1970 s, the essence of this concept began to be reinterpreted in the pedagogical literature [6].

For example, academician VP Bepalko interprets pedagogical technology as "a project

of the process of forming a person who can guarantee pedagogical success regardless of his skills". Innovative pedagogical technology in preschool education is the development of children's speech through the study of educational materials, the ability to express themselves freely, to organize a new process of interaction, acquaintance with the environment. It is well known that the main purpose of educating preschool children is to bring them up as healthy, well-rounded individuals and prepare them for school [7]. The introduction of innovative pedagogical technologies in preschool education has yielded positive results and its effectiveness is guaranteed. In particular, "Theory of solving inventive problems", "M. Montessori Technology" and "Project Method" have entered the pre-school education process and are being successfully applied in practice.

Here is a classification of pedagogical technologies:

- ❖ Authoritarian technologies
- ❖ Person-centered technologies
- ❖ Human personality technologies
- ❖ Collaboration technologies
- ❖ Free education technologies

In authoritarian technologies, the teacher is the only subject of the educational process. In this case, the technology is implemented through demand and coercion, without taking into account the independence and initiative of the child.

At the heart of the person-centered education system is the creation of a comfortable, safe, and conflict-free environment in which the child develops and realizes his or her natural potential [8].

Humane human technology promotes respect and love for the child, an optimistic belief in his creative powers, and forbids coercion.

Collaborative technologies promote democracy, equality, and child-teacher interaction.

Free learning technologies focus on giving children freedom of choice and independence. Based on the child's inner motives, it is aimed at the formation of an independent position without the influence of adults.

The role of play in a child's life is invaluable and is recognized as an invaluable tool for developing a child's creative abilities. Play is one of the most important tools in a child's life, in his physical, mental and intellectual development. Through play, children develop all mental processes, such as thinking, imagination, memory, attention, and expand their knowledge of the environment. Through educational games, the child develops and develops the skills of independence, activism, creativity and a conscious approach to the problem. The game is visual, with a transition from simple to complex.

For example, in the game "Magic Bag" the properties and qualities of objects are identified, concretized and enriched. Pupils' intuition, imagination and knowledge are standardized. In the framework of the theme "Golden Autumn", when children are introduced to fruits and vegetables, their models are put in bags, and children divided into two groups take them blindfolded, respectively, and see what they are, what they taste and shape, color, melon or tree. They find the smell. The educator asks the children guiding questions during the process. As the process becomes more fun, children learn new knowledge through play. At the same time, children develop creative skills, visualize the shape, color and taste of fruits and vegetables, recite poems, stories, fairy tales on the topic, and engage in an active creative process when given the task to continue them.

By encouraging different thinking, that is, creative abilities, we help children develop motivation and a desire to learn more deeply. Encouraging children to keep coming up with new ideas will increase their ability to think creatively.

In order to increase children's creativity, the teacher should pay attention to the

following:

Every child is unique. There can be challenges in developing everyone's creativity. Identify them and try to find a solution;

- Creating a group environment where children can express themselves freely, especially in problem-solving situations, fosters children's creativity.
- Comparison is an important part of creative thinking that encourages individual answers to unusual questions.

In short, creating a creative environment in the preschool, that is, encouraging children's play in the group, leads to the development of creative children. The active participation of preschool children in games and finding exclusive solutions to their didactic problems will help them to develop their creative abilities. Creativity in educational games develops imagination, understanding, problem solving, thinking differently, experiencing emotions, and making choices.

Psychologists have proven that personality, curiosity and motivation are the most important factors in the development of young children's creativity. Then, the child's creative abilities are identified and developed according to the child's imagination, interests, and approaches according to the type of educational tasks. In the process, the educator must be observant and attentive, taking an individual approach to each child.

References:

1. Turdiyeva, M. J., & Islomova, M. I. Q. (2021). A MODEL FOR DEVELOPING THE CREATIVE ABILITIES OF PRESCHOOL CHILDREN BASED ON A PERSON-CENTERED APPROACH. *Builders Of The Future*, 10-14.
2. Турдиева, М. Д. (2021). ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ДОШКОЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ. *Проблемы науки*, (3 (62)), 71-73.
3. Juraqulovna, T. M. (2021, April). TYPES OF PERSON-CENTERED TECHNOLOGY IN THE EDUCATIONAL PROCESS. In *E-Conference Globe* (pp. 105-107).
4. Turdieva, M. J. (2021). The essence of organizing the process of preschool education and education on the basis of an individual approach. *International Engineering Journal For Research & Development*, 6(SP), 3-3.
5. Gafurova, D. H. (2020). Development of skills and abilities of speech communication of students. *International Engineering Journal For Research & Development*, 5(4), 4-4.
6. Гафурова, Д. Х. (2020). Роль детской литературы в развитии детей дошкольного возраста. *Academy*, (12 (63)).
7. Рахмонова, Г. Ш. (2021). ЗНАЧЕНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ И МЕТОДЫ ЕГО РАЗВИТИЯ. *Academic research in educational sciences*, 2(3).
8. Рахмонова, Г. Ш. (2020). КОМПЕТЕНЦИЯ ВОСПИТАТЕЛЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ. *Проблемы педагогики*, (6 (51)).

TURLI TIZIMLI TILLARDA QO'SHMA GAPLAR MAVZUSINI QIYOSIY O'RGANISH YUZASIDAN PSIXOLINGVISTIK YONDASHUVLAR (O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA)

Sulaymanova Dilobar Nishanbekovna

JDPI magistranti

O'zbekiston Respublikasi

Bugungi kunda til ta'limidagi eng muhim masalalardan biri bu-o'qitish maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, tashkiliy shakllari va o'qitish jarayonida o'rganilayotgan fan materiallari asosida bilimlar berish va tarbiyaviy maqsadni amalga oshirish hisoblanadi. Yosh avlodni ham jismonan, ham ma'nan yetuk inson qilib tarbiyalash bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib, ertangi kunimiz, kelajagimizni ta'minlovchi bo'lajak avlod taqdiriga befarq qarash mumkin emasligini namoyon etuvchi vositadir.

Ma'lumki, maktab ta'limida turli tizimli tillar (o'zbek va ingliz tillari)ga oid dars mashg'ulotlarida qo'shma gap sintaksisini o'qitish ham ta'limiy, ham ijtimoiy ahamiyatga molik masala sanaladi. Uning ijtimoiy tomoni shundaki, tilning mazkur bo'limini o'rganish o'quvchilarning nutqi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, o'z fikrini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantiradi hamda takomillashtirib boradi. Zero, nutqiy malakalarni takomillashtirmay turib, jamiyatning to'laqonli a'zosi bo'lish mumkin emas. Bu esa o'z navbatida tilning fikrni shakllantirish vazifasini yuzaga chiqaradigan so'zlar, qo'shimchalar va ularda mujassamlangan ma'nolarini o'rganadigan bo'limi-sintaksis orqali amalga oshiriladi, V.V.Vinogradov ta'kidlaganidek, o'rganish obyekti so'z birikmasi va gap bo'lgan sintaksisning imkoniyatlariga kiradi. Zero, til o'z kommunikativ vazifasini sintaktik qurilma-gap vositasida amalga oshiradi.⁶

Bugungi globallashuv davrida tilni, xususan, turli tizimli tillarni oson va qulay o'rganish ustida turli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Tilshunos olim va tadqiqotchilarning fikrlariga ko'ra, til o'rganishda yuzaga keladigan muammolarning asl sababi har doim ham tilning grammatik murakkabligi yoki uni o'qitish usuliga bog'liq bo'lavermaydi, balki aynan til o'rganishga qanday yondashilishiga bog'liq hisoblanadi. Ushbu yondashuvlardan kelib chiqib, til o'rganishda to'g'ri tanlangan metodika yordamida hamda o'qituvchidan ko'ra ko'proq o'quvchi (o'rganuvchi)ning o'ziga bog'liq bo'lgan quyidagi metodik tavsiyalar asosida ingliz tilida qo'shma gaplar mavzusini o'zlashtirishda ijobiy natijaga erishish mumkin deb hisoblaymiz:

1.Grammatika (grammar resource). Til o'rganishning eng murakkab qismi bo'lib, unda odatda yod olingan qoidalarni amalda qo'llashda ayrim to'siqlarga duch kelinadi. Qoidalar texnik yod olingani uchun ham o'rganuvchi muloqotda ularni erkin va oson ishlata olmaydi. Shuning uchun ham mutaxassislar hatto o'sha tilda so'zlashuvchi millatlar ham foydalanmaydigan minglab qoidalarni emas, grammatikaning nutqda eng ko'p ishlatiladigan elementlari va modellarini o'rganishni tavsiya etishadi. Xususan, ingliz tilida ham xuddi o'zbek tilidagi singari qo'shma gaplar mavzusini o'zlashtirishdan oldin, sodda gaplar mavzusini o'rganishda quyidagi ko'p qo'llaniladigan gap qurilish modellaridan foydalaniladi:

Ega+kesim // Ega+kesim+to'ldiruvchi+(hol)
The signal was given, the steamer moved from the dock.

⁶ R. Sayfullayeva, Mengliyev B. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009, 284-b.

Kundalik so‘zlashuvdagi gaplarning katta qismini shu va shunga yaqin qolipdagi gaplar tashkil etgani uchun qo‘shma gaplar mavzusini o‘zlashtirish jarayonida shu qoidaga amal qilish samarali natija beradi. Unda, albatta, muloqot uchun kerakli grammatik mavzularni o‘rganish lozimligiga e‘tibor qaratiladi. *Chunki har qanday tilni o‘rganishdan maqsad shu tilda erkin so‘zlay olish malakasini egallashdir.*

Keyingi bosqichda qo‘shma gaplar haqidagi ma‘lumotlar; o‘zaro teng huquqli bog‘langan (bog‘lovchili, bog‘lovchisiz) qo‘shma gaplarning semantik, intonatsion va struktur jihatlarini misollar asosida qiyosiy tushuntiriladi.

Namuna:

Bog‘lovchi vositalarsiz (Asyndetically) bog‘langan qo‘shma gap:⁷

The signal was given, the steamer moved slowly from the dock.

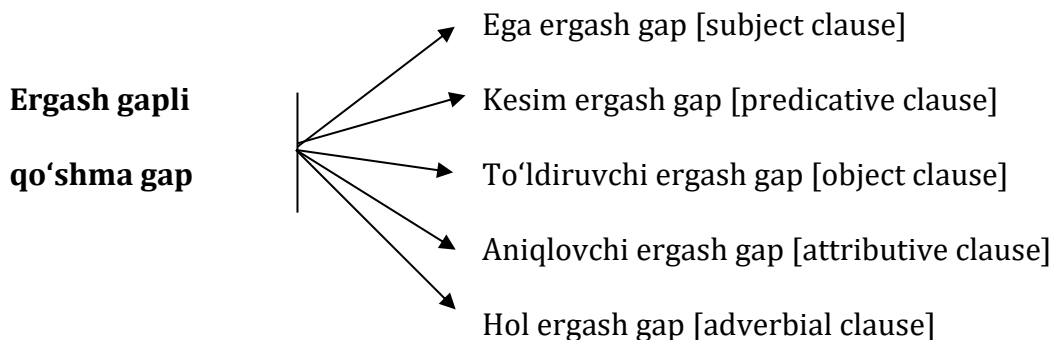
Signal berildi, paroxod dokdan sekin jo‘nadi.

Bog‘lovchi vositalar yordamida (syndetically) bog‘langan qo‘shma gap:

I came home early, but he remained to the end of the concert.

Men uyga qaytdim, ammo u konsertning oxirigacha qoldi.

Ingliz tili grammatikasining o‘zbek olimlari tomonidan qilingan nazariy tadqiqiga ko‘ra ergash gapli qo‘shma gaplar tarkibidagi ergash gaplar, bosh gapdagi qaysi bo‘lakni to‘ldirib, aniqlab, izohlab kelishiga ko‘ra, bajaradigan grammatik vazifasiga yuzasidan, qaysi bog‘lovchi bilan bog‘langanligiga qarab, qanday ma‘no anglatayotganligini e‘tiborga olib bir necha turlarga ajratiladi. Ulardan keng tarqalgan tasnifga ko‘ra ergash gapli qo‘shma gaplarning quyidagi asosiy turlari ajratib ko‘rsatiladi:⁸

Yuqoridagi tasnif asosida ingliz tilidagi ergash gapli qo‘shma gaplarni o‘zbek tilidagi qo‘shma gaplar bilan qiyosiy o‘rganishga doir ayrim namunalarni ko‘rib o‘tamiz:

I. Subject clause- ega ergash gapli qo‘shma gap

Bunday gaplar bosh gaplar bilan who (whom), what, that, whether, if, whose, which, when, where, how, why kabi bog‘lovchilar va bog‘lovchi so‘zlar yordamida bog‘lanadi.

Example: *When it will happen is uncertain.*

What is uncertain?

When it will happen-ega ergash gap, *is uncertain*-bosh gap. Bu savol berish yo‘li bilan aniqlanadi va bosh gapdagi qaysi gap bo‘lagini aniqlab, izohlab, to‘ldirib kelishiga qarab ergash gap turi belgilanadi.

Example: *It was a mercy he didn’t lose his presence of mind (Ch.D.)*

What was a mercy?

Ushbu qo‘shma gapda “it was a mercy”-bosh gap va “he didn’t lose his presence of mind”-ega ergash gap, ergash gap bosh gapdagi “it” olmoshi bilan ifodalangan egani izohlab kelgan.

Example: *It is strange that he has made a mistake.*

What is strange?

⁷ Kaushanskaya V. L. “A Grammar of the English Language”- M.: “AYRISS PRESS”, 2008, p. 332.

⁸ Muhammad G‘aporov. Ingliz tili grammatikasi, “TURON-IQBOL” nashriyoti, 2006-y, 297-b.

Ushbu misolda ham yuqoridagi kabi “it is strange”- bosh gap, “he has made a mistake” esa ega ergash gapdir, chunki unga what is strange? shaklida so‘roq beriladi va bosh gapda «it» olmoshi bilan ifodalangan egani ikkinchi gap ifodalab kelgani aniq bo‘ladi.

Example: It’s a pity *her brother should be quite a stranger to her.*

What is a pity?

Bu misolda ham yuqoridagi kabi “it’s a pity”-bosh gap, “her brother should be quite a stranger to her” esa ega ergash gapdir.

Example: *What I want is to save our victory.*

Mazkur qo‘shma gapda ham birinchi gapdagi kabi bosh gap «is to save us both» tarzida egasiz qo‘llangan va “what I want” ega ergash gapi bosh gapga ega vazifasini bajaradi. Bu bosh gapdan ergash gapga so‘roq berish yo‘li bilan aniqlanadi.

Predicative clause-Kesim ergash gapli qo‘shma gap

Bu turdagi gaplar qo‘shma gaplar tarkibida kesim vazifasida keladi va who (whom), what, that, whether, if, whose, which, when, where, how, why kabi bog‘lovchilar va bog‘lovchi so‘zlar yordamida bir-biri bilan bog‘lanib keladi.

Example: *The situation is what it was yesterday.*

What is the situation?

Yuqoridagi kesim ergash gapli qo‘shma gapda ergash gap qoidasidan kelib chiqib “the situation is” - bosh gap va “what it was yesterday”- kesim ergash gap vazifasida kelgan.

Example: *It was as if these men and women had matured.* (H.)

What was it?

Ushbu gapda “it was”-bosh gap, “as if these men and women had matured” esa kesim ergash gapdir.

Example: *The fact was, he did not understand them.*

What was the fact?

Ushbu qo‘shma gapda “the fact was”- bosh gap, “he did not understand them” -kesim ergash gap bo‘lib kelmoqda.

Example: *The trouble in the listening part is that I had to take wild guesses.*

What is the trouble?

Bu misolda “the trouble in the listening part is” bosh gap “I had to take wild guesses” kesim ergash gap hisoblanadi.

Example: *The question is whether I will be able to pass my examination.*

What is the question?

Yuqoridagi qo‘shma gapda “the question is”- bosh gap, “whether I will be able to pass my examination”- kesim ergash gapdir.

Ingliz tilida hozirda keng qo‘llanadigan tasniflarga ko‘ra, ergashgan qo‘shma gaplarni ular orqali yuzaga chiqqan mazmuniy munosabatlariga ko‘ra tasniflash maqsadga muvofiqdir. Misollardan ko‘rinib turibdiki, o‘zbek va ingliz tillaridagi qo‘shma gap turlari, komponentlari, ularni bog‘lovchi vositalar bo‘yicha boshqa tasniflarda ham o‘zaro qiyoslash mumkin bo‘lgan qirralar mavjud. Bu esa tadqiqotga asos qilib olingan ushbu tillardagi qo‘shma gaplar talqini biroz bo‘lsa-da, bir-biriga yaqinligini ko‘rsatadi.

2.Algoritmik (tizimli) mashg‘ulot (self-study). Zamonaviy dars—murakkab texnologik jarayon hisoblanib, unda texnik vositalar, multimediya vositalari, til o‘rganuvchidagi individuallikni hisobga olishni taqozo etadi. Mashg‘ulotdagi muhim narsa o‘qituvchi (ta‘lim beruvchi) va o‘quvchi (ta‘lim oluvchi) munosabati, ularning birgalikdagi faoliyati hisoblanib, dars jarayonida bu holat hisobga olinishi zarur. Til o‘rganish jarayonini sekinlashtiruvchi omillardan biri bu - darsdan tashqari vaqtlarda o‘z ustida ishlash jarayonining tizimli bo‘lmasligidir. “Takrorlash-bilimlarning onasidir” deyilganidek, yangi bilimlarni egallash va mustahkamlash jarayonida o‘rganuvchining o‘z oldiga qo‘ygan har kunlik majburiyati, qat‘iy shaxsiy intizomi tilni eslab qolish imkoniyatini keskin oshiradi.

3. Lug‘at boyligi (lexical resource). Lug‘at boyligini oshirishning kam samara beradigan yo‘li so‘zlarni majburan yodlashdir. Chunki kundalik hayotda qo‘llanmaydigan bunday so‘zlar tezda unut bo‘lib ketadi. O‘rganuvchi leksikonini boyitishning samarador usuli bu- o‘sha tilda dastlab kichik hajmdagi qiziqarli matnlarni o‘qishdir. Yodlash jarayonida esa har bir so‘z ustida to‘xtalmasdan, faqat jumla mazmunini aniqlashtirishga yordam beradigan yangi so‘zlarnigina tarjima qilish va, albatta, qayd qilib o‘tish lozim. Inson miyasi shunday yaratilganki, shunchaki yodlangan so‘z emas, balki biror joyga qayd qilingan so‘z (miya o‘sha narsaning muhimligiga e‘tibor qaratganligi uchun) xotirada tezroq qola boshlaydi va bu so‘z turli matnlarda bir necha bor takrorlangach, insonning lug‘at zaxirasidan mustahkam o‘rin oladi. Shuningdek, o‘rganuvchi so‘zning kontekstda grammatik tartibda qaysi o‘rinda kelishi va qanday ma‘no ifodalayotgani bilan bog‘liq grammatik qoidalarni ham mustahkamlab boradi.

Lug‘at boyligini oshirishning ikkinchi foydali usulini amerikalik olim, “To‘rt soatlik ish haftasi” asari muallifi Tim Ferris shunday asoslagan: “Istalgan bir tilni 90% tushunish uchun 3 oy yetarli, biroq 95% tushunish uchun kamida 3 yil kerak”. Buni quyidagicha izohlash mumkin: Perato nazariyasi bo‘yicha inson hayotdagi kerakli ishlarga o‘z vaqtining 20%ini sarflaydi. Ammo shu 20% erishilgan natijalarning 80%ini tashkil etadi.⁹ Demak, til o‘rganish uni mukammal bilishni xohlovchilar uchungina murakkab jarayon bo‘lib, 20%lik mehnatning o‘zi ham o‘rganuvchini binoyidek so‘zlovchiga aylantirish uchun yetarli ekan.

4. Talaffuz (pronunciation). Tilshunos olimlarning fikriga ko‘ra, dunyo xalqlari tillarida jami 150dan ortiq tovush bo‘lib, har bir tildagi tovushlar miqdori o‘rtacha 30tani tashkil etadi. Bu holat esa tillar talaffuzi o‘rtasidagi katta farqni keltirib chiqaradi. Ingliz tilida sodda va qo‘shma gaplar, ular tarkibidagi so‘zlarning grammatik tartibi, to‘g‘ri talaffuzini o‘rganishning yaxshi usullaridan biri bu o‘sha tilda ko‘proq tinglashdir. Albatta, bugungi zamonaviy fan-texnika asrida yashayotgan o‘rganuvchi uchun bu murakkab narsa emas. Multimediya vositalaridan foydalangan holda tilda kerakli audio, video materiallarni tinglash va dars jarayonida til o‘rgatuvchi (o‘qituvchi)ning artikulyatsion jihatlariga diqqat bilan e‘tibor berish o‘rganuvchini o‘zi o‘zlashtirayotgan til muhitiga olib kiradi.

Yuqoridagi tavsiyalar til o‘rganish bo‘yicha davr talabidan kelib chiqqan holda jamlangan psixolingvistik yondashuvlar bo‘lib, ular yordamida o‘zbek va ingliz tillarida qo‘shma gaplar mavzusini qiyosiy o‘rganishda samarali natijalarga erishish mumkin.

Adabiyotlar:

1. R. Sayfullayeva, Mengliyev B. va b. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009, 284-b.
2. Kaushanskaya V. L. “A Grammar of the English Language”- M.: “AYRISS PRESS”, 2008, p. 332.
3. G‘apporov M. Ingliz tili grammatikasi, “TURON-IQBOL” nashriyoti, 2006, 297-b.
4. Timothy Ferriss. “The 4-Hour Workweek”, 2007, p. 11.

⁹ Timothy Ferris. “The 4-Hour Workweek”, 2007-y.

АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Потюк Софія Василівна
аспірант

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Україна

Особливістю нинішньої епохи існування людства є глобалізація, інформатизація та численне зростання захворюваності. Спостерігається тенденція погіршення ментального та фізичного здоров'я, збільшення кількості дітей, які потребують особливого і тривалого психолого-педагогічного супроводу, соціальної і медичної допомоги. Стан здоров'я дітей викликає серйозне занепокоєння, яке вимагає впровадження нових методів навчання і виховання, для пристосування до викликів, що постають в модернізованому та технологізованому соціумі. Усе дедалі більшого значення набуває в Україні розвиток інклюзивної освіти, що забезпечує однаковий доступ до якісної освіти всіх дітей.

З 2011 року в Україні введені законодавчі та нормативно-правові акти, що забезпечують інклюзивну освіту в усіх ланках освіти. Освіта – це змінний гнучкий феномен відповідно до тенденцій та реалій змінюються зміст, форми, методи. Впроваджуються інноваційні корекційні освітні технології та інші освітні моделі з особами, які мають вади психофізичного розвитку.

Серед корекційних освітніх технологій виділяють:

- технологію особистісно-орієнтованого навчання;
- технології кооперації та диференціації;
- арт-терапевтичні технології;
- портфолію;
- технології кінезіотерапії;
- проектна технологія, тощо.

Арт-терапевтичні технології часто використовуються при взаємодії вчителя (асистента вчителя) з особами з особливими освітніми потребами в навчальній діяльності. Словосполучення «арт-терапія» в науково-педагогічній інтерпретації розуміється як турбота про емоційне самопочуття і психологічне здоров'я особи, групи, колективу засобами художньої діяльності.^[2]

Арт-терапія – дослівно «лікування мистецтвом», це психологічна практика, що дає можливість дитині поділитися переживаннями, страхами та емоціями за допомогою мистецтва. Часто арт-терапію ототожнюють з образотворчим мистецтвом, але між цими поняттями є суттєва відмінність. Мета арт-терапії полягає, в тому щоб допомогти учневі саморозкритися через мистецтво, «розбудити емоції» і необов'язково, на відміну від образотворчого мистецтва повинен бути створений високоякісний художній продукт.

У дослідженнях О. Деркач звертає увагу, що арт-педагогіка виходить за межі традиційної мистецької освіти і спрямована на формування позитивної «Я – концепції» та системи ціннісних орієнтацій школярів. Наголошує на виховному потенціалі арт-педагогіки як інноваційної технології особистісно орієнтованого навчання та виховання, що здатна забезпечити гармонійне формування особистості дитини через художньо-творче самовираження, самопізнання, самореалізацію.^[1]

Різновиди методів арт-терапії: кольоротерапія, музикотерапія, вокалотерапія, ізотерапія, сміхотерапія, казкотерапія, лялькотерапія, пісочна терапія, танцювально-рухова терапія і т.д.

Застосування у роботі з особами з особливими освітніми потребами технік арт-терапії: пальчиковий живопис; малювання на склі; малювання м'ятим папером; ниткографія; кляксографія; малювання листям, паличками, камінцями; малювання долонями; техніка «відтиск ватою»; техніка «відтиск пробками» дозволяє реалізувати індивідуальний підхід, сприяє нормалізації емоційного стану.

В навчально-виховному процесі арт-терапія розвиває творче мислення, сприймання, моторику рук; сприяє в адаптації до шкільного колективу, корекції психологічних проблем, страхів і рівня самооцінки.

Особам з особливими освітніми потребами не завжди вдається підібрати слова та виразити думки і почуття, які турбують, а за допомогою художньої діяльності їм простіше це зробити, бо говорити легше від імені образу, а не самого себе.

Узагальнюючи вище згадане, можна зробити висновок: діти з особливими освітніми потребами сприймають різні види арт-терапії, тому що дана терапія інтелектуально доступна за психологічними потребами. Результат — позитивні зміни в особистісному, емоційному, інтелектуальному та соціальному розвитку.

Список використаних джерел:

1. Деркач, О. О. (2009). Реалізація виховного потенціалу арт-педагогіки в умовах навчально-виховного процесу початкової школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені МП Драгоманова. Серія, 14*, 155-159.
2. Лебедева Л.Д.(2000) Арт-терапия в педагогике. Педагогика , №9, 27-34.

ВЕБТЕХНОЛОГІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ

Бурак Валентина Геннадіївна

ORCID ID :0000-0001-5097-6536

кандидат технічних наук, доцент,

доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу

Херсонський державний університет, Україна

Світова інформаційна мережа та її сервіси інтенсивно впливають на всі сфери життя людини, зокрема й на освіту і науку. Інформаційні технології трансформують та модернізують сферу обслуговування, особливо галузі туризму й готельно-ресторанної справи. Актуалізується вміння працювати із сервісами та створювати власні інформаційні ресурси для глобальної мережі Internet як складник цифрової компетентності майбутніх фахівців. У її структуру входять знання технологій і методів забезпечення функціонування світової інформаційної мережі, основ теорії та практики застосування вебтехнологій та дизайну мережевих додатків у процесі зберігання й подання інформації в мережі Internet, навички формулювання та вирішення завдань проектування Інтернет-додатків з використанням сучасних технологій клієнтського й серверного програмування, практику створення інтерактивних вебсайтів, використання бібліотек і фреймворків для автоматизації розробки вебдодатків тощо.

Зупинимось на частковому аналізі термінологічного апарату розвідки. Розпочнемо з визначення дефініції терміна «інформаційні технології» [2,5,6,7].

Інформаційні технології вбирають низку дисциплін і сфер діяльності з огляду на їхню належність до технологій управління й обробки даних обчислювальною технікою. У широкому вжиткові під інформаційними розуміють комп'ютерні технології, пов'язані з використанням комп'ютерів і програмного забезпечення. Мета – зберігати, перетворювати, захищати, обробляти, передавати, отримувати та використовувати інформацію.

Web, або Всесвітня мережа ототожнена з глобальним інформаційним простором, основою якого слугує фізична інфраструктура Інтернету та протокол передачі даних. Наведений термін спільноту вживається в значенні Інтернет, або веб і аббревіатури «WWW» (World Wide Web).

Структура і принципи Всесвітньої мережі засновані на мільйонах розташованих по світу вебсерверів мережі Інтернет, запущеній на підключеному до мережі комп'ютері програмі з використанням протоколу HTTP для передачі даних. Щоб переглянути інформацію, отриману від вебсервера, на клієнтському комп'ютері використовується **веббраузер** для відображення гіпертексту.

Всесвітня павутина заснована на використанні гіпертекстів і гіперпосилань, оскільки переважна частина інформації представлена гіпертекстами, що є сукупністю текстів з вузлами переходу від одного до іншого. Означене сприяє вибору об'єктів або послідовності їхнього опрацювання. Гіпертекст відтворюється за допомогою вебсторінок – документів на HTML, що є гіпертекстовою мовою розмітки та знаходяться в мережі.

Вебсайт є комплексом доступних в Інтернеті через протоколи Http/https вебсторінок; загальнодоступних вебсайтів, що і є Всесвітньою Павутиною. Сторінки

вебсайту інтегровані спільною кореневою адресою, темою, логічною структурою, оформленням і/або авторством.

Сторінки вебсайтів є файлами з текстом, створеним за допомогою мови HTML або XHTML та завантажуваним користувачем мережі на його комп'ютер з обробленням програмою-браузером і виведенням у ролі засобу відображення користувача (монітора, екрану КПК, принтера або синтезатора мови). Саме мовою Html/xhtml форматується текст, розрізняються функціональні елементи, створюються гіпертекстові посилання (гіперпосилання) і вставляються в сторінку зображення, звук та інші мультимедійні елементи.

Дефінітивний аналіз розвідки є необхідним для подальшого розгляду специфіки професійної підготовки фахівців сфери обслуговування.

Так, у процесі фахової підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи доцільно користуватися такими послугами мережі Інтернет: Всесвітньою мережею; вебфорумами, блогами, Вікі-проєктами (зокрема, Вікіпедією), електронною поштою і списками розсилки, групами новин, файлообмінними мережами, дистанційним навчанням, Інтернет-радіо, Інтернет-телебаченням, месенжерами, FTP-серверами, IRC (реалізовано також як вебчати), пошуковими системами, Інтернет-рекламою тощо.

Вебтехнології як сукупність методів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою ефективного опрацювання вебресурсів, які знаходяться у веб-просторі, у професійній підготовці майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи відіграють значну роль, оскільки за умов неперервного технологічного розвитку сприяють якнайповнішому їхньому використанню в освітньому процесі та професійній діяльності.

Тож фахівці означеної сфери повинні володіти навичками використання програм пакету Microsoft Office; розв'язування практичних завдань за допомогою комп'ютерної та офісної техніки; створення різноманітних презентацій; проектування віртуальних екскурсій; складання електронних довідників туристично-рекреаційних ресурсів, готелів і ресторанів; формування меню та барних карт; розроблення логотипів як туристичних підприємств, так і ресторанних закладів; роботи з вебресурсами.

Практичне спрямування засвоєних знань користування вебресурсами надасть змогу майбутнім фахівцям готельно-ресторанної справи створювати прикладні програми з формування, просування і реалізації продукту готельно-ресторанного бізнесу, автоматизовані системи бронювання і резервування, системи автоматизації управління готельним і ресторанним бізнесом. Також це уможливить формування цифрової компетентності щодо організації роботи на базі MicrosoftOffice через використання інформаційних технологій електронного офісу: понять, основних компонентів та їхнього призначення; редакторів текстів MicrosoftWord; електронних таблиць Excel; презентаційних пакетів PowerPoint; складу типового офісного пакету; можливостей сучасного офісного пакету; прикладних програм загального і спеціального призначення.

На значущій ролі вебресурсів і в Інтернет-представленості туристичних підприємств акцентує дослідниця А. Сидорук [8, с. 77–78], яка наголошує на необхідності знань елементів створення стилю веб-сторінки; функцій вебсторінки; електронної пошти (direct e-mail, mailing), електронних бюлетенів (newsletters), дискусійних груп (news groups) і chat rooms; форм реклами туристичних та готельно-ресторанних продуктів в Інтернет; пошукових каталогів, віртуальних екскурсій та подорожей).

Ситуація вимушеного карантину, спровокована пандемією коронавірусної хвороби 2019–2021, активізувала електронні системи бронювання і продажу туристичних та готельно-ресторанних послуг (глобальні розподільні системи – GDS; формування й обробка інформації; глобальні системи резервування: Amadeus, Galileo, Sabre, Worldspan; національні системи комп'ютерного бронювання; комп'ютерні системи бронювання; типи систем бронювання; електронні системи продажу туристичних та готельно-ресторанних послуг).

Актуалізуються й інформаційні системи керування підприємством туристичного та готельно-ресторанного бізнесу, що потребує знань, умінь, навичок і компетенцій щодо класифікації інформаційних систем менеджменту; ролі структури керування у формуванні інформаційних систем; пакетів керування фірмами; автоматизації діяльності турфірм CRM – Customer Relationship Management (керування взаєминами з клієнтом); системи «Само-Тур», «Само-турагент», «ТурУЧЕТ»; здійснення порівняльного аналізу програмних пакетів фінансової діяльності; керування проектами за допомогою аналітичної системи Project Expert.

Характеризуючи сучасні інформаційні технології та автоматизовані системи в готельно-ресторанному бізнесі, вчена А. Сидорук наводить приклад їхнього використання в управлінні готелями й ресторанами; автоматизованих систем управління готелем «B52 ® Готель», «Fidelio», «Едельвейс», «UCS Shelter»; програмних комплексів Libra Hospitality, Hotel 2000, Korston Hospitality, «Парус-Готельне господарство»; інформаційних технологій у ресторанному бізнесі: «1С-Рарус: Громадське харчування», «Астор: Ресторан», «Трактир», R-Keeper; інформаційного центру в готелі; інформаційних потоків у системі управління готелем [8, с. 78].

Отже, веб-технології відіграють велику роль у професійній підготовці фахівців готельно-ресторанної справи до майбутньої професійної діяльності в умовах невизначеності та постковідних стресових реаліях.

Список використаних джерел:

1. Бурак, В. Г. (2020). Використання інтернет-ресурсів у дистанційному навчанні майбутніх фахівців готельно-ресторанного господарства в закладах вищої освіти. *Педагогічні науки*, 91, 43–50.
2. Веб-технології. Їх різновиди та функції. URL: <http://sites.znu.edu.ua/webprog/lect/1170.ukr.html>
3. Гуревич, Р. С., Кадемія, М. Ю., Шестопалюк, О. В. (2012). Веб-квест у навчанні: путівник : навч.-метод. посіб. Вінниця : РВВ ВДПУ ім. М. Коцюбинського.
4. Ільченко О. В. Використання web-квестів у навчально-виховному процесі. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/30113/.
5. Круглик В. С. Web-орієнтуванні навчальні середовища у професійній підготовці майбутніх інженерів програмістів. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology* Vol. 5. No 2. June 2017. pp. 19–22
6. Трофименко, О. Г., Козін, О. Б., Задерейко, О. В., Плачінда, О. Є. (2019). Веб-технології та веб-дизайн : навч. посіб. Одеса : Фенікс.
7. Проскура С. Л. (2019). Використання web-орієнтованих технологій в закладах вищої освіти. *Наукова молодь-2019: збірник матеріалів VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих учених* (Київ, 4 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. 134 с. (2019): 39.
8. Сидорук А. В. (2019). Шляхи формування інформаційної культури майбутніх фахівців сфери туризму та готельно-ресторанної справи. *Інноваційна педагогіка*, 10 (3), 76–79.

ВИКЛИКИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Каменщук Тетяна Дмитрівна

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
*Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи,
Україна*

Питання організації навчання учнів в умовах децентралізації на порядку денному в територіальних громадах України. Опорні заклади освіти прагнуть продемонструвати готовність до самостійності та автономності, малокомплектні школи – на межі закриття. Питання забезпечення шкільними автобусами та підвіз учнів вимагає пошуку додаткових ресурсів в силу територіальної віддаленості від опорної школи. Серед тенденцій спостерігається переваги у довезені учнів до шкіл тих сіл, які, через суб'єктивні причини, прихильні депутатській більшості громади.

Існують великі відмінності між школами, які територіально, соціально і демографічно працюють у різних умовах, що утруднює реальний доступ учнів до здобуття якісної освіти.

Дороговартісним є утримання наявної мережі дошкільних закладів, тому неминуча вимушена оптимізація дошкільних закладів, що в свою чергу унеможлиблює обов'язкову передшкільну підготовку дітей старшого дошкільного віку.

Такий стан, як засвідчує статистика, буде зберігатися у найближчі роки, тому постає потреба пошуку й інших шляхів здійснення підготовки дітей до школи. Умови навчання дітей, особливо 6-річних першокласників, – наповнення класів, режим навчання, вимоги до приміщення, забезпечення харчуванням, матеріальна база тощо – у переважній більшості закладів освіти не відповідають психофізіологічним особливостям розвитку учнів.

Школи сільської місцевості, особливо початкові, стали переважно малочисельними, а через це поглибилась потреба впровадження інших форм навчання, зміни штатних розписів та відповідного освітнього середовища.

Навчальне забезпечення потребує покращення, адже більшість підручників залишаються застарілими з огляду на інноваційні результати початкової освіти. Недостатнє виділення коштів на їх друк і застарілі уявлення замовників про функції цього виду продукції обмежує авторів у створенні повноцінної сучасної навчальної книги [1].

Впровадження концепції Нової української школи включає повне оновлення змісту навчальних програм, використання інтерактивних методів навчання, впровадження «педагогіки партнерства». В 2017 році Міністерство освіти і науки України разом з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) розпочало роботу над концепцією «Безпечної школи» [2, 3].

Концепція безпечної школи охоплює захист і запобігання загроз життю та добробуту дітей, забезпечення готовності до небезпек, і, в разі потреби, відновлення після них, незалежно від того, де вони трапилися — у школі, по дорозі до школи чи зі школи. У цій концепції йдеться про школу як об'єднуючу установу, яка прокладає місток між родинами та місцевими громадами, надає широкий спектр інтелектуальних і соціальних ресурсів та сприяє життєстійкості на багатьох рівнях. Життєстійкість визначається як здатність долати труднощі та адаптуватися під час

загрози. Таким чином школа має відігравати роль каталізатора у створенні захисного середовища, знижуючи ризик заподіяння шкоди дітям, надаючи їм психосоціальну підтримку, яка сприяє їхній життєстійкості [4].

Результати реалізації проектів демонструють, що підтримка на базі шкіл відіграє ключову роль у задоволенні психосоціальних потреб дітей і забезпеченні ефективного навчання. Безумовно, педагогіка партнерства – це ключовий компонент формули Нової української школи, це взаємна повага до особистості, це педагогіка з особистісно орієнтованим навчанням у центрі якого – дитина з її особливостями.

Державна підтримка закладів освітньої сфери на разі відчутна у вигляді державних субвенцій на реконструкцію матеріально-технічної бази, виплати заробітної плати педагогічним працівникам, оплати курсів підвищення кваліфікації тощо. Зі сторони органів місцевого самоврядування, освітня сфера потребує раціональної оптимізації та збалансованості в наданні фінансової підтримки у вирішенні нагальних проблем.

Список використаних джерел:

1. Державний стандарт початкової освіти: [чинний від 2018 – 02 – 21]. Київ, 2018. 1с.
2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Загальна редакція/ Грищенко Михайло та ін. Київ, 2018. 2 с.
3. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с. ISBN 978-966-2432-43-5.
4. Каменщук Т.Д., Жук Т.В. Психологічне благополуччя учнів як основа освітнього процесу: з досвіду фінської асоціації психічного здоров'я. The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), September 17, 2021. Athens, Hellenic Republic: European Scientific Platform. S.65.

ВІДБІР ЗМІСТУ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ОРГАНІЧНОЇ ТА БІОЛОГІЧНОЇ ХІМІЇ ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ

Мірошніченко Інна Сергіївна

здобувачка вищої освіти медичного факультету
Херсонський державний університет, Україна

Науковий керівник: Решнова Світлана Федорівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хімії та фармації
Херсонський державний університет, Україна

Основою відбору інформації та побудови змісту будь-якої хімічної дисципліни є вимоги дидактики і методики викладання хімії в вищих навчальних закладах. Серед них перше місце займає направленість змісту на встановлення єдності його єдності з метою та процесом навчання. Під принципами слід розуміти регулятивні положення, основні правила відбору наукових явища і фактів, законів, теорії, наукових методів та їх правильний розподіл по структурі змісту для покращення рівня ефективності засвоєння інформації студентами (Максимов, 2014).

Першим і найважливішим принципом є принцип відповідності та навчального матеріалу рівню розвитку сучасної хімічної науки. Це означає, що в курсі будь-якої хімічної дисципліни повинні міститись провідні наукові теорії та ідеї, включатися основні концептуальні системи знань про структуру і склад речовини та хімічну реакцію. Цей принцип реалізується згідно з системним підходом, що означає значну концентрацію фундаментальних понять хімії, виділення хімічних закономірностей як найважливіший узагальнений спосіб вираження знань, та спосіб утворення системи зв'язків різних понять, які допомагають розкрити зміст у світлі сучасних законів та теорій (Гончаренко, 2012).

Принцип провідної ролі теорії у навчанні хімії виявляється у наближенні теоретичних знань до курсу, розділу, великої теми, що допомагає вибудовувати внутрішню логіку навчальної дисципліни. Також цей принцип реалізується посиленні функції пояснення та передбачення завдяки дотриманню субординації теорії та законів.

У відборі змісту для курсу хімічної дисципліни також приймає участь принцип оптимального співвідношення відбору фактів та встановлення їх зв'язків з теоретичними положеннями. Факти які відображають успіхи науки та виробництва повинні забезпечувати засвоєння теорій, формування понять, не дублювати один одного та бути переконливими. Встановлення взаємозв'язку фактів з теорією є важливим фактором впливу реалізацію у навчанні принципу науковості (Каплінський, 2015).

При відборі матеріалу також важливу роль відіграє принцип історизму, який детермінує структурність та послідовність змісту курсу хімічної дисципліни. Згідно принципу, важливим є розподіл у відібраному навчальному матеріалі історичних фактів, таким чином, щоб вони підкреслювали складність процесу розвитку науки хімії. Принцип історизму дає можливість сприймати хімію як систему знань про речовини живої та неживої природи, що оточують нас. Історія науки хімії може відповісти на деякі методичні питання: які історичні факти слід описувати, аналізувати і переосмислювати так, щоб вони мали методологічну спрямованість у сприйманні хімічної інформації; уникнення формування у студентів помилок у

судженнях про значну кількість хімічних процесів. Принцип історизму потрібен для відбору змісту навчання хімічної дисципліни таким чином, щоб мотивувати студентів до навчання та розвивати них інтерес до хімічної науки (Максимов, 2014).

Принцип розподілу труднощів передбачає наявність у відбраному матеріалі певну структуру і послідовність викладу інформації, яка сприяє формуванню професійних компетентностей фахівця хімії. Наприклад, спочатку вивчається склад, будова речовини, а вже потім її хімічні властивості. Курс органічної хімії передедує курсу біоорганічної хімії та курсу біохімії. Навчальна дисципліна «Органічна та біологічна хімія лікарських препаратів» має класифікуватися як спеціальна і вивчатися на старших курсах навчального плану.

Висновки. Урахування вищезазначених принципів дозволяє створити чітку структуру змісту таким чином, щоб вона була логічною та приймалася студентами. Відібраний зміст повинен в першу чергу сприяти формуванню професійних компетентностей майбутніх фахівців. Варіативний підхід до відбору змісту освіти важливий, оскільки враховує психолого-педагогічні особливості учнів і методичні переваги вчителя.

Список використаних джерел:

1. Максимов О.С. (2014). *Методика викладання хімії у вищих навчальних закладах*. Мелітополь.
2. Каплінський В. В. (2015). *Методика викладання у вищій школі*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД».
3. Гончаренко С. У. (2012). *Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення*. Рівне : Волинські обереги.

ВНЕШКОЛЬНЫЕ ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫЕ ЗАНЯТИЯ ДЛЯ АБИТУРИЕНТОВ ПОСТУПАЮЩИХ В ВУЗЫ

Нурова Манзура Умуровна

Преподаватель высшей категории

специализированная школа 11

г. Зарафшон Навоийской области, Республика Узбекистан

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос о методах дополнительной подготовки абитуриентов к вступительным экзаменам. Раскрываются положительные и отрицательные стороны внешкольных подготовительных занятий для абитуриентов.

Ключевые слова: Подготовительные, абитуриентов, репетиторов, поступление, занятия, знания.

Уровень знаний человечества не стоит на месте и увеличивается с каждым днем. Многие из старшеклассников готовятся к поступлению в ВУЗ: кто-то читает дополнительную литературу самостоятельно, а кто-то отправляется записываться на внешкольные подготовительные занятия. Имеет ли смысл посещать такие занятия для поступления, или же со всеми трудностями вступительного периода можно справиться и без них?

Чтобы подготовиться к вступительным испытаниям, не обязательно тратить «бешеные» деньги на репетиторов. Если учащийся сам не желает учиться, ему не поможет ни учитель, ни репетитор, никто другой. Важно, чтобы он сам понимал важность подготовки.

Далеко не всегда у родителей есть финансовая возможность нанять для своего ребёнка репетитора. В последнее время услуги частных педагогов резко подскочили. На самом деле на подготовке к поступлению в ВУЗ можно неплохо сэкономить, если посещать специальные занятия, организуемые при ВУЗах. Здесь важно правильно выбрать ВУЗ (желательно ходить в тот, куда планируется поступление), учесть текущую нагрузку на ребенка и его желание заниматься.

Внешкольные подготовительные занятия – это метод дополнительной подготовки учащихся к предстоящим вступительным экзаменам. Как правило, они включают в себя несколько дисциплин, которые необходимы абитуриентам для дальнейшей сдачи и поступления в ВУЗ.

Количество человек в учебных группах – вполне приемлемое для дополнительных занятий. Сейчас настало время, когда вузы борются за студентов, поэтому на курсах собирается меньше народу, чем бывало раньше. Но нельзя сказать, что в ближайшие годы внешкольные подготовительные занятия потеряют своих слушателей, поскольку живы сомнения, что школы способны подготовить выпускников к вступительным экзаменам. Даже при всём желании уделить время старшеклассникам учителя выпускных классов обнаруживают, что сами ребята уже разбежались по репетиторам и ждут не дождутся поступления. А на дополнительных занятиях тем временем идет основательная подготовка. Подобно школьной подготовке, она тоже предусматривает контроль качества знаний – в виде как разнообразной промежуточной аттестации, так и испытаний в конце обучения.

И всё-таки, на что больше похожи внешкольные подготовительные занятия: на школу или на ВУЗ? Однозначного ответа нет. Конечно, дополнительные занятия – это в том числе и некий растянутый во времени день открытых дверей, который

позволяет своим верным посетителям раз от раза больше узнавать о ВУЗе. Но если школа отличается контролирующе-родительским отношением к учащемуся, а отношение к студенту строится уже на доверии и преподаватели куда как больше рассчитывают на его самостоятельность, то дополнительные занятия из этих двух возможных вариантов наследуют всё же школьный стиль. Они вполне могут держать связь с родителями старшеклассника, дабы информировать их об успехах ребёнка.

На подготовительных занятиях изучают не азы, а те детали, которые опускаются в общей программе образования. Подготовительные занятия при ВУЗах призваны усовершенствовать подготовку дать более глубокие знания учащимся, чтобы в перспективе они с легкостью набрали максимальное количество баллов на вступительных экзаменах.

Основной задачей подготовительных занятий является помощь абитуриенту в поступлении в ВУЗ. Каждое занятие рассчитано на определенных слушателей и готовит к поступлению на определенный факультет.

Внешкольные подготовительные занятия могут быть самыми разнообразными, проводиться в разное время и быть направленными на разную целевую аудиторию. А также имеют множество положительных моментов:

- Занятия для поступления позволяют привести в порядок и систематизировать уже имеющиеся у абитуриентов знания, а также углубить уровень знаний по некоторым предметам, которые понадобятся на вступительных испытаниях;

- Посещая занятия в институтах, абитуриенты приобретают опыт и навыки, необходимые для последующего обучения в ВУЗе. Система обучения в школе и ВУЗе значительно отличается друг от друга. Дополнительные занятия дают возможность психологически подготовиться к другим методам обучения, применяемым в высших учебных заведениях;

- Во время занятий можно познакомиться с преподавателями и педагогами, а также с внутренним устройством ВУЗа. Абитуриентам впоследствии будет проще ориентироваться в здании учебного заведения, они смогут более точно разбираться в нюансах зачисления;

- Несомненно, что по официальной версии вузы никому не отдают предпочтения, а также не предоставляют преимуществ, однако, как показывает практика, более охотно принимаются студенты, которые прошли обучение на курсах довузовской подготовки.

Помимо положительных моментов при посещении внешкольных занятий существует также несколько отрицательных:

- В старших классах ребята очень загружены занятиями в школе, а подготовительные занятия также отнимают дополнительное время, не оставляя подростку возможности отдохнуть. В результате у старшеклассников наблюдается недосып, усталость, потеря внимательности и угнетенное физическое состояние. Поэтому не стоит забывать чередовать труд с отдыхом, бережно относиться к своему организму и не перегружать его;

- Для внешкольных дополнительных занятий характерна групповая работа, а не индивидуальная. Многие преподаватели не делают скидку абитуриентам, и читают лекции как для студентов. Это большой поток информации, в котором очень легко запутаться.

Таким образом, внешкольные дополнительные занятия в институтах имеют как положительные, которых, несомненно, гораздо больше, так и отрицательные стороны. Главный выбор – посещать их или нет – стоит за абитуриентами. Но необходимо помнить, что без личной заинтересованности, целеустремленности и желания поступить в определенный ВУЗ, ни одни курсы не помогут абитуриенту

достойно сдать вступительные экзамены и стать студентом высшего учебного заведения.

Чтобы подготовиться к вступительным испытаниям, не обязательно тратить «бешеные» деньги на репетиторов. Если учащийся сам не желает учиться, ему не поможет ни учитель, ни репетитор, никто другой. Важно, чтобы он сам понимал важность подготовки.

Несмотря на институциональную трансформацию правил приема в вузы, основные образовательные стратегии старшеклассников из крупных российских городов остались прежними. На основе оценки модифицированной функции образовательных достижений учащихся была выявлена положительная связь между денежными и временными инвестициями в дополнительную подготовку на подготовительных курсах и результатам, хотя отдача от этих инвестиций невысока. С одной стороны, это означает, что результаты связаны с усилиями абитуриентов, с другой—что занимающиеся дополнительно внешколы могут получить преимущество в итоговых баллах, а значит, такие занятия обуславливают неравенство доступа к высшему образованию. Эффекты школы и школьной успеваемости до начала дополнительной подготовки в большинстве случаев оказываются выше, чем эффекты дополнительной подготовки, что свидетельствует о важной роли школьного обучения для подготовки к поступлению в вуз. Из результатов опроса выпускников, в частности, следует, что старшеклассники чувствуют разрыв между материалом, изучаемым в школе, и требованиями, в связи с чем встает вопрос о необходимости повышения качества школьного обучения. Однако это совсем не означает снижения требований до текущего школьного уровня, равно как и превращения школы в институт подготовки («натаскивания»). Данное исследование является одной из первых работ, посвященных оценке эффективности программ дополнительной подготовки. Ряд ограничений, связанных с особенностями выборки, обуславливает необходимость дальнейших исследований. В частности, представляет интерес сравнение отдачи от инвестиций в дополнительную подготовку для учащихся из разных населенных пунктов с принципиально различными рынками и возможностями дополнительного образования (большие и малые города, города-спутники, поселки и т.п.). Перспективным представляется изучение образовательных стратегий абитуриентов, различающихся характером установок в отношении выбора вуза: каким образом готовятся дополнительно (и какова отдача от этой подготовки) абитуриенты, которые хотят получить минимально достаточные для поступления баллы (хотят просто поступить в вуз, неважно, в какой), и абитуриенты, которые стремятся набрать высокие баллы для поступления в «топовый» высокоселективный вуз. Кроме того, целесообразно собрать больше данных, характеризующих школы (тип школы, количество учителей, учащихся, ресурсное обеспечение), чтобы более точно оценить их роль в образовательных достижениях учащихся (результаты зарубежных исследований данного вопроса крайне неоднозначны). Далее, возможно использование различных индикаторов, отражающих социальный и культурный капитал семьи. Актуальная задача состоит в том, чтобы проследить изменение образовательных стратегий абитуриентов и динамику дополнительной подготовки спустя несколько лет после перехода к новому способу отбора абитуриентов.

Список использованных источников:

1. Рон Фрай - Как стать организованным? Личная эффективность для студентов - Издательство "Эксмо", 2018.
2. Стелла Коттрелл - Успешная учеба в вузе. Самые важные навыки студента - Издательство "Эксмо", 2019.
3. Андрущак Г.В., Прахов И. А., Юдкевич М. М. Стратегии выбора высшего учебного заведения и подготовки к поступлению в вуз. М.: Вершина, 2008

КОМПЕТЕНТЛИ ЁНДАШУВ АСОСИДА ФИЗИКАДАН ТАЪЛИМ БЕРИШ – МУҲАНДИСЛИК ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИДИР

Бекнозарова Замира Фармановна

*Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари
институту катта ўқитувчиси, Ўзбекистон Республикаси*

Аннотация: Мақолада бўлажак муҳандисларни компетентли ёндашувга асосланиб касбий компетентлигини умумий физика амалий машғулотида самарали ривожлантирилиши ёритилган.

Замонавий шароитларда бўлажак муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлаш жараёни нафақат маълум миқдорда назарий билимга эга бўлган мутахассисни, балки кенг дунёқарашга, ижодий фикрлашга, ўз-устида ишлаш қобилиятини тарбиялашдан иборат [1]. Шунинг учун талабаларнинг компетентлиги ва рақобатбардошлигини ривожлантириш бўлажак муҳандислар олий таълимга қабул қилинган пайтдан бошланиши керак. Бу ҳолатда фундаментал таълим муҳим аҳамиятга эга, чунки к елажакда иш билан бандлик даврида муҳандислик муаммоларини ҳал қилишда физика, математика, кимё бўйича билимларни қўллаб, экспериментал ва ҳисоблаш масалаларини ечишга киришиши керак. Муҳандиснинг рақобатбардошлиги кўп жиҳатдан унинг муаммоларга мустақил ва ижодий ёндашиш қобилияти билан белгиланади. Шунинг учун ҳам билим олишнинг унумли усулига асосланган ва талабаларнинг мустақил ўрганиш қобилиятини тарбиялашга йўналтирилган ўқитиш усуллари катта аҳамиятга эга.

Тадқиқотимиз доирасида бўлажак муҳандиснинг асосий умумкасбий компетентлигини ривожлантиришни умумий физика, умумтехника ва махсус фанларни ўрганиш, янги техника ва технологияларни ўзлаштириш бўйича фундаментал асос бўлган муаммоларни ҳал қилиш орқали аниқлаймиз. Бу ҳолатда энг катта қизиқиш амалий машғулотлар билан ифодаланади, чунки улар маъруза, лаборатория иши (шу жумладан виртуал лаборатория ишлари) ва мажбурий мустақил иш элементларини ўз ичига олиши мумкин. Бундан ташқари, амалий машғулотларда асосий фаолият келажакдаги муҳандислик фаолиятини моделлаштиришни англатувчи муаммоларни ҳал қилишдир. Бинобарин, умумий физика курсидаги амалий машғулотлар муҳандиснинг асосий умумкасбий компетентлигини ривожлантириш учун катта имкониятларга эга.

Ўқув физикавий масаланинг ечими шартни таҳлил қилиш, ечим схемасини яратиш ва унинг натижавий ечимини кейинги таҳлил қилиш билан ечиш каби босқичларни кетма-кет амалга оширишдан иборат [2]. Х.Шенк муҳандислик муаммосини ҳал қилишнинг қуйидаги босқичларини аниқлайди: касбий вазиятни таҳлил қилиш, муаммони аниқлаш, ечим режасини тузиш, муаммони таркибий қисмларга ажратиш (кичик вазибалар), кичик вазибаларни ҳал қилиш, натижаларни графиклар, ҳисоботлар, жадваллар, диаграммалар кўринишида тақдим этиш ва ўз-ўзини текшириш. Муаллифнинг таъкидлашича, муҳандислик тажрибавий экспериментини ўтказишда (муҳандислик муаммосини ҳал қилишда) турли

ижрочилар бўлиши, турли вазифалар бўлиши мумкин, лекин уларнинг ечимлари кетма-кетлиги доимо бир хил бўлади [3]. Шундай қилиб, ўқув физикавий муаммоларини ҳал қилиш жараёни бўлажак муҳандислар томонидан ишлаб чиқариш муаммоларини ҳал қилиш жараёнига ўхшайди.

Умумий физика курсида ўқув вазифасини ҳал қилишда талабалар муаммонинг шартларига оид математик моделларни ёзувлар шаклида тенгламалар ва формулалар, чизма шаклида ёки график моделларда тизимнинг ҳолатини динамикада ёки статикада тасвирлайдиган расм шаклида яратадилар, график ва математик моделлар ўртасидаги муносабатларни ўрнатадилар. Физик муаммонинг ҳолатини тасаввур қилиш, моделлаштириш қобилияти - ахборот-математик компетенция - физикавий муаммоларни ҳал қилишда шаклланади ва муҳандиснинг касбий компетентлигининг ажралмас қисми ҳисобланади.

Умумий физика курсининг амалий машғулотлар бўлимида талабалар маълум мавзу ёки бўлимни ўзлаштиришнинг дастлабки босқичларида тайёр ечим алгоритмларидан фойдаланадилар ва кейинчалик мураккаброқ масалаларни ечиш йўлини мустақил белгилайдилар. Натижада умумий физика курсида ўқув муаммоларини ечишда талабалар ўз касбий фаолиятида муҳандис учун зарур бўлган когнитив компетентлигини ривожлантирадилар. Умумий физика курсида муҳандислик ва ўқув масаласини ечишнинг экспериментал ва амалий босқичлари давомида масала шартига киритилган ва киритилмаган миқдорлар орасидаги боғланишлар амалга оширилади, экспериментал ўрнатиш яратилади ва керакли ўлчовлар ва математик ҳисоблашлар бажарилади. Натижа олингандан сўнг муҳандислик ва тарбиявий масалани ечишнинг рефлексив босқичи юзага келади, унда натижаларни таҳлилий ва математик текшириш амалга оширилади.

Шундай қилиб, муҳандислик ва ўқув физикавий вазифаларини ҳал қилиш босқичлари кўп жиҳатдан ўхшаш ва уларни амалга ошириш бир хил шахсий хусусиятларни талаб қилади, деган хулосага келиш мумкин. Умумий физика курсида масалалар ечишни ўрганишда касбий муаммоларни муваффақиятли амалга ошириш учун зарур бўлган (махсус, касбий компетенциялар билан биргаликда) асосий умумкасбий компетенциялар ривожлантирилади.

Ушбу хулосалар умумий физика курсида муаммоларни ҳал қилиш жараёнида муҳандислик техникасини ўрганишда талабаларда шакланган таълим, билим, коммуникатив, кадриятли-семантик ва касбий компетенцияларни аниқловчи А.В.Степанованинг тадқиқот натижаларига мос келади [4].

Масалалар ечиш жараёнини анъанавий нуқтаи назардан ўрганиб, олимлар қуйидаги ечимларни аниқлайдилар: 1) анъанавий; 2) ярим мустақил; 3) алгоритмик; 4) эвристик-алгоритмик. Педагогик амалиёт шуни кўрсатадики, амалий дарсда ўқув-тарбиявий масалаларни ечишнинг анъанавий ва ярим мустақил усулларидан фойдаланилганда, кўпчилик талабалар мунозарада тингловчи сифатида пассив иштирок этадилар ёки ечим излашда умуман иштирок этмайдилар. Бунда асосий касбий компетенцияларни ривожлантириш қийин бўлади. Ўқитувчи талабалар гуруҳида фақат билим-таҳлилий компетентликни (билим компоненти) фақат мунозарада фаол бўлган талабалар учун паст даражада шакллантириши мумкин, чунки ҳатто "жамоавий" ва "ярим мустақил" муаммоларни ҳал қилиш билан кўпчилик талабалар фақат тайёр ечимни доскадан қайта ёзадилар.

Бизнинг фикримизча, муаммони ечишга ўргатишнинг энг самарали усуллари алгоритмик усул ва маслаҳат усули ҳисобланади, чунки улар касбий компетентликнинг етарлича юқори даражасини ривожлантиришга имкон беради ва уларни қўллаш ўқитувчига талабаларнинг малакасини эгаллаш жараёнини доимий

равишда (бевосита ёки билвосита) кузатиб бориш имконини беради. Олий таълим муассасасида умумий физикани ўрганиш учун чекланган вақт, кўплаб муаммолар ва амалий физика дарсларида мураккаб математик воситалардан фойдаланиш туфайли фақат муаммони шакллантириш ва умумий алгоритмни қидириш билан боғлиқ юзаки тадқиқотлар ўтказиш мумкин. Шунингдек, алгоритмнинг алоҳида элементларини ўзлаштиришга, кейинги вазифаларни умумлаштирилган ҳолда таққослашга вақт етарли эмас ва ҳоказо. Шунинг учун олий таълимдаги муаммоларни ҳал қилишда талабаларга тақдим этилган тасниф билан биргаликда ушбу мавзу бўйича типик муаммолар бўйича тайёр алгоритмик кўрсатмалар бериб бориш мақсадга мувофиқдир. Алгоритм бўйича талабалар томонидан бажариладиган ҳар бир қадам маълум бир асосий компетентлик ёки компетенциялар гуруҳини ривожлантиришга қаратилган бўлиши керак.

Муаммоларни ҳал қилиш учун тайёр алгоритмлардан фойдаланишни тушунтириб, намоёни қилгандан сўнг, ўқитувчи фаол ўқитиш усулларига ўтиши мумкин: талабаларнинг индивидуал, ўқитувчининг маслаҳати билан муаммоларни ҳал қилиш бўйича ярим мустақил иши ва мустақил иши, дарс охирида баҳолаш учун материални ўрганиш мотивациясини ошириш лозим.

Бизнинг фикримизча, асосий компетенцияларни шакллантириш мақсадида талабалар аввало физикавий муаммоларни ҳал қилиш учун умумлашган қобилиятни ривожлантиришлари лозим. Муаммоларни ҳал қилиш учун умумлаштирилган усул кўплаб маълум усулларни ўз ичига олади ва кўпчилик муаммоларга мос келади. Агар маълум бир масалалар гуруҳига мос бўлган умумий ечим усулидан маълум бир усул танланса, бу масалалар синфини ечиш алгоритми олинади. Фақат назарий материал билан танишиб, керакли амалий кўникмаларни эгаллаётган талабалар учун, бизнингча, индукция методи кўпроқ мос келади, яъни аввало алоҳида алгоритмлар билан танишиш, уларни ўзлаштириш, кейин турли даражаларда умумлаштириш ва натижада-ўқитувчи билан биргаликда маълум турдаги масала ечишнинг умумлашган алгоритминини олиш.

Бўлажак муҳандисларнинг асосий умумкасбий компетентлигини ривожлантириш воситаси сифатида умумий физика курси бўйича ўқув вазифаларини таҳлил қилиш асосида амалий машғулотлар учун вазифаларни танлашга қўйиладиган асосий талабларни аниқлаймиз:

1. Вазифанинг билимларни талаб қилинадиган даражасига мувофиқлиги. Илмий адабиётларда билимларни ўзлаштириш даражаларининг бир нечта таснифи мавжуд, ammo олимлар кўпинча бундай даражаларни кўриб чиқадилар: 1) тайёр билимларни ижро этиш даражаси; 2) тайёр вазиятларда билимларни қўллаш олиш даражаси; 3) янги вазиятларда билимларни қўллаш олиш даражаси [5]. Шундай қилиб, билимнинг етарли даражаси когнитив-таҳлилий, ахборот-математик каби асосий компетенцияларни ривожлантиришга мос келади. Агар талаба ўртача даражадаги муаммоларни ҳал қилиш қобилиятига эга бўлса, бу когнитив-таҳлилий, ахборот-математик компетентликнинг ривожланишини кўрсатади, лекин етарли даражада бўлмаган когнитив компетентлик ривожланади. Агар талаба олинган кўникмаларни янги вазиятларда қўллаш олса, когнитив компетентлигини ривожлантириш ҳақида гапириш мумкин.

2. Сифат ва ҳисоблаш таркибининг оптимал комбинацияси. Талабалар мавзуга формал муносабатда бўлмасликлари учун ҳодиса ва жараёнларнинг сифат тавсифига етарли эътибор бериш керак, бу эса келгусида олинган жавобни янада мазмунли ҳисоблаш ва таҳлил қилиш имконини беради. Бундан ташқари, фундаментал ва махсус фанларнинг бошқа соҳалари билан ўзаро алоқаларни олиб бориш, бу

муаммонинг ечимини келгуси ишларда қандай ишлатиш мумкинлигини кўрсатиш лозим.

3. Вазифаларнинг дифференциаллашган (табақалаштириш) қийинлиги. Амалий машғулотларда ўртача мураккаблиқдаги муаммоларни кўриб чиқиш энг яхшисидир, аммо талабалар учун дифференциал ва шахсий ёндашувда турли мураккаблиқдаги муаммоларни ҳал қилишни ўз ичига олади, шунинг учун гуруҳнинг тайёргарлигига ва алоҳида талабаларнинг қобилиятига қараб, барча асосий умумкасбий қобилиятларни ривожлантиради.

Шундай қилиб, умумий физика курсини ўқитиш жараёнида бўлажак муҳандисларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш компетентли ёндашувга асосланиши керак, чунки муаммоларни ҳал қилиш талабаларнинг келажакдаги меҳнат фаолиятининг асосий туридир. Вазифаларни тўғри танлаш, жавоб топишнинг тегишли усуллари, ечишнинг умумлаштирилган усулларида фойдаланиш ва шунга мос равишда зарур ахборот ва услубий таъминотни ишлаб чиқиш ўқитувчига умумий физика курси амалий машғулотларида бўлажак муҳандиснинг асосий умумкасбий маҳоратини самарали шакллантиришга имкон беради.

Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. – М.: Педагогика, 1989. - 574 с.
2. Фридман Л.М., Турецкий Е.Н. Как научиться решать задачи. – М.: Просвещение, 1984. – 175 с.
3. Шенк Х. Теория инженерного эксперимента. Пер. с англ. Е.Г.Коваленко. — Под ред. Н.П. Бусленко. — М.: Мир, 1972. — 382 с.
4. Степанова А.В. Личностно-деятельностный и компетентностный подходы к формированию приемов инженерной деятельности у студентов при решении учебных физических задач // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. - 2008. - №80. - С.513-517.
5. Большой энциклопедический словарь – 2-е изд., перераб. И доп. – М.: Гл.ред. А.М. Прохоров. М.: науч. Изд-во «Большая российская энциклопедия», С-Пб. «Норинг», 2002. – 1456 с.

СПІЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖЕСТОВИХ МОВ ГЛУХИХ

Юлія Геннадіївна Самсоненко

вихователь

Комунальний заклад Сумської обласної ради
«Косівщинська спеціальна школа», Україна

Жестові мови можна класифікувати за різними параметрами. За основним контингентом користувачів їх можна поділити на мови чуючих і мови глухих, з функціональної точки зору – на штучні (допоміжні) та природні (основні) мови. За ступенем автономності вони утворюють багатомірну шкалу; на одному її полюсі розташовуються мови, структура яких ніяк не пов'язана зі звуковими мовами, а на іншому – ті, що цілком ґрунтуються на звуковій основі словесної мови – своєрідне вербальне перекодування. За комунікативними можливостями жестові мови можна класифікувати залежно від ступеня їхньої адекватності словесним мовам. Зокрема, найпростіші піджини, призначені для елементарного спілкування на дуже обмежену тематику (наприклад, професійне спілкування будівельників (В. Беліков), словник яких зводиться до кількох десятків жестів: *майна* (ВНИЗ, ОПУСКАЙ) і *віра* (ВГОРУ, ПІДНИМАЙ), є штучними системами застосування придуманих уніфікованих жестів. Інша група – природні жестові мови глухих (Й. Гейльман, Є. Грищенко, Г. Зайцева, Н. Іванюшева, С. Кульбіда, І. Чепчина та ін.), які не поступаються природним словесним (звуковим) мовам [1]. Комунікативні можливості жестових мов глухих обмежені лише рівнем розвитку відповідних суспільств, нині в розвинених країнах світу широко застосовуються в системі освітнього розвитку нечуючих осіб – здобувачів освіти [2, 3].

Будь-яка жестова мова глухих – самостійна, природно створена мова, що складається з комбінації жестів, кожен з яких виробляється руками в поєднанні з мімікою, формою або рухом рота і губ, а також у поєднанні з положенням корпусу тіла. Ці мови використовуються в культурі глухих з метою комунікації [4-7].

З лінгвістичної точки зору жестові мови є настільки ж багатими і непростими, як і будь-які звукові мови, незважаючи на загальне ставлення до них як до несправжніх мов. Зарубіжні (Bellugi U., Klima E., Liddell S., Cogill-Koez D., Supalla T., Й. Гейльман, Г. Зайцева та ін.) і вітчизняні (О. Біланова, Н. Зборовська, Н. Іванюшева, С. Кульбіда, О. Тищенко, І. Чепчина та ін.) фахівці досліджували і досліджують різноманітні аспекти, які підтверджують, що жестові мови володіють всіма компонентами, що характеризують їх як повноцінні мови, нічим не гірші і не кращі за словесні [4, 8-11].

Жести не є візуальною інтерпретацією звичайних мов, мають свою граматику, використовуються для обговорення самих різних тем: від простих і конкретних до піднесених або абстрактних. До спільних особливостей жестових мов відносять конкретність, образність, синкретизм, розчленованість, аморфність [1,8,9,12].

Якщо для слова характерно узагальнення, для жесту – *конкретність*. У жести немає широкого узагальнення, обмеженого зображенням ознаки предмета і характеру дії, натомість є конкретна жестова одиниця для передачі поняття, для прикладу ВЕЛИКИЙ*, ЙТИ. Зокрема ВЕЛИКИЙ*: ВЕЛИКИЙ* будинок, ВЕЛИКИЙ* собака, ВЕЛИКИЙ* заробіток, ВЕЛИКИЙ* людина. ЙТИ на позначення руху, переміщення, відправлення, наступу: *людина йде* – ЛЮДИНА ЙТИ, *солдати йдуть* – ЙТИ (МАРШИРУВАТИ), *весна йде* – ВЕСНА ЙТИ (ПОЧИНАТИСЯ), *потяг йде* – ПОТЯГ

ЙТИ (РУХАТИСЯ), *лід йде* – ЙТИ (СХОДИТИ), *лист йде* – ЙТИ (ДОСТАВИТИ, НАПРАВИТИ), *гроші йдуть* – ГРОШІ ЙТИ (НАДХОДИТИ, ЗБІЛЬШУВАТИСЯ). Слова такого роду показуються різними жестами, конкретно і точно передають ознаку, рух і т. д. На відміну від слова, що називає предмет (номінативна функція), жест зображує (конкретизує). Якщо елементи слова (звуки і букви) не залежить від матеріальної характеристики предмета, то рух(и) руки (рук) передає ознаку предмета або дії – тому жестові одиниці мають другу особливість – *образність*. *Образність* жесту сприяє легшому його запам'ятовуванню, простоті сприйняття, що робить жестову мову засобом комунікації зрозумілій для глухих людей.

Окрім *конкретності*, *образності*, жестова мова характеризується й *синкретизмом* – неподільністю при передачі понять, які стосуються загальною категорією явищ, дій, предметів, ознак [8,9]. Для прикладу: МОЛОКО – ДОЇТИ, ТЕАТР – ВИСТАВА, БАГАТТЯ – ВОГОНЬ та ін.

Розчленованість, як характерна особливість жестової мови, застосовується для уточнення, диференціації:

а) дійової особи, знаряддя і процесу дії (ВІЙСЬКОВИЙ*, АРМІЯ (Фото 1); СТОЛЯР, ПИЛКА, ПИЛЯТИ (Фото 2),

Фото 1,2

б) дія (процес), її (його) результат чи продукт, ознака (ЗЛИЙ*, ЗЛИТЬ, РОЗДРАТУВАННЯ, ДРАТІВЛИВІСТЬ, ЗЛОСТИВИЙ*, ЛЮТИЙ*, ЗЛИТИСЯ, СЕРДИТИСЯ, СПЕРЕСЕРДЯ, ЛЮТО (Фото 3); ЗМАГАННЯ, ЗМАГАТИСЯ; МАЛЮВАТИ, КАРТИНА; БОКС, БОКСЕР, БОКСУВАТИ (Фото 4); ЗМІНА, ЗМІНИТИ (Фото 5) та ін.

Фото 3-5

в) назва і ознака: СТАРІСТЬ, СТАРИЙ* (Фото 6), МОВЧАТИ, МОВЧАНКА, МОВЧАННЯ, МОВЧАЗНИЙ*, МОВЧАТИ ЯК РИБА, НЕ ГОВОРИТИ, ЗАМОВКНУТИ (Фото 7)

Фото 6,7

г) розрізнення подібних, близьких чи синонімічних понять може вводиться позначення додаткових ознак: КАРТИНА (МАЛЮВАТИ, РАМА), ПЕЙЗАЖ (КАРТИНА, ПРИРОДА) [13].

Істотною відмінністю жести-мімічної мови є її аморфність. Речовий жест містить поняття, але не висловлює форму числа, роду, відмінка, а також способу, часу і виду. У первинній знаковій системі у певній кількості жестових одиниць утворюються прості поєднання (досить економні) шляхом деривації (склеювання) у певному порядку: ШІСТЬ ГОДИН (ШІСТЬ, ЧАС) (Фото 8); СЕРЦЕБИТТЯ (Фото 9); ЗАСПОКОЇТИ (СПОКІЙ, УТИХОМИРИТИ) (Фото 10) [13].

Фото 8-10

Таким чином, можна прийти до наступного висновку: жестові мови – спосіб міжособистісного спілкування глухих людей за допомогою системи жестових одиниць, які мають особливості конкретності, образності, синкретизму, розчленованості, аморфності. В українській жестовій мові це підтверджується конкретними прикладами сучасних жестівників, які представляють своєрідні лексичні і граматичні закономірності.

Список використаних джерел:

1. Кульбіда С.В. (2009). Українська жестова мова як природна знакова система. Жестова мова й сучасність: *збірник наукових праць*, 4, 218-239.
2. Bellugi U., Klima E. (1975). Aspects of sign language and its structure. See Ref. 44, 1975. 169-203.
3. Кульбіда С.В. (2007). Місце жестової мови у спеціальній школі для осіб з порушеннями слуху. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: *Науково-методичний збірник*, 9, 82-84. Київ: ПП: Актуальна освіта, Україна.
4. Тищенко О.М. (2005). Українська жестова мова як об'єкт лексикографічної параметризації. *Лексикографічний бюлетень*, 12, 37-42.
5. Жестова мова (2001). Педагогічний словник. М. Д. Ярмаченко (ред.). Київ: Педагогічна думка. Україна.

6. Кульбіда С.В. Українська жестова мова. Енциклопедія освіти / АПН У; гол. ред. В.Г.Кремень. Київ: Юрінком інтер, 2008. С.928-929.
7. Liddell S. (2003). *Grammar, gesture and meaning in American sign language*. Cambridge.
8. Кульбіда С.В. Жест як основний компонент жестової мови. Жестова мова й сучасність: зб. наук. праць, *Vип.5*, 159-175. К.: Науковий світ, Україна.
9. Зборовська Н. (2007). Особливості лінгвістичного дослідження української жестової мови у доробку Р. Г. Краєвського. Жестова мова й сучасність: *збірник наукових праць*, 2, 197-210. Київ, Україна.
10. Cogill-Koez D. (2000). Signed language classifier predicates: linguistic structures or schematic visual representation? *Sign language and linguistics*. V. 3 (2). 2000.
11. Supalla T. (1986). The classifier system in American sign language. Craig C. G. (ed.). *Noun classes and categorization*. Amsterdam: Philadelphia.
12. Іванюшева Н.В. (2005). Українська жестова абетка. *Науково-методичний посібник* (доповн. і доопр.). Київ: ТОВ «Київська Русь». 64 с.
13. Кульбіда, С.В. (2017). Кінетичні особливості української жестової мови. Три частини. Жестівник "Українська жестова мова". Вилучено з <http://lib.iitta.gov.ua>

ТАЛАБАЛАРДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Рахмонова Г.Ш.

“Мактабгача таълим”

кафедраси мустақил изланувчиси

Бухоро давлат университети, Ўзбекистон Республикаси

Аннотация: Ушбу мақолада талабаларда маънавий-ахлоқий сифатларни ривожлантириш зарурияти, маънавий-ахлоқий компетенцияларни ривожлантириш усуллари ва уларни маънавий, маданий, ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий жиҳатдан етук мустақил фикрловчи баркамол авлод қилиб вояга етказишнинг илмий-услубий асослари ишлаб чиқилган.

Жаҳон мамлакатлари тараққиётдан маълумки, ҳар қандай давлатнинг иқтисодий ривожланиши, унда яшовчи аҳолининг маънавий-ахлоқий савияси нечоғлик юксаклигига боғлиқ. Талабаларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш масаласи давлатимизнинг таълим соҳасини ислоҳ қилиш бўйича асосий ҳужжатларида “Ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой, миллий, маданий-тарихий анъаналарига, урф-одатлари ҳамда умумбашарий қадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситалар ишлаб чиқилиб амалиётга жорий этилади”, -деб белгилаб қўйилган [1-4].

Олий таълим таълим тизимида шахсни тарбиялаш узлуксиз тарбиянинг муҳим босқичи ҳисобланади. Маънавий-ахлоқий тарбиянинг асосий вазифаларидан бири шахсни миллий - маънавий ҳамда , умуминсоний қадриятлар билан таништириш ва юксак маънавиятли шахсни камол топтиришдан иборатдир. Маънавий-ахлоқий тарбия масаласи бугун ҳар қачонгидан кўра ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда [5-8].

Маънавий-ахлоқий тарбиявий фаолият деганда, таълим билан яхлит алоқадорликда бўлган мақсадли, ҳамда тизимли фаолият назарда тутилади. Бу фаолият бўлажак мутахассисдаги ижтимоий аҳамиятли сифат ва қадриятларни шакллантириш, ҳар томонлама маънавий, ақлий ва жисмоний ривожланиш учун муносиб шароитни яратиш, унинг ўз устида мустақил ишлаш ҳамда ўз шахсиятини ижодий намоён эта олишга йўналтирилган бўлади. Ўқув ҳамда тарбия жараёнлари бир-бири билан чамбарчарс боғлиқ. Ўқувчи талабанинг таълим олиши, унинг касбий кўникма ва малакаларни эгаллашдагина эмас, талабанинг таълим муассасаси муҳитига сингиб боришида ҳам асосий аҳамият касб этади [9].

Маънавий- ахлоқий тарбия -талабаларнинг мантиқий оламга, онгига таъсир ўтказиш, шахсий ахлоқий тамойилларини, унинг ижтимоий ҳаётидаги меъёр ва анъаналар билан уйғун бўла оладиган ахлоқий сифатлар ва қадриятларни шакллантиришни назарда тутати. Халқнинг маънавий-ахлоқий тажрибасининг талаблар томонидан ўзлаштирилиши, бу тажрибанинг талаба шахсида ҳамда унинг бошқалар билан мунособатларида мужассамланиши мазкур йўналишдаги асосий кўрсаткичларидан бири бўла олади [10]. Шунга эришиш лозимки, талаба миллий ва умуминсоний маънавий-ахлоқий қадриятлар билан пухта танишса, уларнинг асл мазмун ва моҳиятини онгли равишда ўзлаштира, шу қадриятларга яқинлик туфайли ҳосил бўладиган тасаввурларга эҳтиёж сезади.

Тарбиядан кўзланган асосий мақсад - ҳар томонлама баркамол, комил инсонни

тарбиялашдир. Таълим муассасаларининг асосий вазифаси эса талабанинг ақлий, маънавий, ахлоқий, меҳнат ва жисмоний ривожланишига кўмаклашиш, ички имкониятлари ва ижодий қобилиятларини намоён қилиши, муваффақиятларга эришиши учун зарур шарт- шароитларни яратишдан иборатдир. “Компетентлик” тушунчаси таълим соҳасига педагогик-психологик изланишлар натижасида кириб келган тушунча ҳисобланади. Шу сабабли компетенция “ноанъанавий вазиятлар, кутилмаган ҳолларда мутахассиснинг ўзини қандай тутиши, мулоқотга киришиши, рақиблар билан ўзаро муносабатларда янги йўл тутиши, ноаниқ вазифаларни бажаришда, зиддиятларга тўла маълумотлардан фойдаланишда, изчил ривожланиб боровчи ва мураккаб жараёнларда ҳаракатланиш режасига эгаллик”ни англатади.

Маънавий-ахлоқий компетенциялар талаба-ёшларда мустақил эътиқод, дунёқараш ва мақсадга эга бўлиш, эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал бирлигини таъминлаш, шахсий манфаатни жамият манфаати билан уйғун кўриш йўналишларида мустаҳкамланади. Талабаларда муайян даражада маънавий-ахлоқий тафаккур, маънавий ахлоқий фазилят, маънавий-ахлоқий фаолият, маънавий-ахлоқий муносабат, маънавий-ахлоқий ҳаракатлар яхлит ҳолатда камол топади ва ижтимоий-иқтисодий тараққиёт ҳамда жамият маънавиятини мустаҳкамлаш учун асос бўлади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Рахмонова, Г. Ш. (2021). ЗНАЧЕНИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ И МЕТОДЫ ЕГО РАЗВИТИЯ. *Academic research in educational sciences*, 2(3).
2. Рахмонова, Г. Ш. (2020). КОМПЕТЕНЦИЯ ВОСПИТАТЕЛЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ. *Проблемы педагогики*, (6 (51)).
3. Shavkatovna, R. G. (2021). Formation of Spiritual and Moral Attitudes of the Student's Personality. *Middle European Scientific Bulletin*, 10(1).
4. Рахмонова, Г. Ш., & Насруллаева, М. Н. К. (2019). Методика проведения занятий по развитию речи в дошкольных образовательных учреждениях. *Academy*, (12 (51)).
5. Turdiyeva, M. J., & Islomova, M. I. Q. (2021). A MODEL FOR DEVELOPING THE CREATIVE ABILITIES OF PRESCHOOL CHILDREN BASED ON A PERSON-CENTERED APPROACH. *Builders Of The Future*, 10-14.
6. Турдиева, М. Д. (2021). ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ДОШКОЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ. *Проблемы науки*, (3 (62)), 71-73.
7. Juraqulovna, T. M. (2021, April). TYPES OF PERSON-CENTERED TECHNOLOGY IN THE EDUCATIONAL PROCESS. In *E-Conference Globe* (pp. 105-107).
8. Турдиева, М. Д. (2021). ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ДОШКОЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ. *Проблемы науки*, (3 (62)), 71-73.
9. Гафурова, Д. Х. (2020). Роль детской литературы в развитии детей дошкольного возраста. *Academy*, (12 (63)).
10. Gafurova, D. H. (2020). Development of skills and abilities of speech communication of students. *International Engineering Journal For Research & Development*, 5(4), 4-4.

ТРАЄКТОРІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Солошенко-Задніпровська Наталія Костянтинівна

ORCID ID: 0000-0002-4721-8336

канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри теорії і практики англійської мови
ХНПУ імені Г.С. Сковороди, Україна

Заклад вищої освіти (ЗВО) в реаліях сьогодення має властивості відкритої інформаційної системи, яка здатна сприймати, генерувати, поширювати знання та інновації шляхом інтенсивного інформаційного обміну і на основі мережевої взаємодії з іншими інститутами єдиної соціальної системи: вищими навчальними закладами, науковими організаціями. Завдяки широкому поширенню інформаційних і комунікаційних технологій у всіх сферах соціальної діяльності стає можливим вільний доступ кожної людини до інформаційних ресурсів всієї цивілізації, відбувається становлення інформаційного суспільства. ЗВО є активним учасником міжнародного освітнього простору та має високі показники академічної мобільності, які свідчать про планомірні процеси інтернаціоналізації освіти в ЗВО, про його повну відповідність міжнародним стандартам і вимогам. Серед зовнішніх цілей і завдань, спрямованих на формування нових стратегій, необхідно виділити кілька: посилення конкуренції між вищими навчальними закладами за абітурієнтів і необхідність постійного поліпшення якості освітньої та науково-дослідної діяльності, розширення спектру послуг, що науково-освітніх послуг і активізації роботи з потенційними споживачами послуг; інтернаціоналізація освітнього і науково-дослідного процесів; формування та використання сучасних інформаційних технологій в умовах стрімкого розвитку суспільства. Відповідно стратегічною метою розвитку Університету є кадрове та наукове забезпечення конкурентної інноваційною діяльністю як науково-педагогічних працівників так і самих учнів. Результативністю реалізації свідчать наступні стратегічно важливі ініціативи: розвиток міждисциплінарності в навчальному процесі; впровадження дистанційних освітніх технологій; застосування нових форм і методів викладання. Університет повинен виступити в ролі центру формування актуальних професійних компетенцій, в рамках ефективного проектування і реалізації освітніх програм, з урахуванням безперервності освіти і міжкафедральної взаємодії. Поряд з цим найважливішу роль займає науково-дослідна діяльність ЗВО. Для залучення в науково-дослідну діяльність молодих дослідників активізовано участь учнів магістратури та аспірантури в проектній та науково-дослідній роботі в ЗВО. Сьогодення науково-технічного розвитку суспільства висуває нові, набагато вищі вимоги до творчого потенціалу фахівців, що передбачає володіння новими науковими методами, вміння орієнтуватися в потоці наукової інформації, знаходити найраціональніші технологічні й організаційні рішення. Сучасний фахівець повинен мати не тільки глибоку професійну підготовку, а й певний обсяг знань у галузі наукових досліджень, що передбачає засвоєння методологічних засад наукової праці, уміння збирати і опрацьовувати інформацію, розробляти програми наукових досліджень, аналізувати одержані результати та оформляти їх у вигляді наукового звіту, володіти на достатньому рівні іноземною мовою [1], зокрема і у професійній галузі [2; 3]. В сучасному ЗВО має бути сформована система наукового асистування і наставництва для студентів магістратури та аспірантів провідними вченими ЗВО. Для інтернаціоналізації наукових досліджень в

ЗВО має бути сформовано і розвиватися науково-дослідне партнерство з провідними світовими університетами. Таким чином здійснюється просування ЗВО в міжнародному освітньому та науковому просторі.

Список використаних джерел:

1. Солошенко-Задніпровська, Н. К. (2018) Технології навчання іноземної мови. В *Іноземна мова у професійній підготовці спеціалістів : проблеми та стратегії : матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Кропивницький, 15 лют. 2018 р. : зб. тез доп.* (с. 96–99). Кропивницький: ЦДПУ. Вилучено з: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/1819>
2. Солошенко-Задніпровська, Н. К. (2019). Англійська для природничих та прикладних наук. В *Збірник тез доповідей [Електронний ресурс] III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Іноземна мова у професійній підготовці спеціалістів: проблеми та стратегії»* (с. 268–270). Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка. Вилучено з: https://www.cuspu.edu.ua/images/conferences/2019/m02/maket_2019.pdf#page=268
3. Солошенко-Задніпровська, Н.К. (2018). *English for Students of Natural Sciences: Навчальний посібник*. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Вилучено з: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/1796>

ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЯ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО ВІТЧИЗНЯНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Канішевська Л.В.

ORCID ID: 0000-0002-4190-1601

доктор педагогічних наук, професор,
заступник директора з науково-експериментальної роботи
Інститут проблем виховання НАПН України, Україна

Ключові слова: безпека життя, старші підлітки, фактори, що ускладнюють процес формування безпеки життя; форми і методи формування безпеки життя; проектна діяльність, педагогічні умови.

Формування безпеки життя у старших підлітків є важливою виховною проблемою в сучасних соціокультурних умовах.

У підлітковому середовищі дедалі частіше зустрічаються прояви агресивності, неповаги до іншого, суїцидальні нахили, явища булінгу [1; 4].

Основним новоутворенням підліткового віку є почуття дорослості. Дорослішання супроводжується потребою розібратися у собі, відбувається формування власних поглядів та відносин і, разом з тим, підвищується незалежність від оцінки батьків та вчителів [2; 10].

Безпека життя – діяльність людини, що визначається необхідними знаннями та навичками з профілактики та подолання небезпечних та шкідливих ситуацій, заснована на системі соціальних норм, переконань і цінностей, що забезпечують збереження життя, здоров'я людини та цілісності оточуючого світу [10; 66].

Визначено фактори, що ускладнюють процес формування безпеки життя у старших підлітків: вплив групи; особливості емоційної сфери; потреба в соціальному визнанні і факті дорослішання; віддаленість від батьків; доступність, популяризація тютюнових, алкогольних, наркотичних речовин через рекламу; негативний вплив молодіжної субкультури; потреба у прояві власної індивідуальності та неможливість її задовольнити; спадковість; сімейне неблагополуччя тощо [7; 143].

У процесі проведення дослідно-експериментальної роботи було розроблено та впроваджено програму «Збережи себе сам». Завдання програми: формування безпеки життя у старших підлітків як складника цінності життя; формування у підлітків здорового способу життя; вміння протистояти тиску з боку інших людей; вміння робити адекватний вибір і нести за нього відповідальність; здатності до самопізнання та самовиховання [9; 40]; залучення старшокласників до здоров'язбережувальної діяльності, спрямованої як на формування, збереження і зміцнення власного здоров'я, так і здоров'я інших, що реалізується в рамках учнівського самоврядування [6; 238].

У процесі дослідно-експериментальної роботи було застосовано проектну діяльність. учні брали участь у проектах: «Шкідливі звички та їх наслідки», «Куріння чи здоров'я – обирайте самі», «Енергетичні напої надають крила чи вбивають?», «Здоровий спосіб життя» [5; 141].

Участь старших підлітків у проектній діяльності дозволило змінити патерналістську позицію вихованців, сприяло набуттю ними вмінь будувати свої

стосунки з оточуючими людьми, проектувати майбутнє життя, адаптуватися до мінливого світу, розвивати здатність до самонавчання, вдосконалення своїх знань та досвіду [3; 123].

У процесі розробки й упровадження програми «Збережи себе сам» ефективними виявилися такі форми роботи: діловий практикум, години спілкування, заняття з елементами тренінгу, виховні години, тематичні бесіди, круглий стіл, вікторини, усний журнал, конкурс плакатів, акції та обговорення документальних фільмів («Збережи націю» (М. Матимиш), «Обрежно – їжа» (О. Севостьянова), «Правда про наркотики (С. Шараєвський), «Ромео і Джульєтта наших днів» (О. Філатова), «Схуднути до смерті» (І. Крячко), «Мобільна революція», «Нелюдська торгівля» тощо) [8; 141]. Найбільш ефективними методами виявилися: створення виховуючих ситуацій, приклад, дискусії, педагогічна вимога, бесіди, переконання, привчання, доручення, метод проєктів, рольові та імітаційні ігри; метод позитивного самосприйняття; цілепокладання; проєктування індивідуальних планів, аналітико-бібліографічний; генерування ідей; рефлексія-роздум тощо [4; 183].

На основі використання методу експертного оцінювання було визначено такі педагогічні умови формування безпеки життя у старших підлітків:

- підвищення теоретико-методологічної підготовки педагогів до формування безпеки життя у старших підлітків;
- розроблення авторської програми «Збережи себе сам»;
- організація життєвспрямовуючих видів діяльності підлітків (мистецько-творчої, трудової, спортивної, філософсько-рефлексивної);
- удосконалення взаємодії школи і сім'ї на засадах партнерства.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблем. Подальшого вивчення потребує питання здійснення спеціальної підготовки класних керівників з формування безпеки життя у підлітків; підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів з цієї проблеми.

Список використаних джерел:

1. *Життя підлітка як цінність: поради вчителям та батькам : методичні рекомендації* (2019). / [В. М. Шахрай (Ред.), Т. Ф. Алексєєнко, Л. В. Гончар, Л. В. Канішевська, & О. В. Роговець]. Кропивницький, ТОВ «Імекс – ЛТД».
2. Канішевська, Л. В. (2009). *Виховуємо соціально зрілу особистість [наук.-метод. посіб.]* Київ : Ін-т проблем виховання АПН України.
3. Канішевська, Л. В. (2010). Організація соціально-культурної діяльності старшокласників шкіл-інтернатів з формування соціального досвіду. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*, Інститут проблем виховання АПН України, Кіровоград. ТОВ «Імекс – ЛТД», 14 (1), 116–124.
4. Канішевська, Л. В. (2015). *Підготовка старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів до самостійного життя: монографія*. К. ЦК Компринт.
5. Канішевська, Л. В., & Лящук, О. С. (2017). *Теоретико-методичні аспекти профілактики шкідливих звичок в учнів 5-6 класів шкіл-інтернатів: монографія*. К. : Компринт.
6. Kanishevska, Liubov. (2018). The formation of the immunity to the use of psychoactive substances by senior teenagers as the tendency of the formation of the life safety. *Topical issues of education: Collective monograph* Pegasus Publishing, Lisabon, Portugal, 231–243.
7. Канішевська, Л. В. (2019a). Формування безпеки життя у старшокласників. *Освітній простір України*, 16, 143–150.
8. Канішевська, Л. В. (2019b). Форми і методи формування безпеки життя у старших підлітків як складника цінності життя. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах»*. / [За ред. І. Д. Беха, Р. В. Малиношевського]. Івано-Франківськ : НАІР, 137–141.

9. Канішевська, Л. В. (2020). Формування безпеки життя у старших підлітків як наукова проблема. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Удосконалення виховного процесу в закладах освіти як основа соціокультурного зростання дітей та молоді»* м. Біла Церква, 29 травня 2020 р., 38–42.
10. *Цінність життя підлітка: світоглядні орієнтири : Монографія* (2019) / [В. М. Шахрай (Ред.), Т. Ф. Алексеєнко, Л. В. Гончар, Л. В. Канішевська, & Р. В. Малиношевський]. Кропивницький, ТОВ «Імекс – ЛТД».

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ІНКЛЮЗИВНОМУ НАВЧАННІ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Гринюк Валентина Валентинівна

магістрантка факультету цифрових, освітніх та соціальних технологій
Луцький національний технічний університет, Україна

Науковий керівник: Потапюк Лілія Миколаївна

канд.пед.наук, доцент, доцент кафедри соціогуманітарних технологій
Луцький національний технічний університет, Україна

Вступ. Важливість розвитку та впровадження в систему освіти нових особистісно-орієнтованих інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) є незаперечною у контексті швидкоплинних процесів розвитку технологій, виробництва, змін у економіці та соціальній сфері життя кожної прогресивної держави. Оновлення підходів до інформатизації навчального процесу стають стратегічними напрямками освітньої політики нашої держави. Пріоритетом напрямку включення України в європейський освітній простір є співробітництво з іншими країнами у сфері застосування оновленого сучасного потенціалу ІТ у сфері освіти та створення рівних можливостей для навчальних закладів.

Характерною рисою сучасної освіти, поряд з інформатизацією, є її гуманізація, спрямованість на розвиток особистості й реалізацію творчого потенціалу кожного учня. Означена тенденція проявляється в підвищенні уваги громадськості до потреб дітей з «нетиповим» розвитком – які виділяються серед однолітків обдарованістю, так і наявністю спеціальних потреб.

Об'єднання настільки різних дітей в єдиний освітній простір не є чимось незвичайним, якщо заглибитися в його теоретичні основи. У дослідженнях американських вчених та педагогів-практиків, процес навчання таких дітей побудовано на основі єдиних дидактичних підходів індивідуалізації та диференціації, що дозволяють задовольнити їх «особливі» потреби в сфері освіти, і в такому процесі ІКТ посідають чи не найважливіше місце.

Інформаційні технології, спеціально створені для осіб з особливими освітніми потребами (ООП), дозволяють компенсувати у якійсь мірі недоліки їх розвитку, полегшують їх соціалізацію, що набуває особливої актуальності в умовах створення інклюзивного освітнього середовища.

Актуальність дослідження. Особливості застосування ІТ в освіті дітей з ООП визначаються їхніми ООП. В основу означеного підходу до освіти покладено принципи індивідуалізації та диференціації навчання, що дозволяють забезпечити індивідуальний темп і стиль вивчення навчального матеріалу й пошуку інформації.

Інформаційні технології, що застосовуються в педагогічній роботі з дітьми з ООП, мають на меті компенсувати порушення функцій в максимально індивідуалізованому, адаптованому до потреб кожної дитини варіанті. Дані технології поділяються на групи залежно від виду порушення, на корекцію якого їх спрямовано (порушення мовленнєвої діяльності, слуху, зору, інтелекту, емоційно-вольової сфери тощо).

Відповідно до сучасних досліджень інформаційні технології дозволяють підвищити ефективність навчання на 20-30%.

Теоретичним підґрунтям нашого дослідження стали праці науковців щодо дослідження проблеми впровадження інформаційних технологій у педагогічну діяльність (А.Алексюк, І.Богданова, С.Гончаренко, Р.Гуревич, І.Зязюн, О.Пехота, І.Підласий, Н.Тализіна, С.Сисоєва). Систему підготовки вчителя до використання інформаційних технологій в навчальному процесі запропонував

М.Жалдак. Проблеми використання інформаційних технологій в навчальному процесі обґрунтовували О.Бугайова, Г.Гайдучок, С.Гончаренко, О.Кабардіна, Є.Коршак, Б.Миргородський, Б.Перкальська, М.Шахмаєва [2].

Інформаційна технологія - це комплекс взаємозалежних, наукових, технологічних, інженерних дисциплін, що вивчають методи організації та взаємодії з людьми і виробничим устаткуванням, їх практичні додатки, а також пов'язані з цим соціальні, економічні і культурні проблеми [1].

Прогрес інформаційних технологій зумовлює зміни в професійній діяльності вчителя, ставить проблему готовності випускника закладів вищої освіти (ЗВО) до застосування нових інформаційних технологій у педагогічній діяльності. За останні два десятиріччя вчені прослідковують широке застосування комп'ютерної техніки та інформаційних технологій у різних сферах життя та діяльності особистості. Відтак формуючи професійну компетентність спеціаліста, до складу знань, умінь, навичок та здатностей їх застосовувати включено і використання в роботі інформаційних та комп'ютерних технологій й сучасного програмного забезпечення.

Метою дослідження є теоретично обґрунтувати особливості застосування інформаційних комп'ютерних технологій в інклюзивному освітньому середовищі та готовність майбутніх педагогів до їх використання в професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Інформатизацію освіти вчені визначають як комплекс соціально-педагогічних перетворень, який пов'язано з насиченням освітніх систем інформаційною продукцією, засобами і технологіями [3]. Все це дозволяє підготувати майбутніх педагогів до життя й праці в умовах інформаційного суспільства.

Однак ефективність їх використання залежить від того, наскільки чітко визначено їх місце і роль в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. Впровадження інформаційних технологій та комп'ютерної техніки в освітнє середовище інтенсифікується, однак вирішення проблеми взаємодії учня і техніки, як допоміжного засобу, реалізується досить повільно.

В освіті нашої країни інформатизація має унікальний характер: «вперше за багаторічну історію освіти лідерами процесу модернізації інформаційного поля виступають саме діти» [3]. Діти з ООП не завжди спроможні бути лідерами процесу інформатизації, вирішальна роль в такому освітньому процесі належить педагогу, і в їх утворенні реалізується «принцип потрійної взаємодії: учень – учитель – комп'ютер» [3]. Інформатизація освіти вимагає від педагога знань не лише прикладних ІТ, а й морально-етичних норм роботи з інформацією, з інформаційними технологіями, головною з яких стає неспричинення інформаційної шкоди дитині з ООП.

Оскільки метою нашого дослідження є готовність педагогів до використання ІКТ у професійній діяльності розглянемо детальніше поняття «готовність». У сучасних дослідженнях зустрічаються найрізноманітніші трактування даного поняття, що зумовлюється розбіжністю наукових підходів вчених та специфікою конкретної професійної діяльності, яка є об'єктом аналізу. Вчені виділяють два

основних підходи до тлумачення проблеми готовності. Один з них можна вважати функціональним, інший – особистісним. Згідно першого, готовність розглядається як процес формування психічних функцій необхідним для досягнення високих результатів діяльності. Особистісний підхід готовності це особистісна передумова до успішної діяльності. Він передбачає удосконалення психічних процесів, станів та якостей особистості, необхідних для ефективної діяльності майбутнього педагогів [3].

Відзначимо, що у сучасних дослідженнях поняття «комп'ютерної грамотності» та «інформаційної грамотності» тобто готовності до використання вищеозначених технологій, розглядаються як різні поняття і комп'ютерна грамотність є обов'язковою умовою інформаційної грамотності. Комп'ютерна грамотність передбачає вміння людини працювати з готовим програмним забезпеченням як користувач, здатність орієнтуватися в можливостях використання комп'ютера в професійній діяльності. Інформаційна грамотність передбачає використовувати комп'ютер в роботі з інформацією. Комп'ютерна грамотність включає певні знання щодо інформаційної техніки та комп'ютерів, їх потенційні та реальні можливості, межі їхнього використання, а також практичні навички спілкування з комп'ютерами як користувач.

Відтак під комп'ютерною грамотністю будемо розуміти компетентність людини, яка включає знання, уміння й навички інформаційної техніки та комп'ютерів, їх потенціалу та можливостей. Інформаційна грамотність включає також з комп'ютерну грамотність, що є основою інформаційної культури особистості, оскільки інформаційна грамотність це знання, які необхідні людині для успішної взаємодії в інформаційному просторі [2].

Важливе завдання впровадження комп'ютерів в процес інклюзивного навчання полягає в тому, щоб зробити його технологічним, тобто забезпечити прогнозоване та гарантоване досягнення освітньої мети уроку для учня з ООП й підвищити його результативність для усіх учнів класу. Використання ІТ в навчально-виховному процесі інклюзивного освітнього середовища буде результативним лише з урахуванням певних вимог, а саме:

- переходу до активних форм навчання;
- оптимізації поєднання комп'ютерних та традиційних методів навчання;
- вдало підбраного програмного забезпечення для ПК і окремих його навчальних програм, які відповідають вимогам сучасної освіти;
- дотримання дидактичних умов застосування комп'ютерних технологій;
- забезпечення обсягу навчальних дій, які виконуються учні під час використання комп'ютера;
- створення позитивної мотивації навчання з урахуванням індивідуалізації темпів та обсягів, дружності комп'ютерних середовищ, об'єктивності оцінки;
- скорочення впливу відволікаючих чинників, які розсіюють увагу учнів в процесі їх інтерактивній взаємодії з комп'ютером;
- скорочення залежності результату навчання від оцінки з боку вчителя.

Розглядаючи «комп'ютеризований» шкільний урок в інклюзивному середовищі і можемо стверджувати, що він набуває комбінованого характеру: частина якого проводиться в традиційному взаємодії вчитель-учні (скажімо, «велика група»), а в іншій частині передбачається індивідуальна робота з комп'ютерною системою. Необхідно зазначити, що учень працює з комп'ютером індивідуально, тобто інформаційний обмін персоніфікується. Отож вихідною базовою дидактичною системою стає репетиторська комп'ютерна система. Її принципова модифікація

полягає в тому, що окрім вчителя і учня, в системі з'являється третій учасник – комп'ютер.

Важливою складовою такого уроку є програмно-методичний комплекс (ПМК) – це сукупність програм навчального призначення, індивідуальних матеріалів для учнів та методичних вказівок для вчителя, що забезпечують систематичне використання елементів комп'ютерних технологій в процесі вивчення навчального матеріалу кожної дисципліни та її змістових ліній зокрема [3].

Отже, комп'ютерні технології в навчальному інклюзивному просторі можуть використовуватися як разом так і паралельно з традиційними методами взаємодії між вчителем та учнями. Розвиток інформаційних технологій стимулює виникнення нової освітньої системи, яка забезпечить освітні послуги високої якості при скороченні витрат на освіту. Враховуючи вищесказане, застосування інформаційних технологій в інклюзивному навчанні слід розглядати як важливу складову, орієнтовану на формування й розвиток нової освітньої системи.

Висновки. Отже виникає необхідність створення такої методичної системи підготовки педагогів, яка забезпечувала б:

- формування у майбутніх вчителів переконаності в перевагах, необхідності та неминучості застосування ІКТ в школі;
- вивчення фундаментальних основ технологій;
- практичне засвоєння технологій на рівні принципів їх побудови й використання;
- високий рівень адаптації вчителя до конкретних умов, тобто дозволяє включитися в процес використання ІКТ з будь-якого рівня, досягнутого школою.

Професійно-педагогічна спрямованість підготовки передбачає, що всі її елементи та етапи, включаючи загальноосвітній, враховують цілеспрямоване й безперервне формування у майбутніх педагогів навичок використання ІКТ у професійній діяльності. Також досягнення рівня початкової комп'ютерної грамотності, які передбачено програми інформатизації вищої освіти для всіх спеціальностей, для підготовки майбутніх вчителів мають враховувати професійну орієнтацію.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко // Вид. 2, доповнене і виправлене - Рівне: Волинські обереги, 2011. – 522 с.
2. Мультимедійні системи як засоби інтерактивного навчання: посібник / ав.: Жалдак М.І., Шут М.І., Жук Ю.О., Дементієвська Н.П., Пінчук О.П.,
3. Соколюк О.М., Соколов П.К. / За редакцією: Жука Ю.О. - К.: Педагогічна думка, 2012. - 112 с.
4. Стрельников В.Ю. Сучасні технології навчання у вищій школі: модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МІПК ПУЕТ / В.Ю. Стрельников, І.Г. Брітченко // - Полтава: ПУЕТ, 2013. - 309 с.

СЕКЦІЯ ХІХ. ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХІАТРІЯ

LEADERSHIP PHENOMENON: PSYCHOLOGICAL ASPECT

Chorny Artem Mykolayovich

ORCID ID: 0000-0002-5541-1910/

candidate of psychological sciences, senior tutor of the border control
department faculty of the State Border Security
*National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after
Bogdan Khmelnytsky, Ukraine*

Dziavoruk Arkadii Dmytrovych

senior tutor of the border control department faculty of the State Border Security
*National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after
Bogdan Khmelnytsky, Ukraine*

The concept of leadership is the subject of scientific discussions and research in modern psychological science. Traditionally the term «leadership» has been understood by most scholars as a socially determined process of small group personnel management to effective achievement of collective goals, the ability to influence some individuals, work teams or social groups, the ability to direct their efforts to achieve a common goal of a group, team, enterprise or organization.

A number of scientists focus attention on the value bases of leadership in modern pedagogical psychology, the introduction of innovations, the strategic vision of prospects development and the other people (group members) involvement in the management process [1, p. 205; 2, p. 18; 3, p. 121].

Analysis of theoretical and empirical research on the problem of leadership allows identifying the leader as a person who has been recognized by all members of the group who using the inherent leadership qualities and makes the best decision to achieve the goals of this group. The socio-psychological process that takes place in the middle of the group is based on the leader's ability to attract people, unconsciously evoke feelings of admiration, devotion, and so on. An integral feature of leadership is the presence of imitators. Leadership is characterized by the strength of influence and depends on the personal qualities and traits of the leader to the qualities of other group members.

Leadership is a specific type of managerial interaction. The leadership phenomenon is based on an effective combination of different sources of power, aimed at encouraging the team to achieve its goals. Leadership on the one hand has been seen as the presence of a number of necessary qualities that are directly possessed by the person (leader) and on the other hand – is a process of purposeful and persistent activity to achieve certain goals.

The central figure of any group, institution or organization is the leader himself. The success of solving the main problems that arise is determined by the «individual approach» of management effectiveness in the ability to respond to unpredictable behavior of subordinates, clear formulation of requirements for staff, establishing a stable relationships with them, overcoming information «hunger» among members groups, the ability to distinguish positive from negative, true information from false, because a person is not

always able to adequately interpret the phenomena and events that take place; the need to take into account the fact that people do not always say what they think and so on. Leaders of this type successfully perform tasks to provide people with the opportunity to receive sufficient financial support, participate in the process of the organization managing and create sufficient conditions for independent problems' resolution. The highest essence of humanism management is in respect to the individual.

Summarizing the views of various researchers on the concept of «leader», we can interpret it as a member of the group which plays a crucial role in directing the activities of other members of the group to achieve group goals, control over these activities, in which all group members recognize status and give him the right to make key decisions in critical situations.

References:

1. Karamushka L. M. (2003) Psychology of management: textbook. Kyiv: Millennium. 344 p.
2. Psychological climate of the team / edited by: O. Marinushkina, under general. ed. S. Maksimenko, O. Glavnik. (2004), Kyiv: Hlavnyk. 96 p.
3. Romanovsky O. G. (2006) Business ethics: textbook. Textbook. Kharkiv: NTU «KhPI». 364 p.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ПСИХОЛОГА

Кернас Андрей Вячеславович

кандидат психологических наук, доцент кафедры Практической психологии
Одесский национальный морской университет, Украина

Москалик Ольга Сергеевна

соискатель высшего образования факультета психологии
Одесский национальный морской университет, Украина

Профессиональное самоопределение личности является одной из главных составляющих дальнейшей успешной жизни человека. Как известно лишь занимаясь любимым делом человек может быть по-настоящему счастлив. В чем же кроются причины того, что в настоящее время профессия психолога в Украине приобретает все больший престиж и популярность?

На основании проведённого нами теоретического анализа научной и научно методической литературы мы считаем необходимым обратить внимание на следующие закономерности сопутствующее данному феномену.

Согласно утверждению Е.П. Ильина, склонности, а через них и выбор профессии зависят не только от типологических особенностей свойств нервной системы, но и от личностных особенностей. При этом Ильин подчёркивает то, что у студентов психологов высокое место в иерархии ценностей занимают «хорошие друзья», «здоровье», «честность» и «счастливая семейная жизнь». Такие ценности, как «твёрдая воля» и материальное благополучие» для психологов не является основными. Ссылаясь на результаты проведённого исследования Ильин акцентирует внимание на том, что для студентов – психологов свойственны такие качества как высокий уровень общительности, и крайне низкий уровень агрессивности. Для них так же свойственно задумываться о том, что они говорят и делают [2].

В тоже время С. А. Дружинин обращает внимание на то, что с позиции деятельностного подхода в психологии профессиональное развитие человека происходит в процессе успешного овладения профессиональной деятельностью, значимой для него. Исходя из этого, исследования профессионализма необходимо начать с психологического анализа профессиональной деятельности.

Деятельность отдельного человека не является самодостаточной: это компонент или составная часть совместной деятельности людей. Совместная деятельность имеет те же «составляющие», что и деятельность индивидуальная, но они распределена между членами группы и выступают как их специальные функции. Они характеризуются общностью цели, плана принятия решения оценки результата, предполагает общий фонд информации, который формирует, и которым пользуется каждый из участников деятельности; её внутренними моментами являются характер деловых и межличностных отношений, складывающихся в группе [1].

В контексте сказанного проанализируем социометрические профессии, то есть те профессии, которые в качестве основной сферы деятельности выступает процесс взаимодействия с людьми (психолог, педагог, воспитатель и прочие). Уточним моменты, связанные с перечисленными выше критериями, интегрированными в производительность труда, то есть с объективными критериями успешности деятельности.

Как отмечает О.П. Санникова в социометрических профессиях данные критерии практически сложно выделить.

Это связано с двухаспектностью самой профессии: помимо собственно профессиональной области (психология, педагогика, медицина, актёрское мастерство, профессиональное дело в сфере обслуживания и т.д.) существует взаимодействие с другими людьми, которое является ядром объединяющим группу профессий в этот особый класс. Именно это позволяет выделить в социономических профессиях основной продукт (взаимодействие) и побочный узкопрофессиональный. Если узкопрофессиональный аспект деятельности в какой-то степени может поддаваться объективному критериальному анализу, то социономические аспекты с такой позиции анализируются сложнее.

Санникова обращает внимание на то, что в отдельных исследованиях, посвящённых личности и деятельности профессионала, вообще указывается на практическое отсутствие объективных критериев оценки результативности и успешности деятельности именно в области социономических профессий. В связи со сказанным особая роль отводится субъективному критерию успешности деятельности, который выражается в субъективных переживаниях успеха либо не успеха, в переживаниях чувства удовлетворённости или неудовлетворённости трудом [3].

Однако, по нашему мнению, подобный подход к исследованию данной проблемы является достаточно узким и позволяет установить лишь оценку самого психолога о степени результативности своей профессиональной деятельности и уровне своего профессионализма. В тоже время целостную картину о успешности либо не успешности деятельности того или иного специалиста можно составить лишь на основе сопоставления данных самоотчётов о удовлетворённости либо не удовлетворённости своим профессиональным уровнем компетентности и фактической продуктивностью его профессиональной деятельности, которая оценивается клиентами, с которыми работает данный специалист.

В результате исследования профессиональной деятельности практических психологов в первый год работы обнаружилось, что к переживанию успеха и избеганию трудностей в общении стремится каждый из них, что в принципе, является нормальным фактом. Однако, в зависимости от своих индивидуально – типических особенностей каждый из них избирает такие способы решения профессиональных проблем, которые приводят их к позитивному результату, к хорошему самочувствию, и даже к субъективному переживанию успешности деятельности, только по тому, что избрали для себя удобную форму поведения.

Это и является ситуацией, содержащей в себе множество противоречий: между накоплением информации и отбором необходимой; между требованиями деятельности и индивидуальными особенностями; между навязываемыми способами профессионального общения и индивидуальными привычными, сложившимися в допрофессиональном общении и тому подобное. Данная ситуация содержит в себе как источник профессионального развития (развития личности поиск оптимального индивидуального способа общения и деятельности), так и источник профессиональной деформации, выражающийся в деструкции общения (разные формы деструкции возникают при невозможности реконструировать ситуацию в соответствии со своими индивидуально-типическими особенностями личности). Первое сопровождается удовлетворённостью трудом и положительными актуальными переживаниями, второе – неудовлетворенностью и отрицательными переживаниями.

Таким образом, либо возникает синдром эмоционального выгорания как результат систематического переживания неуспеха, либо происходит развитие творческой личности профессионала и формирование успешной деятельности [1, 2,3].

Список использованных источников:

1. Дружилов С.А. (2017) Психология профессионализма. Инженерно-психологический подход. Харьков. Гуманитарный центр
2. Ильин Е.В. (2011) Мотивация и мотивы. Серия «Мастера психологии»
3. Санникова О.П. (203) Феноменология личности Избранные психологические труды. Одесса. СМЛ

СЕКЦІЯ XX. МЕДИЧНІ НАУКИ ТА ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я

ACUTE PURULENT CHOLANGITIS AND STAGES OF ITS EFFECTIVE SURGERY

K.B. Saidmurodov

Samarkand State Medical Institute, Samarkand, Republic of Uzbekistan

Sh.U. Ibragimov

Samarkand State Medical Institute, Samarkand, Republic of Uzbekistan

Abstract. *The results of surgical treatment of 189 patients with acute purulent cholangitis as a consequence of cholelithiasis have been analyzed. In the main group of patients (83), staged surgical treatment taking into account the severity of acute purulent cholangitis with the use of minimally invasive decompressive interventions made it possible to arrest the phenomena of cholestasis and purulent intoxication, and significantly improve the results of radical operations. Excessive sanitation of the biliary tract with 0.06% activated sodium hypochlorite solution contributed to the early relief of cholangitis. Achieved a decrease in postoperative complications from 26,1% to 11.3% mortality from 9% to 2.1%.*

Introduction. Acute purulent holangitis (APH) has now acquired the status of an independent problem. It is believed that from 11 to 60% of patients with impaired passability of bile ducts are suffering from purulent cholangitis [1,2, 9].

The continued interest in cholangitis is largely determined by unsatisfactory treatment results over the past 20 years, which is confirmed by high figures of lethality - from 11% to 64% even with timely surgical operations. In this case, the highest percentage of fatalities is given by emergency operations in combination with acute destructive cholecystitis and peritonitis due to the extreme severity of the operated patients [3,8,9]. Without surgical permission, acute purulent cholangitis is thought to lead to death in 100% of cases [4, 10].

As a rule, surgical treatment of patients with severe forms of purulent cholangitis is carried out in 2 stages. The first stage involves bile duct decompression by minimally invasive methods-endoscopic papillosfincterotomy or percutaneous cholangiostomy. As the second stage, patients undergo laparoscopic cholecystectomy (LCE) or cholecystectomy through mini-access with external drainage of choledoch. At the same time, 55% of patients need to perform single-step open operations due to the presence of destructive cholecystitis or peritonitis [1,4,6,7].

Dissatisfaction with the results of the treatment of purulent cholangitis, associated with the development of biliary sepsis, 6.5-30% of patients, dictates the need to optimize the tactical and technical aspects of the complex surgical treatment of this pathology. Progress in this area is possible with the combined use of miniinvasive operations with percutaneous intribilar procedures to sanitize bile ducts, prevent the formation of cholangiogenic abscesses in the liver and septic conditions.

Research objective. Improve results of treatment of patients with APC by optimizing tactical and technical aspects of complex surgical treatment.

Material and methods. 010-2019. in the surgical departments of the clinic of the

Samarkand Medical Institute, 144 patients of APC developed as a complication of housing and communal services were operated on. The age of patients ranged from 28 to 81 years, an average of 53 + 13 years. Male 53 (36.8%), female 91 (63.2%).

APC as a complication of LCD developed due to choledocholitis and chronic calculous cholecystitis in 82 (56.9%), acute calculous cholecystitis and choledocholitis in 62 (43.1%) patients, with acute destructive cholecystitis complicated by various forms of peritonitis in 29 patients (spilled-7, local-22).

Comorbidity was detected in 97 (67.3%) patients, mainly cardiovascular disease in 59 (40.9%), chronic obstructive pulmonary disease in 2 (14.5%), obesity in 48 (33.3%), diabetes mellitus in 12 (8.3%).

Diagnosis of APC was carried out on the basis of a clinical picture (Sharko triad, Reynolds pentad), laboratory and instrumental research methods (sonography, RPHG, MRI-cholangiography). The final diagnosis was established by characteristic changes in the walls of the bile ducts and bile with the definition of microflora.

Results and discussion. All patients were divided into 2 groups. The comparison group was 61 (42.4%) patients operated in the clinic from 2010 to 2014, the main one - 83 (57.6%), who were under treatment 2015-2019. In the main group of patients, treatment was carried out taking into account the severity of APC proposed at the conciliation conference in Tokyo (2006). In accordance with these criteria, the mild severity of APC is stated in 54 (65%), the average in 18 (21.6%), severe in 11 (13.2%) patients.

Patients with APC were subjected to various minimally invasive and open surgical interventions, taking into account the proposed severity criteria, as well as the presence of a clinic for acute destructive cholecystitis and peritonitis.

In the main group of patients with moderate severity (n = 18) and severe APC (n = 11), miniinvasive decompressive interventions were applied to 20 patients in the first stage of treatment. In 9 patients with acute destructive cholecystitis, gallbladder decompression was performed by transdermal-transhepatic microcholecystomy (PMCS) under ultrasound control. Endoscopic papillosphincterotomy (EPST) and nasobiliary drainage (NBD) were then performed on 5 of them. In the remaining 4 patients, ChMHC significantly stopped the clinical manifestations of APC. In 11 patients with APC without an acute cholecystitis clinic, the first stage was endoscopic transduodenal intervene- EPST with lithoextraction and NBD choledoch. The second step in these 20 patients on day 7-12 was cholecystectomy-LHE-13, MLKhE-7, with 4 MLHE supplemented with choledocholithotomy.

In 4 patients with a peritonitis clinic, laparotomy, CE, choledocholithotomy and abdominal sanitization were performed according to emergency indications. Another 5 patients with a progressive APC clinic with an unsuccessful attempt at EPST were treated with choledocholithotomy from an open miniaccess.

Thus, a two-stage surgical treatment was performed on 11 (61.1%) patients with moderate severity and 9 (81.8%) with severe APC. In mild-severity APC, a two-stage surgical treatment was performed on 13 (24.1%), a one-stage radical surgery was performed on 41 patients.

61 patients from the comparison group underwent surgery for the correction of APC due to housing and communal services - performed one stage - performed CE with choledocholithotomy from minia- 13, from a wide laparotomy access - 48 patients. At the same time, patients are operated with APC and acute destructive cholecystitis in 15, with a complication of acute destructive cholecystitis peritonitis in 12 cases. 34 patients were operated on for APC due to choledocholitis and chronic calculous cholecystitis.

The most formidable complications in the control group were cholangiogenic

abscesses of the liver and biliary sepsis, which caused deaths in 4 patients. Continued peritonitis in another 1 observation resulted in an adverse outcome. Lethality was 9%. Purulent septic complications in the postoperative period were observed in 15 patients (26.1%) (Fig. 1)

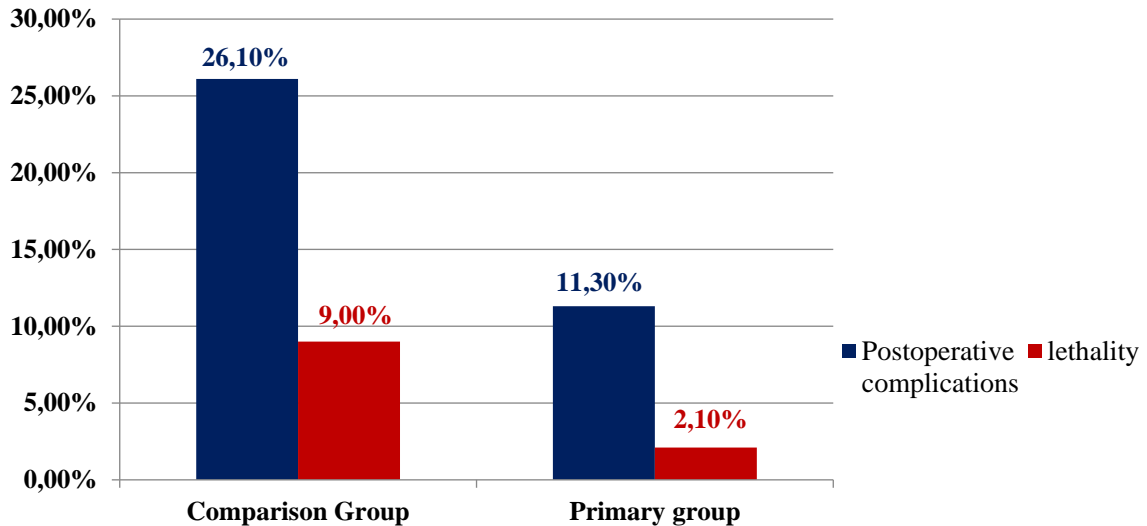

Fig. 1. Results of complex surgical treatment of patients with APC in comparison groups

In the main group, postoperative complications developed in 10 patients (11.3%), 2 (2.1%) patients died (1- postoperative pancreatitis, 1-ongoing peritonitis). Attention is drawn to the postoperative cupping of cholangiogenic abscesses of the liver and biliary sepsis.

Conclusions.

1. Step surgical treatment with decompressive interventions was carried out in 81.8% of patients with severe severity, 61.6% of moderate severity and 24.1% of patients with mild severity of APC. Optimization of the tactical and technical aspects of surgical interventions taking into account the severity of APC allowed to stop the phenomena of cholestasis and purulent intoxication, to improve the results of radical operations.

2. Percutaneous rehabilitation of the biliary tract contributed to the early cupping of cholangitis, the prevention of the formation of cholangiogenic abscesses and the development of biliary sepsis. Reduced postoperative complications from 26,1% to 11,3%, mortality from 9% to 2.1%.

References:

1. Бондаренко В.А., Таранов И.И., Кармигардиев А.А. Особенности хирургического лечения больных с холедохолитиазом, осложненным холангитом. // Современные проблемы науки и образования- – 2015. – № 5.
2. Багненко С.Ф. Микробиологическая характеристика желчи и крови пациентов с острым холангитом, билиарным сепсисом и тяжелым билиарным сепсисом / С.Ф. Багненко, С.А. Шляпников, А.Ю. Корольков // Инфекции в хирургии. — 2008. — Т. 6, № 1. — С. 39-41.
3. Корольков А.Ю. Холангит и билиарный сепсис: проблема и пути решения/ А.Ю.Корольков // Вестник хирургии им. И.И. Грекова-2009. -Т.187, № 3.-С.17-20.
4. Каримов Ш.И., Хакимов М.Ш., Маткулиев У.И., Хаджибаев Ф.А., Хашимов М.А. Стандартизация ретроградных эндоскопических вмешательств у больных с

- парафатеральними дивертикулами. // Матер. XX конгресса «Актуальные проблемы хирургической гепатологии». - Донецк, 2013.- С. 105.
5. Хаджибаев Ф.А., Тилемисов С.О., Мирзакулов А.Г. Роль и место миниинвазивных эндобилиарных вмешательств при гнойном холангите // Вестник экстренной медицины. 2018. Том 11, № 3. С. 23-27.
  6. Э.И. Гальперин, Г.Г. Ахаладзе. Патогенез и лечение острого гнойного холангита // «Анналы хирургической гепатологии». - - 2012. - Т.4. - С. 13.
  7. Назыров Ф.Г., Акбаров М.М., Касымов Ш.З. и соавт. Конверсия и её причины при лапароскопических холецистэктомиях у больных острым холециститом // Анналы хирургической гепатологии - 2007. - Т.12. - №3. - С.91-92.
  8. П.Г.Кондретенко, Ю.А. Царульков. Хирургическая тактика при остром гнойном холангите //Український журнал хірургії. - 2010, № 2. - С. 31-36.
  9. Хацко В.В. и др. Острый холангит и билиарный сепсис (научный обзор) //Український журнал хірургії. - 2013, № 2. - С. 152-157..
  10. Surgical sepsis and organ crosstalk:the role of the kidney/L.E.White, R.Chaudhary, L.J.Moore [et al.] //Journal of Surgical Research. — 2011. — V. 167, Issue 2. — P. 306-315.
  11. Саидмуродов, К., & Ибрагимов, Ш. (2021). СОПРЯЖЕННОЕ ЛЕЧЕНИЕ ОСТРОГО ГНОЙНОГО ХОЛАНГИТА У ЛИЦ СТАРШЕ 27 ЛЕТ. *Збірник наукових праць SCIENTIA*. вилучено із <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/article/view/11829>

CLINICAL COURSE OF CORONAVIRUS INFECTION, COMPARATIVE ANALYSIS

Akhrarova A.R.

Physician

Republican Special Zangiota Hospital Number 2, Republic of Uzbekistan

Supervisor: Tadjiyev Botir Mirkhoshimovich

Ph.D., Associate Professor

Republic of Uzbekistan

Abstract. *The spread of coronavirus infection poses a particular risk in terms of decompensation of existing chronic diseases, specific damage to the cardiovascular system, especially when the course of coronavirus infection is severe and the risk of adverse outcomes in patients with cardiovascular disease is high. A great deal of information has been and continues to be published in leading medical journals, online resources and social media. These are mainly case reports and data from observational prospective and retrospective clinical studies and their meta-analyses. At the same time, hundreds of randomised clinical trials have been initiated, which will provide convincing answers to the questions at hand, especially with regard to the management of patients.*

Relevance. Coronaviruses (Coronaviridae) are a large family of RNA-containing viruses [7] capable of infecting both animals (their natural hosts) and humans. Coronaviruses are divided into four genera based on serological and phylogenetic analysis: Alphacoronavirus, Betacoronavirus, Gammacoronavirus and Deltacoronavirus. In humans, coronaviruses can cause a range of illnesses from mild acute respiratory infections (ARI) to severe acute respiratory syndrome (SARS). Four seasonal coronaviruses (HCoV-229E, -OC43, -NL63 and -HKU1) are currently circulating in the population and are present year-round in the structure of acute respiratory infections and usually cause mild to moderate upper respiratory tract damage, and two highly pathogenic coronaviruses, Middle East respiratory syndrome virus (MERS) and novel coronavirus infection COVID-19. by the World Health Organization and declared a pandemic on 11 March. As of 15 February 2021, the pandemic had reported more than 109 million cases worldwide; more than 2.4 million people had died and more than 81.5 million had recovered. The World Health Organization declared the outbreak a public health emergency of international concern and on 11 March a pandemic. As of 15 February 2021, the pandemic had reported more than 109 million cases worldwide; more than 2.4 million people had died and more than 81.5 million had recovered.

In accordance with the Order of the President of the Republic of Uzbekistan № 5537 "On the formation of the Special Republican Commission for the preparation of the Program of measures to prevent the import and spread of a new type of coronavirus in the Republic of Uzbekistan" dated 29 January 2020, and according to the Ministry of Health of the Republic of Uzbekistan a list of primary prevention measures carried out by the POC in the primary health care system was developed. In accordance with the above-mentioned presidential decision, one of the main tasks of the Special Commission is the timely detection of signs that the epidemic situation for coronavirus may be worsening and the subsequent implementation of a range of preventive and anti-epidemiological measures aimed at reducing risks of infection and providing qualified medical assistance to patients. There are several possible vaccines against COVID-19, although none have been clinically tested. As

there are no antiviral drugs to treat the disease, primary treatment is with symptomatic therapy.

Purpose of study: To investigate the clinical features of patients infected with the new 2019 coronavirus COVID-19 in Uzbekistan

Materials and methods of study. In a clinical study which included 136 cases where patients were hospitalized for COVID-19 at Zangiota №1 specialized hospital in Tashkent region. In which, all the patients had COVID-19 in the period 2020 -2021. Conventional methods of investigation were applied, i.e. attention was paid to the presence of clinical manifestations, body $t > 37.5C$ and one or more signs: Cough, dry or with scanty sputum, shortness of breath, feeling of congestion in the chest, $SpO_2 \leq 95\%$, sore throat, nasal congestion or moderate rhinorrhea, impairment or loss of smell (hyposmia or anosmia), loss of taste (dysgeusia), conjunctivitis, weakness, muscle pain, headache, vomiting, diarrhea, skin rash) if at least one of the epidemiological signs was present. Returning from a foreign trip 14 days before the onset of symptoms, close contact in the last 14 days with persons under observation for COVID-19 who subsequently became ill was taken into account. Close contacts in the last 14 days with a person with laboratory-confirmed COVID-19, as well as occupational contacts with persons with suspected or confirmed COVID-19. In addition to all of the above, computed tomography (CT), MSCT data were examined where characteristic changes in the lungs were observed. Irrespective of a single laboratory result for SARS-CoV-2 RNA and an epidemiological history. A positive laboratory result for SARS-CoV-2 RNA using nucleic acid amplification (NAMA) or SARS-CoV-2 antigen using immunochromatography regardless of clinical manifestations and a positive result for IgA, IgM and/or IgG antibodies in patients with clinically confirmed COVID-19 infection confirmed the final diagnosis of COVID-19 [9]. If there is evidence of a case suspected of COVID-19, patients, regardless of the type of care, undergo a clinical examination to determine the severity of the condition, including history taking, physical examination, examination of diagnostic material using IASC, pulse oximetry. Based on the results of the clinical examination, a decision is made on the type of medical care and the scope of additional examinations. The diagnosis is made on the basis of the clinical examination, the epidemiological anamnesis and the results of laboratory tests.

Results of the study and discussion. COVID-19 was diagnosed in all patients. They included 56 males (29.2%) aged 28 to 78 years and 80 females aged 25 to 72 years (70.8%). Incubation period ranged from 2 to 14 days, with an average of 5-7 days. All patients had clinical symptoms of acute respiratory infections. These included increased body temperature ($>80\%$), cough (dry or with little sputum) in 70% of cases, dyspnea (35%), fatigue (40%), chest congestion ($>20\%$), sore throat, runny nose, decreased sense of smell and taste, signs of conjunctivitis (30). Most severe dyspnea developed by day 6-8 of infection. Early symptoms may also include myalgia (20%), confusion (15%), headache (20%), haemoptysis (2-3%), diarrhoea (10%), nausea, vomiting, palpitations (4-5%). These symptoms can also occur at the beginning of the infection in the absence of fever.

Our study proved and concurred with the opinions of our colleagues, where, the severity and intensity of clinical manifestations of COVID-19 as previously stated and depends on the mass of infection (infecting dose of the virus) on the one hand and individual characteristics of the macroorganism on the other (age, sex, strength of immune response, presence of concomitant diseases-risk factors, etc.). Viral lung damage caused by SARS CoV-2 is a specific "COVID-19-associated pneumonia" (COVID-19-pneumonia). These criteria for COVID-19 severity in adults (we have listed in Table 1).

The critical course is characterised by the development of life-threatening complications (ODN, ARDS, sepsis, septic shock, SARS, TELA, etc.).

No or mild pneumonia was reported in 80% of patients; severe disease (dyspnoea, hypoxia, more than 50% of lung tissue affected by imaging tests) was reported in 14%; critical conditions with respiratory failure, shock, multiple organ failure were reported in 8%; the average mortality rate was 4%, with no deaths among non-critical patients.

The results of the study show that several types of clinical variants and manifestations of COVID-19 can be observed in patients:

- Acute respiratory infections (upper respiratory tract only);
- Pneumonia without respiratory failure;
- ARDS (pneumonia with ARS);
- Sepsis, septic (infectious-toxic) shock;
- DIC, thrombosis and thromboembolism

On average, 30% of those infected were asymptomatic. In 70% of patients with clinical symptoms, the disease had a mild acute respiratory infection. Twenty per cent of confirmed cases reported in PRC were classified as severe by the PRC health authorities (15% severe, 5% critical). The average age of patients in PRC was 51 years, the most severe forms developed in elderly patients (60 years and older), and comorbidities such as diabetes mellitus (in 20%), arterial hypertension (in 15%) and other cardiovascular diseases (15%) were common among the ill patients. In patients in the general population, the majority presented with complaints similar to those of colds, flu of mild to moderate severity. It should be remembered that COVID-19 is mainly associated with the elderly, people with immunodeficiency conditions, patients with chronic diseases (e.g. diabetes mellitus, cancer, lung diseases), and pregnant women should also be vigilant. The authors provided data on the course of 20 patients with PCR-positive SARS-CoV-2 tests who were diagnosed with mild pneumonia at the time of admission. Patients ranged in age from 40-55 years. Of the 20 patients, 16 had a fever of 37.6-39°C, with fever beginning 2-10 days before admission. In addition, 15 patients complained of cough, 8 complained of general weakness, 5 complained of sore throat and 3 of diarrhoea. Seventeen women had lower lymphocyte counts and 16 had higher C-reactive protein levels. By the end of the study and after therapy, PCR tests for SARS-CoV-2 showed negative results in 18 to 20 patients. Lymphocyte count reached normal values in 18 patients, C-reactive protein level in all 20 patients. At the end of treatment, cough and other clinical symptoms had resolved in all patients.

Diagnosis was based on clinical manifestations, including fever, general weakness, myalgia, dry cough, and shortness of breath. In some cases, nasal congestion, runny nose, sore throat, haemoptysis and diarrhoea may be present. In the early stages of the disease the white blood cell count may be normal or reduced, and lymphopenia may be present. C-reactive protein levels are elevated. Some patients have developed thrombocytopenia, elevated liver enzymes and creatine phosphokinase. Arterial blood gas study with determination of PaO₂, PaCO₂, pH, bicarbonates, lactate (as indicated) is performed in patients with signs of acute respiratory failure (ARF) (SpO₂ less than 90% according to pulse oximetry). Coagulogram with prothrombin time, international normalised ratio (INR) and activated partial thromboplastin time (as indicated) is recommended in patients with signs of ARF. Pulse oximetry with SpO₂ measurement is used to detect respiratory insufficiency and assess the severity of hypoxaemia. Pulse oximetry is a simple and reliable screening method to identify patients with hypoxaemia who require respiratory support and to assess its effectiveness. To confirm or exclude viral pneumonia, chest computed tomography (CT) without contrast is one of the most valuable instrumental diagnostic techniques. The examination should be performed in all suspicious cases, given that the risk to the foetus is low. CT scan has been shown to be more sensitive than PCR in diagnosing COVID-19 (98% versus 71%). The main manifestations of pneumonia are 'frosted-glass' infiltrates. If a CT

scan is not available, an anterior direct and lateral chest X-ray is recommended in all patients with suspected pneumonia. For laboratory diagnosis of COVID-19, PCR is the method of choice. The main type of laboratory specimen is nasopharyngeal and/or oropharyngeal swab material. Bronchial lavage, (endo-) tracheal, nasopharyngeal aspirate, sputum, biopsy or autopsy lung material, whole blood, serum, urine, faeces may be used as additional material. Repeat tests may be necessary to confirm the diagnosis. Serological methods may be used as a diagnostic test in the absence of PCR. When diagnosing COVID-19, causes of respiratory infections such as viruses, bacteria that cause pneumonia, chlamydia and mycoplasmas (*Mycoplasma pneumoniae*) should also be excluded if possible. Collection of material (blood) to detect bacteria causing pneumonia and sepsis should ideally be carried out before starting antimicrobial therapy. The main approach to COVID-19 therapy should be the proactive administration of treatment before the development of a complete symptom complex of life-threatening conditions, namely pneumonia, ARDS, sepsis. Treatment of COVID-19 according to the protocols of these guidelines should be given in confirmed and probable cases. Monitoring of the patient's condition for signs of worsening clinical condition is necessary as part of the medical care. Patients infected with SARS-CoV-2 should receive supportive pathogenetic and symptomatic therapy. Treatment of comorbidities and complications is carried out according to clinical guidelines, standards of care for these diseases. At present there are several drugs that can be used in the treatment of COVID-19. The current evidence for all drugs does not allow a clear conclusion about their efficacy or ineffectiveness, and therefore their use is permissible at the discretion of the medical board, as appropriate, if the potential benefit to the patient outweighs the risk of their use. The following guidelines can be used when hospitalising patients with a suspected/confirmed diagnosis of COVID -19 in all treatment settings:

BASIC CRITERIA FOR DISCHARGE FROM HOSPITAL:

- (1) normal body temperature for 3 days;
- (2) normal laboratory values;
- (3) absence of clinical symptoms, including respiratory symptoms;
- (4) two consecutive negative tests for COVID-19 performed at least 24 hours apart by PCR (feces should be included as sample biomaterial if possible);
- (5) Positive radiological changes in the lungs;
- (6) SpO₂ > 93% without additional respiratory oxygen support.

Conclusion

To date, little information has been accumulated on the course of coronavirus infection in patients. At the same time, the World Health Organization (WHO) and the Centers for Disease Control and Prevention (CDC) have issued interim guidelines on the management of COVID-19, which include some aspects of patient care. Thus, almost all cases of COVID-19 worldwide prove the possibility of human-to-human transmission. The virus can easily be isolated from respiratory tract secretions, faeces, belongings and household items belonging to the patient. No one is immune to the possibility of contracting the virus. A healthy person can become infected by direct contact with the mucous membranes of a sick person (e.g. kissing). Infection can occur when a person touches infected surfaces (e.g. door handles) and then touches their eyes, nose and mouth. The droplets do not travel more than two metres and do not stay in the air, but one publication indicates that in an experiment, SARS-CoV-2 remained viable in aerosol form for at least three hours.

A mass vaccination against coronavirus will start in Uzbekistan on 1 April. This was announced by Nurmat Atabekov, deputy head of the sanitary-epidemiological welfare and public health service

References:

1. Clinical management of severe acute respiratory infection when novel coronavirus (nCoV) infection is suspected (2020)
2. COVID-19: investigation and initial clinical management of possible cases (2020)
3. Report of the WHO-China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (COVID-2019) February 16-24, (2020)
4. Ai T., Yang Z., Hou H., Zhan C., Chen C., Lv W., Tao Q., Sun Z., Xia L. Correlation of Chest CT and RT-PCR Testing in Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) in China: A Report of 1014 Cases // Radiology. -- (2020). -- Feb 26. -- C. 200642.
5. Bajema K. L., Oster A. M., McGovern O. L., Lindstrom S., Stenger M. R., Anderson T. C., Isenhour C., Clarke K. R., Evans M. E., Chu V. T., Biggs H. M., Kirking H. L., Gerber S. I., Hall A. J., Fry A. M., Oliver S. E. Persons Evaluated for 2019 Novel Coronavirus - United States, January 2020 // MMWR Morb Mortal Wkly Rep. -- (2020). -- Feb 14. -- T. 69, № 6. -- C. 166- 170.
6. Chan J. F., Yuan S., Kok K. H., To K. K., Chu H., Yang J., Xing F., Liu J., Yip C. C., Poon R. W., Tsoi H. W., Lo S. K., Chan K. H., Poon V. K., Chan W. M., Ip J. D., Cai J. P., Cheng V. C., Chen H., Hui C. K., Yuen K. Y. A familial cluster of pneumonia associated with the 2019 novel coronavirus indicating person-to-person transmission: a study of a family cluster // Lancet. -- (2020). -- Feb 15. -- T. 395, № 10223. -- C. 514-523.
7. Kanatzhan Kemelbekov, Elmira Ospanova, Bakhtygul Baimakhanova, Zharylkap Zhumabekov et al. "epidemiological characteristics of new coronavirus diseases covid-19 features of risk factors and clinical features of the child population", Electronic Journal of General Medicine (2020)
8. Chen H., Guo J., Wang C., Luo F., Yu X., Zhang W., Li J., Zhao D., Xu D., Gong Q., Liao J., Yang H., Hou W., Zhang Y. Clinical characteristics and intrauterine vertical transmission potential of COVID-19 infection in nine pregnant women: a retrospective review of medical records // Lancet. -- (2020). -- Mar 7. -- T. 395, № 10226. -- C. 809-815.
9. Amitabh B. Suthar, Sara Schubert, Julie Garon, Alexia Couture, Amy M. Brown, Sana Charania. "COVID-19 case definitions, diagnostic testing criteria, and surveillance across the pandemic's 25 highest burden countries", Cold Spring Harbor Laboratory, (2021)
10. Chen N., Zhou M., Dong X., Qu J., Gong F., Han Y., Qiu Y., Wang J., Liu Y., Wei Y., Xia J., Yu T., Zhang X., Zhang L. Epidemiological and clinical characteristics of 99 cases of 2019 novel coronavirus pneumonia in Wuhan, China: a descriptive study // Lancet. -- (2020). -- Feb 15. -- T. 395, № 10223. -- C. 507-513.
11. Li Y., Xia L. Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Role of Chest CT in Diagnosis and Management // AJR Am J Roentgenol. -- 2020. -- Mar 4. -- C. 1-7.
12. Liu D., Li L., Wu X., Zheng D., Wang J., Yang L., Zheng C. Pregnancy and Perinatal Outcomes of Women With Coronavirus Disease (COVID-19) Pneumonia: A Preliminary Analysis // AJR Am J Roentgenol. -- (2020). -- Mar 18. -- C. 1-6.
13. Liu K., Fang Y. Y., Deng Y., Liu W., Wang M. F., Ma J. P., Xiao W., Wang Y. N., Zhong M. H., Li C. H., Li G. C., Liu H. G. Clinical characteristics of novel coronavirus cases in tertiary hospitals in Hubei Province // Chin Med J (Engl). -- (2020). -- Feb 7.

RESULTS OF A COMPARATIVE STUDY OF GEN-MODIFIED-SHADOW EFFECTS ON THE IMMUNE SYSTEM OF LABORATORY ANIMALS IN EXPERIMENT

Allanazarov Allanazar Khudashkurovich

Urgench branch of the Tashkent Medical Academy, Republic of Uzbekistan

Abstract. *The aim of the study was to characterize the changes in the absolute and relative parameters of the immune system cells under the influence of GM soy in the experiment. It was found that in laboratory animals that consumed GM soy, 77.8% of the parameters of the immune system significantly differed from those of the control group, the differences in relative parameters were identical with quantitative indicators, the changes were multidirectional and reflected the degree of influence on the immune system. This condition indicated a strain in the immune system. In the comparison group, no differences were observed from the data of the control group. To assess the effect of the GM product on the activity of the body's immune system and the quantitative indicators of immunocompetent cells, the EIID (experimental immunodeficiency index) is recommended. This index allowed us to assess the degree of depth of immunodeficiency in the experiment.*

Relevance. Today, the world of human security and the spread of GM crops, pollution, pesticides, soil processing, traditional agriculture with the economic and social consequences associated with the cutting of the national economy is not based on clear scientific evidence related to fixed. These scientific studies indicate that the risk of GMO s is increasing for humans and the environment.

Our goal was a comparative study and evaluation of the effect of GM-shadow on key indicators of the immune system of laboratory animals on the basis of experimental studies.

Materials and methods. The impact of new technologies to GM foods, learn thorn 90 laboratory animals (white wild rats) analyse secular research. For these purposes, we used soy flour (GM - product) grown abroad. The control group (n = 30) standard vivarium ration and drinking water ab libitum (Latin "discretion"), with the deficit in the comparison group (n = 30) of the shadow of GM food is added to the ration to the main In the group of animals (n = 30) GM -shade feed supplement was added to the ration. Immunocompetent cells immunofluorescent the police test, neutrophils phagocytic activity was determined using traditional methods.

The results obtained. Intact white wild rats immune system cells relative and absolute amount of parameters as indicators of policy, GM-product consumption compared with data from laboratory animals, analysis, GM product in a comparative study of the effects on the immune system of experimental animals allows conclusions. GM-soy consumption (main group) and did not (control group) in laboratory animals, the immune system option 9 warns 7(77.8%) of the positive changes detected in different directions, yields determine the effect of the immune system. Basically, there were no significant changes in the T-lymphocyte system, and no changes in the quantitative indicators of V-lymphocytes. A significant decrease in the number of natural killers (SD16 +-cells) and lymphocytes (SD95 +-cells), which hold markers of cell readiness for apoptosis, was also found. These figures sold blindly to the presence of stress on the immune system.

GM-shadow consumed (main group) and non-consumed (control group) white rats were practically identical to the quantitative changes in the tendency to change relative indicators, which allows to assess the functional status of the immune system

immunocompetent cells'. SD3 + -, SD4 + -, SD16 + -, SD95 + - cell deficits and relative increases in SD8 + - cells showed an imbalance in immune system parameters. This was also confirmed by a convincing decrease in the immunoregulatory index parameter and NFF. The fact that SD20 + -cells remain unchanged between comparable groups during the observation period indicates that this process has no effect on them.

No practically different changes were observed in the quantitative indicators of the immune system of white non-GM rats that consumed soy without GM (comparison group) and did not consume (control group). This condition is a sign that there is no tension in this system, that there is pathology in the body, and that no pathological conditions are observed. The relative increase in NFF was assessed as a nonspecific condition not related to pathology.

In the experiment, immunocompetent cells with clearly observed GM-shadow effect using the method of assessing the degree of immunodeficiency depth were found to be: SD3 + -cells (1.0:0.96:0.88); SD8 + -cells (1.0:1.12:1.69); SD16 + -cells (1.0:0.91:0.68); SD95 + -cells (1.0:0.95:0.58); NFF (1.0:0.91:0.70). GM products as a result of the activity of the immune system, the immune cells in order to study the effects of quantitative and qualitative indicators of immunological parameters SD3 + -, SD8 + -, SD16+ -, SD95+ -, cells and NFF to identify indicators of relative (%) believe that it is enough. Changes in these parameters have been shown to allow the identification and assessment of the degree of immunological imbalance and immunodeficiency depth, indicating a deficiency in the immune system.

EIID (experimental immunodeficiency index) was recommended to evaluate the effect of GM-product on the activity of the body's immune system and quantitative indicators of immunocompetent cells in the experiment. This index made it possible to assess the degree of immunodeficiency depth. Normally, EIID is equal to 2, and a decrease from it indicates the development of immunodeficiency and its depth.

Thus, the negative effect of GM-shadow on immunocompetent cells of the immune system of experimental animals has been demonstrated experimentally.

References:

1. Derevenshikova M.I., Syromyatnikov M.Yu. The use of molecular genetic methods for microbiological control of food products // *Technics and technology of food production*. - 2018. - No. 4. - P.87-113.
2. Dronik G.V., Black I.V. The content of medium molecules in the blood serum of rats using traditional and transgenic soy // *Bulletin of modern research*. - 2017. - No. 6- 1. - P.7-8.
3. Zakirova G.Sh., Papunidi K.Kh., Kadikov I.R. Influence of diets containing genetically modified soybeans on the animal organism // *Veterinary doctor*. - 2019. - No. 4. - P.37-43.
4. Nuraliyev N.A., Bektimirov A.M.-T., Alimova M.T., Suvonov K.Zh. Rules and methods of working with laboratory animals in experimental microbiological and immunological research // *Methodical manual*. - Tashkent, 2016. -- 33 p.
5. Pavlovskaya N.E., Lushnikov A.V., Polekhina N.N., Solokhina I.Yu., Gneusheva I.A. Influence of genetically modified soybeans on body weight and reproductive activity of white laboratory mice // *Bulletin of Science and Education*. - 2018. - No. 2. - P.1-12.
6. Sobirova D.R., Nuraliyev N.A., Ginatullina E.N. Results of experimental studies on the study and assessment of the mutagenic activity of a genetically modified product // *Problems of Biology and Medicine*. - Samarkand, 2017. - No. 1. - S. 180-184.
7. Sobirova D.R., Nuraliyev N.A., Nosirova A.R., Ginatullina E.N. Study of the effect of a genetically modified product on mammalian reproduction in experiments on laboratory animals // *Infection, immunity and pharmacology*. - Tashkent, 2017. - No. 2. - S. 195-200.
8. Tutelyan V.A. Ensuring the safety of genetically modified organisms for food production //

- Bulletin of the Russian Academy of Sciences. - 2017. - Volume 87. - №4. - S.342-347.
9. Tyshko N.V. Control over genetically modified organisms of plant origin in food products: scientific substantiation and methodological support // Nutrition issues. - 2017. - Volume 86. - No. 5. - pp. 29-33.
  10. Nuraliyev N.A., Sobirova D.R., Baltaeva K.A., Ginnatullina E.N. Effect of genetically modified product on reproduction function, biochemical and hematology indexes in experimental study // European Science Review. - Austria, Vienna, 2017.-- N1. - P.94-95.
  11. Willems S, Fraiture MA, Deforce D., De Keersmaecker SC, De Loose M., Ruttink T., Herman P., Van Nieuwerburgh F., Roosens N. Statistical framework for detection of genetically modified organisms based on Next Generation Sequencing // Food Chemistry. - 2016. - Vol. 192. - P.788-798

АЛЛЕРГИК РИНИТ КАСАЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНИШИДА АТМОСФЕРА ҲАВОСИНИНГ ТАЪСИРИНИ ЎРГАНИШ

Тиллаева Шохида Олимжон қизи

*санитария, гигиена ва касб касалликлари илмий тадқиқот институти 1-босқич
докторанти, Ўзбекистон Республикаси*

Махамматқулов Хусанбой Эркин уғли

*Санитария, гигиена ва касб касалликлар институти Кичик илмий ходими,
Ўзбекистон Республикаси*

Бободжонов Бегзод Рўзматович

*Санитария, гигиена ва касб касалликлар институти Кичик илмий ходими,
Ўзбекистон Республикаси*

Аннотация: Ҳозирги кунда атмосфера ҳавосининг ифлосланиш даражасининг ортишига кўплаб антропоген ва ишлаб чиқариш саноати, автотранспорт воситалари сонинини ортиши кабилар сабаб бўлмоқда. Атмосферанинг ифлосланиш даражаси бевосита нафас органлари яллиғланиш ва аллергия касалликларнинг келиб чиқишида муҳим рол ўйнамоқда. Айниқса организми ҳали тўла ривожланишга улгурмаган болаларда касалликнинг кечиши катталарга нисбатан бир қанча оғирроқ ўтишини инобатга олинса бу ҳолат келажакда бартараф этилиши лозим бўлган муаммонинг долзарблигини белгилаб беради.

Инсон саломатлигининг ҳолати атмосфера ҳавосини ифлослантирувчи манбаларга боғлиқ бўлиб, буларга: саноат корхоналари, автотранспорт воситалари, бўёқ ҳамда дори воситаларини ишлаб чиқарувчи корхоналар, хазон ва чиқиндиларни ёқиш натижасида чиқаётган захарли ва зарарли тутунлар, қаттиқ заррачалар экологик ва эстетик жиҳатдан атроф муҳитга ва жамиятга катта зиён етказди. Кўпгина олиб борилган илмий тадқиқотлар натижаларига кўра, узлуксиз тарзда атмосфера ҳавосини ифлосланиши эколого – гигиеник хавф зонасини ташкил этмоқда, бу эса специфик ва носпецифик касалликлар, ўлим ва аномал туғилиш кўрсаткичини ортишига сабаб бўлмоқда [1].

Атмосфера ҳавосини ифлосланиш муаммоси XX асрнинг иккинчи ярмида ишлаб чиқариш корхоналарининг жадал ривожланиши, қишлоқ хўжалигида турли захарли кимёвий бирикмалардан кўп миқдорда ва нотўғри фойдаланиш бўлган бўлса, охири беш йилликда бу муаммолар қаторига атмосферанинг автотранспорт воситаларидан чиқаётган чиқиндилар ҳам қўшилди [2]. Натижада атмосфера ҳавосига тўлиқ ва тўлиқ бўлмаган ёқилғи қолдиқ маҳсулотлари ажралиб чиқа бошлади. Шаҳар кўчаларининг торлиги, кўп қаватли биноларнинг кўплиги ва зичлиги, йилнинг ҳарорати баландлиги, автотранспорт чиқиндиларининг аҳоли яшаш жойларига яқинлиги бу муаммони янада чуқурлаштирди. Клиник характер жиҳатдан атмосфера ҳавосини ифлосланишига ҳам боғлиқ бўлган касалликларнинг ривожланиш кўрсаткичи катталарга нисбатан болаларда қўйидаги касалликларнинг юзага келиши: иммунологик фаолликнинг пасайиши, аллергия касалликлар, ЛОР органларининг паталогияси, анемия, қалқонсимон безнинг гиперплазияси, юрак қон

томир системаси фаолиятининг бузилиши кўп учрамоқда [1].

ЖССТ маълумотиға кўра 15% хуудларгина экологик вазият ва фавкулотда экологик ҳолатлар бўйича фаолият олиб боради. Катта ёшли аҳоли ўртасида аллергик касалликларнинг тарқалганлиги: бронхиал астма – 100 та текширувчига 7 та бемор, аллергик ринит - 100 та текширувчига 4 та бемор, атопик дерматит - 100 та текширувчига 0,7 та бемор тўғри келади [3].

Клиникадан маълумки икки турдаги Аллергик ринит касаллиги фарқ қилинади: улардан бири мавсумий ва иккинчиси мавсумийлик ҳос бўлмаган аллергик ринитлардир. Мавсумий аллергик ринит - аломатлари одатда йилнинг маълум вақтларида, купинча баҳорда, ўсимликларни гуллаш даврида содир бўлади, мавсумийлик ҳос бўлмаган аллергик ринит - аллергия симптомлари йил фаслларига қараб эмас, доимий намоён бўлади. Кўп ҳолларда мавсумий бўлмаган аллергик ринит касаллигининг сабаби сифатида хуудлардаги экологик вазиятнинг ёмонлашуви билан тушунтирилади [5].

Ривожланаётган мамлакатларда саноатнинг ва автотранспорт воситаларнинг тез суръатларда ўсиши биланоқ ҳавонинг ифлосланиш даражаси ортиб бормоқда ва оҳир оқибатда инсон саломатлигига таҳдид солмоқда. Эпидемиологик тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки ҳавонинг ифлосланиши ва нафас олиш органи касалликлари билан боғлиқ аҳолининг касалланиши, ўлим ҳолатларининг ўртасида боғлиқлик мавжуд. Атмосфера ҳавосининг ифлосланиш даражасининг инсон респиратор системасига таъсир механизмлари ўрганиш натижаларига кўра, инсон организмда юқори нафас йўлларида респиратор симптомлар кўпайиб, нафас олиш функциясининг сусайиши ва ҳаво йўлларида яллиғланиш ҳолларини пайдо бўлишга олиб келоқда.

Ин витро (In vitro) тадқиқотлар шуни кўрсатдики ҳавони ифлослантирувчи моддалар хужайраларни бевосита шикастлайди ва билвосита хужайри ичи оксидатив жараёнларини фаоллашиши орқали таъсир этади [4].

Юқорида келтирилган турли олиб борилган илмий тадқиқот ишларидан маълумки келиб чиқиши атмосфера ҳавосининг ифлосланишига боғлиқ бўлган ва айниқса болаларда кўп учрайдиган аллергик ринит касаллигини сабабларини ўрганиш ва таҳлил қилиш, касалланишларни камайтиришга қаратилган чоратадбирлар ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Мавзуга доир олиб бориладиган тадқиқот ишида жойнинг экологик ҳолати, атмосфера ҳавосини ифлослантирувчи манбалар ва касалланиш кўрсаткичлари таҳлиллари қамраб олиниши муҳимдир.

Мақсадга эришиш учун дастлаб танланган тадқиқот иши олиб бориладиган жойнинг камида оҳирги 3 йилда болаларда аллергик ринит касаллигини ривожланишига етакчи таъсир кўрсатувчи атмосфера ҳавосининг зарарли омилларини аниқлаш, болаларда аллергик ринит касаллиги ривожланишига таъсир кўрсатувчи атмосфера ҳавосининг зарарли омилларига гигиеник баҳо бериш, атмосфера ҳавосини ифлосланиши билан боғлиқ равишда аллергик ринит касаллиги кўрсаткичини динамикасини таҳлил қилиш, атмосфера ҳавосининг зарарли ва хавфли омилларини болаларда аллергик ринит касаллиги ривожланиш таъсирини олдини олишга қаратилган гигиеник тавсиялар тизимлари билан танишиш талаб этилади.

Юқорида келтирилган сабаблар ва касалликнинг кўп ҳолларда болаларда учраши, ушбу касалликни келтириб чиқаришда атмосфера ҳавосининг таъсирини мавжудлиги, касалланишларни камайтирувчи ва аҳоли саломатлигини муҳофаза қилувчи чора – тадбирлар тизимидаги мавжуд муаммолар тўлиқлигича ўз ечимини

топмаганлиги соҳага доир илмий тадқиқот ишларининг олиб борилишини долзарб эканлигини белгилаб беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Автореферат “Оценка состояния здоровья детского населения в условиях различных уровней аэрогенной нагрузки” Кашлева Е.А., Иркутск 2013 г. 27ст.36.
2. XV Республика илмий-амалий конференцияси материаллари “Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясида инновацион технологияларни қўллаш - мамлакат тараққиётининг муҳим омили” мавзусидаги 2018 й. 300в. 32 бет.
3. Шайхутдинова Т.В. “Клинико-статистические особенности распространенности бронхиальной астмы и сочетанных с ней аллергических заболеваний в условиях отдельного региона Северо-запада Российской Федерации” 2005г, 192ст, 58в.
4. Hasan Bayram, Öner Dikensoy “Effects of air pollution on respiratory health” Dissertation. 90 p, 36.
5. Интернет маълумотлари: <https://kun.uz/>

ГИГИЕНИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ ДЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ГРУППА:

Шоюсупова Хадичахон Бобирхон кизи

Младший научный сотрудник

Институт санитарии, гигиены и профессиональных заболеваний, Республика Узбекистан

Махамматкулов Хусанбой Эркин угли

Младший научный сотрудник Института санитарии, гигиены и профессиональных заболеваний, Республика Узбекистан
Институт санитарии, гигиены и профессиональных заболеваний, Республика Узбекистан

Ильясова Айгуль Юсипбаевна

Урта Чирчикский районный врач по SEO и JSX гигиене

Атамуратова Ойбарчин Сапарбай кизи

Младший научный сотрудник

Институт санитарии, гигиены и профессиональных заболеваний, Республика Узбекистан

Бободжонов Бегзод Рузматович

Младший научный сотрудник

Институт санитарии, гигиены и профессиональных заболеваний, Республика Узбекистан

В условиях Узбекистана основными гигиеническими проблемами являются планировка и благоустройство детсадов, изучение динамики здоровья и физического развития, вопросы рационализации питания, физического воспитания и закаливания.

Широкий размах строительства дошкольных учреждений в городах и селах республики требует систематического санитарно-гигиенического надзора и внесения в него дополнений и изменений для IV климатической зоны, где должен быть учтен ряд вопросов, в частности, планировка открытых и закрытых веранд, детских помещений с оптимальным микроклиматом и др. В условиях жаркого климата необходимо кондиционирование помещений. Исследование показали что в летный период а садах с кондиционированием поддерживается оптимальная температура (+26°) и влажность, что способствует хорошему и длительному сну. Не оказывает влияния на рост простудных заболеваний, Важным вопросом является изучение здоровья и физического развития детей дошкольного возраста в условиях воспитания в детсадах. Показано заметное снижение простудной заболеваемости и улучшение показателей здоровья дошкольников при организации сна детей на открытом воздухе в течение года. При комплексном закаливании детей совершенствуются функции периферической системы терморегуляции и тепловое состояние, улучшаются показатели и снижается заболеваемость детей (К.М. Алиев, 2011).

Не менее важным является исследование физического развития детей. Изучение этого вопроса у 2,5 тыс. детей дошкольного возраста г. Ташкента за последние десятилетия увеличение длины тела мальчиков в возрасте 4 лет в среднем на 4,3 см. 5 6 мес. на 2,7 мес, а девочек 6 лет на 1,7 см. детей отмечены сезонные

различия отдельных показателей физического развития: больший прирост длины тела и веса у мальчиков (0,6—1,2 кг) и девочек (0,7—1,5 кг) в летне-осенний период чем в зимне-осенний. При этом питания. Была установлена наибольшая калорийность в летне-осенней сезон года (2200-2400) при достаточном уровне сбалансированности основных пищевых веществ и наибольшем содержании витаминов, в том числе рибофлавина (2,4 мг) и РР за счет обогащение рациона молочными продуктами. При этом отмечен высокий уровень обеспеченности витаминами В, и РР у детей (М. Н. Исманлов и др., 1999). Охрана здоровья детей в значительной мере связана с проведением таких оздоровительных мероприятий, как физическое воспитание и закаливание. Исследование проведенные нами установлено что систематическое использование естественных закаливающих мероприятий снижает уровень общей и простудной заболеваемости почти в 2 раза по сравнению с не закаливаемой группой детей.

Список использованных источников:

1. Автореферат "Оценка состояния здоровья детского населения в условиях различных уровней аэрогенной нагрузки" Кашлева Е.А., Иркутск 2013 г. 27ст.36.
2. Шайхутдинова Т.В. "Клинико-статистические особенности распространенности бронхиальной астмы и сочетанных с ней аллергических заболеваний в условиях отдельного региона Северо-запада Российской Федерации" 2005г, 192ст, 58в.

КЛИНИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭНТЕРОВИРУСНОЙ (НЕПОЛИО) ИНФЕКЦИИ В СЕЗОН 2021 ГОДА

Шермухамедова Гуландом Таджиевна

*Ташкентский Городской филиал научно практического медицинского центра
Эпидемиологии, Микробиологии, инфекционных и паразитарных заболеваний при
МЗ РУз, Республика Узбекистан*

Таджиев Ботир Мирхашимович

*Доктор медицинских наук, профессор, директор
научно практический медицинский центр Эпидемиологии, Микробиологии,
инфекционных и паразитарных заболеваний при МЗ РУз, Республика Узбекистан*

Введение

Значимость ЭВИ определяется широким распространением, полиморфизмом клинических проявлений заболевания. В последние годы наблюдается подъём заболеваемости ЭВИ в нашем регионе. Целесообразность изучения клинических проявлений ЭВИ определяется необходимостью своевременной реакции на вспышки заболевания, получения более полных данных для прогноза и долговременного планирования работы, а также проведения научных исследований.

Цель исследования

Изучить клинические проявления энтеровирусной (неполио) инфекции в 2021 г.

Материалы и методы

В исследовании использованы данные мед. форм №027, №066 1471 больных, проходивших лечение в ГКИБ №1. Ташкента. Проведен ретроспективный анализ клинических данных больных с диагнозом ЭВИ. Анализ возрастного состава больных [1].

Результаты

Максимальный удельный вес больных ЭВИ приходится на возраст от 1 года до 5 лет (77,9%) и от 5 до 14 лет (20,1%), старше 18 лет – 2,1%. Основной клинической формой был Везикулярный фарингит (55%). Он проявлялся лихорадкой, обычно длившейся 1–3 дня, со средней температурой до 38,9°С, а также симптомами интоксикации: слабостью (92,8%), головной болью (87,7%), умеренными мышечными болями (21,9%), болями в суставах (11,9%). Зернистостью задней стенки глотки и везикулярной экзантемой слизистой ротоглотки (100%). Везикулярный стоматит с Экзантемой (34,6%). При данной форме заболевания у больных к вышеперечисленным симптомам прибавлялась афтозная экзантема слизистой полости рта, папулезная сыпь, псевдовезикулярная экзантема кожи с последующим шелушением элементов. Типичная картина HFMD отмечена у 7% наблюдаемых. В 7,1% случаев встречалась энтеровирусная экзантема с характерной пятнистой, реже пятнисто-папулезной сыпью. Она появлялась на 2–4-е сутки заболевания и сохранялась в течение 5-6 дней. Угасая, сыпь не оставляла шелушения и пигментации [2]. При этом интоксикационный синдром и лихорадка были выражены умеренно.

Выводы

1. Среди госпитализированных больных ЭВИ в ГКИБ №1 г. Ташкента за период с января 2020 по август 2021 г. преобладали дети от 1 года до 5 лет (77,9%).

2. Основными клиническими формами ЭВИ были Везикулярный Фарингит и Везикулярный стоматит с Экзантемой (89,6% наблюдений).

Список использованных источников:

1. Халикова, Ш. А., Таджиев, Б. М., Даминава, М. Н., Рашидов, Ф. А., Рихсиева, Г. М., & Алимов, М. М. (2019). К ВОПРОСУ О СОСТОЯНИИ АМИНОКИСЛОТНОГО СПЕКТРА И ОКСИДА АЗОТА В СЫВОРОТКЕ КРОВИ ПРИ ХРОНИЧЕСКОМ ВИРУСНОМ ГЕПАТИТЕ С У ДЕТЕЙ. *Апробація*, (2), 16-20.
2. Таджиев, Б. М., Даминава, М. Н., Абдуллаева, О. И., Даминава, Х. М., Халикова, Ш. А., & Акрамова, И. А. (2018). КЛИНИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ГЕРПЕТИЧЕСКОЙ ИНФЕКЦИИ У ВИЧ ИНФИЦИРОВАННЫХ ДЕТЕЙ. In *International Scientific and Practical Conference World science* (Vol. 4, No. 4, pp. 42-44). ROST.

КЛІНІКО-ЛАБОРАТОРНІ ОСОБЛИВОСТІ ХВОРИХ НА БРОНХІАЛЬНУ АСТМУ НА ТЛІ ОЖИРІННЯ

Кочуєва Марина Миколаївна

Доктор медичних наук, професор, кафедра внутрішньої медицини
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна

Заїкіна Юлія Олександрівна

Аспірант кафедри фізіатрії, пульмонології та сімейної медицини
Харківська медична академія післядипломної освіти, Україна

Тимченко Ганна Андріївна

Асистент кафедри фізіатрії, пульмонології та сімейної медицини
Харківська медична академія післядипломної освіти, Україна

Актуальність роботи: Поєднання бронхіальної астми та ожиріння визначає тяжкість перебігу захворювання, низький рівень контролю, резистентність до базисної терапії, та часті госпіталізації при загостренні захворювання. Розуміння взаємозв'язків, та пошук нових терапевтичних стратегій лікування цієї групи хворих, дозволить покращити контроль захворювання.

Мета: дослідити вплив надлишкової маси тіла на параметри клініко-лабораторного стану хворих на бронхіальну астму

Актуальність роботи обумовлена збільшенням поширеності фенотипу бронхіальної астми з ожирінням та його більш важким перебігом

Матеріали і методи: Дослідження проводилося протягом 2018-2020 років на базі відділення пульмонології Комунального некомерційного підприємства «Міська клінічна лікарня № 13» Харківської міської ради (м. Харків, Україна). Для участі в дослідженні було відібрано 132 хворих на персистуючу бронхіальну астму (БА) середнього ступеня тяжкості, 76 жінок та 56 чоловіків, віком 35–60 років, середній вік складав $52,64 \pm 8,24$ роки, у групі з нормальним ІМТ – $53,20 \pm 9,16$ років, у групі з надлишковою вагою – $52,52 \pm 7,99$ років ($p > 0,05$). Відповідно до індексу маси тіла (ІМТ = маса тіла, кг/зріст, м²) пацієнтів поділили на дві групи. Першу групу (30 осіб) склали пацієнти з нормальною вагою (ІМТ від 18,5 до 24,9 кг/м²), до другої групи ввійшли пацієнти з надлишковою масою тіла (ІМТ від 25,0 кг/м² до 29,9 кг/м²) та ожирінням (ІМТ від 30,0 кг/м² і більше). За гендерним складом групи були подібні.

Усім пацієнтам було проведено клініко-анамнестичне обстеження – з визначенням антропометричних параметрів, розрахунком індексу маси тіла (ІМТ), та вимірювання артеріального тиску (АТ); анкетування за допомогою опитувальника Asthma Control Questionnaire-5 (ACQ-5) для визначення рівня контролю БА; спірографію за допомогою комп'ютерної системи «SPIROCOM»; лабораторні обстеження - клінічний аналіз крові з розгорнутою лейкоцитарною формулою, визначення рівня глюкози крові, аналіз на вміст імуноглобуліну Е (IgE), аналіз показників ліпідного профілю. Методом твердофазного імуноферментного аналізу визначали вміст у сироватці крові інтерлейкіну-4 (ІЛ-4), інтерлейкіну-6 (ІЛ-6), інтерлейкіну-8 (ІЛ-8).

Усі пацієнти отримували стандартну базисну терапію інгаляційними кортикостероїдами та β₂-агоністами пролонгованої дії відповідно до ступеня тяжкості захворювання згідно рекомендацій GINA.

Отримані дані були оброблені з використанням прикладної програми Statistica. Кількісні дані представлені у вигляді середніх значень (М) та стандартних відхилень (SD). Критичне значення рівня статистичної значущості при перевірці нульових гіпотез приймалося рівним 0,05. Для порівняння центральних параметрів груп використовувалися параметричні і непараметричні методи: t-критерій Стьюдента, тести Вілкоксона і Манна-Уїтні. Для попарного порівняння груп використовувався критерій U – Манна-Уїтні, для визначення взаємозв'язку між ознаками використовували коефіцієнт кореляції Спірмена.

Результати : При порівняльній оцінці груп хворих на БА з нормальною та надлишковою масою тіла була виявлена вірогідна відмінність у рівні діастолічного АТ - хворі на БА з надлишковою масою тіла мали на 5,3 % вищий діастолічний АТ порівняно з хворими на БА з нормальною масою тіла ($p < 0,05$). Наявність надлишкової маси тіла у хворих на БА асоціювалась зі зниженням ліпопротеїдів високої щільності (ЛПВЩ) (на 65,7 %) ($p < 0,05$), та ліпопротеїдів низької щільності (ЛПНЩ) (на 13,2 %), рівня глюкози (на 5,1 %), та збільшенням показників системного запалення – ІЛ-6 (на 31,8 %) ($p < 0,05$), порівняно з хворими з нормальною вагою тіла.

За результатами оцінювання кореляції ІМТ та клініко-анамнестичних даних хворих на БА з надлишковою вагою, був виявлений позитивний взаємозв'язок з віком хворих ($\text{вік}_r = 0,299$, $p = 0,002$), кількістю балів за опитувальником АСQ-5, ($\text{АСQ-5}_r = 0,274$, $p = 0,005$), а також негативна кореляція з показником ФЗД – ОФВ1 ($\text{ОФВ1}_r = -0,206$, $p = 0,038$) ($p < 0,05$).

Була відмічена вірогідна позитивна кореляція між ІМТ та рівнем АТ – систолічним ($\text{САТ}_r = 0,211$, $p = 0,033$) та діастолічним ($\text{ДАТ}_r = 0,212$, $p = 0,033$).

За результатами оцінювання зв'язків ІМТ з показниками системного запалення (ІЛ-4, ІЛ-6, ІЛ-8), жодні асоціації у групі хворих на БА з надлишковою масою тіла не виявлені. Простежується вірогідний зв'язок між ІМТ та показниками алергічного профілю БА – позитивний з рівнем ІgЕ ($\text{ІgЕ}_r = 0,212$, $p = 0,032$), та тенденція негативного зв'язку з рівнем еозинофілів крові (еозинофіли $_r = -0,188$, $p = 0,058$).

Висновки: Все вищезазначене свідчить про суттєво гірший перебіг БА на тлі ожиріння, тому розуміння взаємозв'язків між цими станами може допомогти у пошуку нових терапевтичних стратегій лікування цієї групи хворих, що мають включати як фармакологічний підхід, так і специфічну терапію ожиріння – поєднання дієти та фізичних вправ.

ЛАЗЕРНОЕ ЛЕЧЕНИЕ ПЕРВИЧНОЙ НЕСТАБИЛИЗИРОВАННОЙ ОТКРЫТОУГОЛЬНОЙ ГЛАУКОМЫ

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ГРУППА:

Юсупов А.Ф.

Республиканский специализированный научно-практический медицинский центр микрохирургии глаза; глазная клиника СП ООО "SIHAT KO`Z", Республика Узбекистан

Муханов Ш.А.

Республиканский специализированный научно-практический медицинский центр микрохирургии глаза; глазная клиника СП ООО "SIHAT KO`Z", Республика Узбекистан

Мубаракова К.А.

Республиканский специализированный научно-практический медицинский центр микрохирургии глаза; глазная клиника СП ООО "SIHAT KO`Z", Республика Узбекистан

Умарова Н.О.

Республиканский специализированный научно-практический медицинский центр микрохирургии глаза; глазная клиника СП ООО "SIHAT KO`Z", Республика Узбекистан

Гиясова А.О.

Республиканский специализированный научно-практический медицинский центр микрохирургии глаза; глазная клиника СП ООО "SIHAT KO`Z", Республика Узбекистан

Аннотация. Открытоугольная глаукома – прогрессирующее заболевание глаз хронического течения, сопровождающееся повышением внутриглазного давления, что со временем приводит к поражению зрительного нерва. Среди клинических его симптомов необходимо выделить снижение остроты зрения и ухудшение аккомодации. Нередко болезнь сопровождается болезненными ощущениями. Для диагностики заболевания выполняют тонометрию, гониоскопию, ОКТ, периметрию и офтальмоскопию.

Цель. Оценка эффективности лазерного лечения методом МДЛТ у больных с первичной открытоугольной глаукомой нестабилизированного течения с периодом наблюдения до 12 месяцев.

Материал и методы. В исследование были включены 22 пациентов (36 глаз) с ПОУГ, у которых наблюдалось нестабильное течение при медикаментозном лечении. Распределение по стадиям: I стадия – 16 глаз, II стадия – 11 глаз, III стадия – 9 глаз; по уровню ВГД: 27-32 мм рт. ст. (среднее $28,8 \pm 0,6$ мм рт. ст.) – 22 глаза, от 33 мм рт. ст. и выше ($35,3 \pm 0,8$ мм рт. ст.) – 12 глаз. У всех пациентов угол передней камеры был открыт, выраженная пигментация отмечалась на 19 глазах, слабая - на 17, но трабекула контурировалась достаточно. Методы обследования: визометрия, периметрия, тонометрия. МДЛТ выполняли на диодлазерной установке «Easuret» (Quantel medical, Франция), длиной волны 577 нм, при мощности 1000 мВт, размером пятна 300 мкм, продолжительностью пакета импульсов 300 мс с рабочим циклом 10% в диапазоне 360°. После операции были назначены глазные капли:

противовоспалительные и антибиотики. Динамическое наблюдение выполнялось в сроки: через сутки, через 10 дней, 1, 3, 6 и 12 месяцев [1-3].

Результаты. Измерение ВГД на 10-й день после МДЛТ показало снижение на 9-10 мм рт. ст. - около 30% от исходного уровня ВГД и убедительно. На 3-х глазах (8,3%) снижение ВГД было недостаточным с 35 мм до 30 мм рт. ст. На одном глазу ВГД достигло 24 мм рт. ст. в сроке 1 месяца наблюдения. На 2-х глазах ВГД не нормализовалось, и им была выполнена непроникающая глубокая склерэктомия с положительным результатом. При обследовании через 3-6 мес. ВГД на уровне 17-19 мм рт. ст. было на 29 глазах (80,5%); на уровне 21-25 мм рт. ст. (5 глаз – 13,9%). Через год количество глаз с уровнем ВГД 17-19 мм рт. ст. уменьшилось и вдвое увеличилось количество глаз с уровнем 23-25 мм рт. ст.. Следовательно, после МДЛТ ВГД у части пациентов постепенно повысилось, и потребовалось микрохирургическое лечение на 6 глазах (16,7%).

Заключение. Лечение методом МДЛТ с 360° на диодлазерной установке длиной волны 577 нм в ранние сроки после вмешательства достаточно эффективна, хотя отмечается постепенное повышение ВГД. В течение 10 дней после процедуры в 91,7% случаев удалось достичь целевого давления. Стабильный гипотензивный эффект МДЛТ сохраняется до 6 месяцев в 80,5% случаев. К 1 году наблюдения ВГД начинает повышаться и достигает интолерантного уровня в 47,2% пациентов на фоне местной гипотензивной терапии [4-6].

Список использованных источников:

1. Abouhoussein MA. Micropulse laser trabeculoplasty for openangle glaucoma. Delta J Ophthalmol. 2016; 17: 80-4.
2. Fudenberg SJ, Myers JS, Katz LJ. Trabecular Meshwork Tissue Examination With Scanning Electron Microscopy: A Comparison of Micropulse Diode Laser (MLT), Selective Laser (SLT), and Argon Laser (ALT) Trabeculoplasty in Human Cadaver Tissue. Invest Ophthalmol Vis Sci. 2008; 49:1236.
3. Ingvoldstad DD, Krishna R, Willoughby L. Micropulse diode laser trabeculoplasty versus argon laser trabeculoplasty in the treatment of open-angle glaucoma. Journal. 2005; 46.
4. Kamalova Malika Ilkhomovna, Islamov Shavkat Eriyigitovich, Khaidarov Nodir Kadyrovich. Morphological Features Of Microvascular Tissue Of The Brain At Hemorrhagic Stroke. The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research, 2020. 2(10), 53-59
5. M. I. Kamalova, N.K.Khaidarov, Sh.E.Islamov, Pathomorphological Features of hemorrhagic brain strokes, Journal of Biomedicine and Practice 2020, Special issue, pp. 101-105
6. Khaidarov Nodir Kadyrovich, Shomurodov Kahramon Erkinovich, & Kamalova Malika Ilhomovna. (2021). Microscopic Examination Of Postcapillary Cerebral Venues In Hemorrhagic Stroke. The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research, 3(08), 69-73.

ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭНТЕРОВИРУСНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ В СЕЗОН 2021 ГОДА

Шермухамедова Гуландом Таджиевна

*Ташкентский Городской филиал научно практического медицинского центра
Эпидемиологии, Микробиологии, инфекционных и паразитарных заболеваний
при МЗ РУз, Республика Узбекистан*

Таджиев Ботир Мирхашимович

*Доктор медицинских наук Профессор. Директор
научно практический медицинский центр Эпидемиологии, Микробиологии,
инфекционных и паразитарных заболеваний при МЗ РУз, Республика Узбекистан*

Введение

В мире, особенно в странах Азиатского региона, прослеживается четкая тенденция активизации ЭВИ. Подтверждением этому являются постоянно регистрируемые подъемы заболеваемости и вспышки в разных странах. Распространение ЭВИ осуществляется различными путями в зависимости от разновидности и серотипа вируса. Целесообразность изучения эпидемиологических проявлений ЭВИ определяется необходимостью своевременной реакции на вспышки заболевания, получения более полных данных для прогноза эпид. процесса, а также проведения научных исследований.

Цель исследования

Изучить Эпидемиологическую характеристику энтеровирусной (неполио) инфекции в 2021 г.

Материалы и методы

В исследовании использованы данные мед. форм №027, №066 1471 больных, проходивших лечение в ГКИБ №1. Ташкента. Проведен ретроспективный анализ данных эпидемиологического анамнеза больных с диагнозом ЭВИ. Анализ возрастного состава больных.

Результаты

Всего в 2021 г ГКИБ №1 первичный диагноз ЭВИ был поставлен 1471 госпитализированным больным, однако был подтвержден лабораторными методами только у 7 (0,47%). Во всех случаях отмечалась типичная клиника ЭВИ среднетяжелого течения [1]. Его главными отличительными эпидемиологическими признаками были превалирование случаев заболеваемости у детей, максимальный удельный вес приходится на возраст от 1 года до 5 лет (77,9%) и от 5 до 14 лет (20,1%) остальные группы были представлены меньше: старше 18 лет – 2,1%. Отмечен ярко выраженный подъем заболеваемости с января по июль 2021, Эпидемиологические исследование ЭВИ показали, что в 2021 г. в Ташкенте отмечался подъём заболеваемости. Был очевиден групповой характер заболеваемости среди детей дошкольного возраста. При этом отмечались общность не только по месту расположения ДДУ, но и по районам и адресам проживания [2].

Выводы

2021 г. заболеваемость ЭВИ носила эпидемический сезонный характер (ранее был спорадический). Поражалось преимущественно детское население. Эпидемический процесс формировался за счет детей дошкольного возраста, с

преимущественным контактно-бытовым путем передачи. Резкое увеличение и изменение характера заболеваемости Э В И в 2021 год, вероятно, было вызвано сменой ведущего пути передачи, пищевого на контактно-бытовой. И заносом не характерных для нашего региона вариантов возбудителя.

Список использованных источников:

1. Халикова, Ш. А., Таджиев, Б. М., Даминова, М. Н., Рашидов, Ф. А., Рихсиева, Г. М., & Алимов, М. М. (2019). К ВОПРОСУ О СОСТОЯНИИ АМИНОКИСЛОТНОГО СПЕКТРА И ОКСИДА АЗОТА В СЫВОРОТКЕ КРОВИ ПРИ ХРОНИЧЕСКОМ ВИРУСНОМ ГЕПАТИТЕ С У ДЕТЕЙ. *Апробація*, (2), 16-20.
2. Таджиев, Б. М., Даминова, М. Н., Абдуллаева, О. И., Даминова, Х. М., Халикова, Ш. А., & Акрамова, И. А. (2018). КЛИНИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ГЕРПЕТИЧЕСКОЙ ИНФЕКЦИИ У ВИЧ ИНФИЦИРОВАННЫХ ДЕТЕЙ. In *International Scientific and Practical Conference World science* (Vol. 4, No. 4, pp. 42-44). ROST.

СЕКЦІЯ ХХІ. ФАРМАЦІЯ ТА ФАРМАКОТЕРАПІЯ

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАРКОТИЧНИМИ АНАЛЬГЕТИКАМИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Чаплик Віктор Васильович

канд.мед.наук, доцент,

завідувач кафедри медицини катастроф та військової медицини

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, Україна

Лавренко Ірина Валеріївна

провізор

клінічна лікарня Львівської залізниці, Україна

Вступ. Забезпечення доступності наркотичних (опіоїдних) анальгетиків (НА) залишається актуальною проблемою у багатьох країнах, в тому числі і в Україні. У більшості країн світу є обмежена доступність НА для медичних цілей.

Опитування дорослого населення 15 країн Європи та Ізраїлю, проведене у 2003 р., показало, що хронічний больовий синдром помірної та сильної інтенсивності буває у 19 % дорослого населення і має вагомий вплив на якість життя, при цьому незначна частина пацієнтів отримали допомогу від спеціалістів зі знеболення і лише половина отримала адекватне знеболення [10].

Згідно з Єдиною конвенцією про наркотичні речовини 1961 р., з поправками, внесеними в 1972 р., уряди всіх країн повинні забезпечувати наявність достатньої кількості наркотичних і психотропних засобів для медичних та наукових цілей і водночас не допустити їх незаконного використання та нелегального обігу [9].

Експертний Комітет Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) визначив морфін, а також кодеїн як життєво необхідні лікарські засоби. В останньому, 17 випуску Переліку основних лікарських засобів, рекомендованого ВООЗ, морфін представлений чотирма лікарськими формами: розчин для ін'єкцій, розчин для перорального прийому, таблетки, таблетки пролонгованої дії, а кодеїн у формі таблеток [4,5].

Експерти ВООЗ наголошують, що НА є необхідними для полегшення болю при захворюваннях на рак. Для здійснення адекватного знеболення онкологічних хворих експертами ВООЗ у 1986 р. було розроблено трикроковий метод аналгезії. Серед альтернатив кодеїну для симптоматичного лікування помірного больового синдрому рекомендовано застосовувати препарати дигідрокодеїну, декстропропроксифену, трамадолу. При сильному больовому синдромі нарівні з морфіном застосовують метадон, гідроморфін, оксикодон, леворфанол, петидин, бупренорфін [8,11]. Також, у 2005 р. за дорученням ВООЗ Міжнародна асоціація хоспісної та паліативної допомоги розробила перелік основних лікувальних закладів для паліативної допомоги, який включає 33 найменування. Серед них шість НА, представлених у різних лікарських формах, які показані до застосування при больовому синдромі різного ступеня – від

слабкого до сильного, а саме: кодеїн (таблетки), фентаніл (трансдермальні системи), метадон (таблетки та пероральний розчин), морфін (таблетки, таблетки пролонгованої дії, пероральний розчин, розчин для ін'єкцій), оксикодон (таблетки), трамадол (таблетки швидкого вивільнення, пероральний розчин, розчин для ін'єкцій) [5,6].

У 1989 р. представники ВООЗ та Міжнародного комітету з контролю за наркотиками (МККН) виявили, що застосування опіатів у медичних цілях у світі не відповідає реальним потребам, у результаті чого 80% населення не має або має недостатній доступ до лікування сильного болю. Завдяки ряду заходів, проведених міжнародною спільнотою з 1989 по 2009 рр. світове споживання НА, які застосовують для знеболення, значно зросло. При цьому застосування НА, як правило, поліпшилося у розвинутих країнах, водночас в інших регіонах забезпечення населення НА залишається на вкрай незадовільному рівні [3]. Забезпечення адекватного знеболення пацієнтів та доступність НА для населення залишається актуальною проблемою і для України [1,2,7].

Матеріали та методи дослідження. Матеріали: Міжнародні та чинні в Україні нормативно-правові документи, офіційні звіти МОЗ України, наукові публікації, огляди, що стосуються питань застосування наркотичних анальгетиків в медицині. Методи: інформаційно-аналітичні, порівняльний контент-аналіз.

Результати дослідження та їх обговорення:

Забезпечення НА в умовах надзвичайних ситуацій (НС) залишається достатньо складною проблемою, так як на даний час існують жорсткі законодавчі обмеження щодо обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на території України. Поява значної кількості постраждалих в умовах надзвичайних ситуацій вимагає забезпечення лікувальних закладів і медичних формувань НА для знеболення та профілактики травматичного шоку. Нами проведений аналіз і прогнозування віддалених наслідків регуляторного впливу нормативної бази у сфері обігу НА та їх доступність для постраждалих при НС.

Згідно вимог «Протоколів надання медичної допомоги при невідкладних станах» (наказ МОЗ України від 17.01.2005 року №24) НА застосовуються як протишоккові засоби для знеболення у випадках інтенсивного болю, пов'язаного з тяжкими травмами, неоперабельними злоякісними пухлинами, а також для премедикації перед наркозом.

В умовах НС можлива відсутність електропостачання, руйнування будівель і транспортної інфраструктури, що не дозволить забезпечити виконання всіх вимог щодо оснащення спеціальних приміщень електричною сигналізацією, сейфами, металевими шафами, ґратами на вікнах тощо. Нормативно визначена кількість і терміни зберігання НА у лікувальних закладах та медичних формуваннях і вимагають їх поповнення в стислі терміни, що в умовах НС не завжди можливо.

Використання всіх вимог нормативної бази у сфері обігу НА, а саме Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», унеможливує проведення ефективного знеболення у постраждалих і неоперабельних онкологічних хворих, що ставить під загрозу право громадян на якісну і доступну медичну допомогу. Проведений нами аналіз свідчить про низький доступ населення, насамперед мешканців сільських населених пунктів, до цього виду медичної допомоги. Основною причиною такого стану є те, що лише 5,5% наявних в Україні аптек отримали ліцензії і, відповідно, мають право відпускати наркотичні та психотропні лікарські засоби населенню. Крім того, не всі районні центри України забезпечені такими аптеками. Наведені дані свідчать про обмежену фізичну

доступність НА для населення України. Надзвичайно низький рівень використання НА порівняно з розрахованою потребою свідчить про те, що значна частина пацієнтів не отримує адекватного знеболення і відчуває сильний біль, що, як правило, може стати або причиною передчасної смерті або перетворюється на довічні муки пацієнта та його родичів.

Аналіз сучасного стану нормативно-правової бази застосування в Україні НА в медицині свідчить про її недосконалість, що вона не відповідає стандартам ВООЗ та NSB з цього питання. Нами встановлено основні перешкоди на шляху збільшення доступності НА в клінічній практиці, а саме:

- невідповідність деяких нормативно-правових документів реаліям існуючої в Україні системи організації охорони здоров'я та міжнародно визнаним правам пацієнтів;

- організаційні перешкоди, які стосуються питань закупівлі аптеками та лікувальними закладами опіоїдних анальгетиків, їх призначення медпрацівниками, зберігання та утилізації;

- психологічні перешкоди з боку лікарів, членів родини та пацієнта, страх розвитку у хворих наркоманії;

- відсутність в Україні сучасних лікарських форм опіоїдних анальгетиків (таблетованих, аплікаційних форм, препаратів із поступовим вивільненням), нових ефективних препаратів анальгетичної дії;

Висновки: 1. В Україні не враховуються міжнародні рекомендації щодо забезпечення населення НА. Рекомендовані ВООЗ як основні лікарські засоби – морфін в пероральному розчині та таблетках, кодеїн в таблетках не застосовують в Україні.

2. З метою реалізації конституційного права громадян щодо рівного доступу до медичних послуг, потрібно внести зміни і доповнення до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори».

3. Для покращення результатів лікування населення в умовах НС необхідне подальше удосконалення системи надання екстреної медичної допомоги, особливо на догоспітальному етапі.

Список використаних джерел:

1. Губський Ю. І., Царенко А. В., Скорина О. О. та ін. Актуальні питання впровадження системи паліативної допомоги та забезпечення прав пацієнтів з обмеженим прогнозом життя в Україні / Право на медичну допомогу в Україні – 2008. Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2009 – С. 224–266.
2. Дацюк Н. О., Волох Д. С., Шолойко Н. В. Аналіз споживання наркотичних анальгетиків в Україні (за даними міжнародного комітету з контролю за наркотиками) // Фармацевтичний часопис. – 2012. – № 2. – С. 103–106.
3. «Не заставляйте нас страдати!» Доступ к обезболивающим средствам как одно из прав человека. – Хьюман Райтс Вотч, 2009. – 47 с.
4. Неконтрольований біль. Зобов'язання України забезпечити надання паліативної допомоги згідно з принципами доказової медицини. – Хьюман Райтс Вотч, 2011. – 99 с.
5. 17th WHO Essential Medicines List, WHO, March 2011. – 41 p. Available at: http://whqlibdoc.who.int/hq/2011/a95053_eng.pdf.
6. De Lima L., Krakauer E., Lorenz K. et al. Ensuring Palliative Medicine Availability: The Development of the IAHPC List of Essential Medicines for Palliative Care // J. Pain and Symptom Management. – 2007. – V. 33, N 5. – P. 521–526.
7. Foley K. M., Wagner J. L., Joranson D. E., Gelband H. Pain control for people with cancer and AIDS / Disease Control Priorities in Developing Countries 2nd edition. – Washington (DC): World Bank, 2006. – Chapter 52. – P. 981–994.

8. Pain & Policy Studies Group. Increasing Patient Access to Pain Medicines around the World: A Framework to Improve National Policies that Govern Drug Distribution. University of Wisconsin Paul P. Carbone Comprehensive Cancer Center. Madison, Wisconsin, 2008. Available at: http://www.painpolicy.wisc.edu/on-line_course/welcome.htm.
9. Single Convention on Narcotic Drugs, 1961, As Amended by the 1972 Protocol Amending the Single Convention on Narcotic Drugs, 1961. New York, NY: United Nations. Available at: http://www.incb.org/pdf/e/conv/convention_1961_en.pdf.
10. 10.219. Survey of chronic pain in Europe: prevalence, impact on daily life, and treatment / H. Breivik, B. Collett, V. Ventafridda [et al.] // European Journal of Pain. – 2006. – №10(4). – P. 287–333.
11. World Health Organization. Cancer Pain Relief: With a Guide to Opioid Availability. Second ed. Geneva, Switzerland: World Health Organization; 1996. Available at: <http://whqlibdoc.who.int/publications/9241544821.pdf>.

СЕКЦІЯ XXII. КУЛЬТУРА ТА МИСТЕЦТВО

СЕМАНТИКА ДИЗАЙНУ ЗНАКІВ-АРХЕТИПІВ В АРХІТЕКТУРІ

Ференс О.О.

ORCID ID: 0000-0003-1076-1148

аспірант кафедри дизайну середовища

Харківська державна академія дизайну і мистецтв, Україна

Архітектура постійно розвивається та вдосконалюється методика її розуміння, але незважаючи на це в її основі лежать архетипи та прості елементи. Тому з точки зору семіотики кожен дизайнерський чи архітектурний об'єкт можна розглянути як систему знаків. Впорядкована система знаків передає інформацію про навколишнє середовище, чи про конкретний предмет. Вся архітектура, що оточує людину є своєрідним соціальним мистецтвом.

Виявлення знаків-архетипів будь-якого об'єкта, незалежно від того чи об'єкт архітектурний, об'ємно-просторовий, чи просто дизайн-композиція, сприяє визначенню певних характеристик, що лежать в основі досліджуваного об'єкта. Також розшифровуються архаїчні знаки та образи. Ця тема актуальна завдяки потребі людини у сучасному суспільстві дізнатися та зрозуміти різні знакові, образотворчі символи та знаки. Знаки-архетипи мають свій традиційний зміст[1], а в сучасному світі вони вдосконалюються, осучаснюються, трансформуються та впроваджуються в сучасну архітектуру.

Архітектура демонструє велику кількість символів, вона не є репрезентативним мистецтвом. Тому їх зручніше розшифрувати та дослідити. Також слід пам'ятати про те, що ідея автора (архітектора), не завжди може співпадати з точкою зору глядача, і особливо це стосується знаків. Тому, що для кожної людини один і той самий знак може означати різне, це зумовлено тим, що в кожного різний рівень розвитку, сприйняття та усвідомленості.

Як ми знаємо, семіотика – це наука про знаки і знакові системи, вони використовуються для передавання та зберігання інформації. Тому в архітектурі значення форми будівлі, її декоративне оздоблення – з однієї сторони та стилістика будови – з іншої, всі ці фактори взаємно пов'язані та при їх аналізуванні бачимо це співвідношення. Ще з давніх часів архітектуру розглядають з трьох точок зору:

- Яку функцію виконує (і для чого призначена будівля).
- Інженерно-конструктивна сторона (забезпечує надійність будівлі та її довговічність).
- Естетична сторона (цей аспект показує на скільки композиційно спроектована будівля і яку естетичну цінність має).

Коли дизайнер чи проєктант виявить знакові елементи - це сприяє та допомагає у створенні нового виразного архітектурного об'єкта, дизайнерської композиції. Але потрібно пам'ятати про комплексний підхід до формування та візуального впорядкування середовища, зокрема міста, якщо йдеться про архітектуру і навколишнє середовище. Реклама на архітектурних будівлях, грає протилежну роль

знакам-символам, а ми знаємо, що для людини психологічно потрібне естетичне середовище міста, без візуального шуму, а дизайн-код забезпечить цю умову. Архітектура статична і в основному має правильну геометричну форму, також має певну ритмічну повторюваність в своєму середовищі.

Використання архетипів, символів та знаків дозволяє людині пробудити попередній досвід (і образний, і емпіричний)[2]. Людина – частина середовища міста, тому предметно-просторове середовище повинно проектуватися відповідно до певної візуально-комунікаційної системи.

Отож, таким чином споглядаючи, наприклад, на архітектурну будівлю з певними знаками, уява вже сама може домалювати та зрозуміти певний сенс, що закладений в цьому об'єкті.

Список використаних джерел:

1. Юнг К.Г. (1992). Архетип і символ. М.
2. Donougho M. (1987). The journal of aesthetic education, Vol.21, No.3.

СЕКЦІЯ XXIII. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ У ЗАКАРПАТТІ

Касинець Ірина Сергіївна

здобувач вищої освіти ступеня магістра
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Україна

Науковий керівник: Грабар Марина Василівна

кандидат економічних наук,
доцент кафедри туризму,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Україна

Туристична індустрія не стоїть на місці, а постійно диференціюється, розвивається, імплементує нові технології. Сьогодні все популярнішим видом туризму стає екстремальний, який користується попитом серед молоді, що любить активний відпочинок. Зараз туристи прагнуть відкривати і пробувати щось нове для себе, тому цікавляться активним відпочинком, а особливо, екстремальним.

Згідно з опитуванням Europe Assistance Ipsos покоління Y, які народилися між 1980 та 1995 рр., частіше випробовують нові види подорожей. Згідно з опитуванням, 59% європейських міленіалів здійснили хоча б один вид екстремального туризму.

Екстремальний туризм включає різноманітні види повітряної, водної та наземної діяльності, такі як альпінізм, піші прогулянки, підводне плавання, рафтинг тощо. Характерним є значні фізичні, а також психологічні навантаження.

Екстремальний туризм є одним з найперспективніших у світі, оскільки розвивається швидкими темпами. Все більше людей надають перевагу активному відпочинку, що передбачає подолання труднощів та небезпек, які чатують на туриста. Причому це стосується не тільки професіональних туристів, для яких ризик – це стиль життя, а й для простих людей [2].

Розмір ринку глобального пригодницького туризму склав близько 0,54 млрд. дол. США в 2020 р., зменшившись з приблизно 0,65 млрд. дол. США в 2019 р. Цей показник, згідно з прогнозами має стабільно зростати протягом наступних років, досягнувши приблизно 2,02 млрд. дол. США до 2030 р.

В Україні, в цілому, й Закарпатській області, зокрема, є значний потенціал для розвитку екстремальних видів відпочинку, проте він недостатньо розвинений.

Розглянемо найперспективніші види екстремального туризму в Закарпатській області.

Альпінізм є найбільш популярним у регіоні завдяки горам, які сприятливі для альпінізму та гірськолижних видів спорту, тому що є порівняно безпечними. Туристи з метою альпінізму найбільше відвідують гори на території Ужгородського, Рахівського, Хустського та Мукачівського районів. На жаль, у Закарпатській області є недостатня кількість досвідчених інструкторів у цій сфері.

Рафтинг – спуск по гірських річках на байдарках або на спеціальному надувному судні, яке називається «рафт». Гірські річки Карпат, особливо навесні, повноводні й

дуже підходять для тренувань. Але важливо дотримуватися необхідних норм безпеки, і найважливіше, займатися рафтингом тільки при супроводі професійного гіда-інструктора.

У Закарпатській області нараховуються близько 50-ти печер, тому тут доцільно розвивати спелеотуризм. Найбільш сприятливі для розвитку спелеології об'єкти: карстові печери біля с. Княгиня (Ужгородський район); карстова печера з прозорими стінами кальциту (поблизу с. Мала Уголька Тячівського району недалеко від височини Погар); карстова «Перлинова печера» (неподалік с. Мала Уголька на вододілі річок Мала та Велика Угольки), закладена у юрських мармуризованих вапняках. Найбільшою печерою є печера «Дружба» (довжина близько 900 м), розташована на території Тячівського району [1; с.30].

У Закарпатській області ідеальні передумови для дельтапланеризму та парапланеризму. Найбільш сприятливими умовами є території Рахівського, Ужгородського та частково інших районів області, зокрема с. Ждинієве Мукачевського району.

Ще один вид екстремального туризму на Закарпатті - це трекінг або пішохідний туризм. Трекінг – це відпочинок у русі, у подорожі. Він дає можливість побачити природу та ознайомитися з побутом місцевого населення самотійно. Обов'язково при плануванні такого маршруту треба враховувати вік туристів та кількість днів, які вони готові провести в русі.

У Закарпатській області тури для екстремального туризму надають такі туристичні оператори: ПП «Карпат-Тур» (м. Ужгород), ПП «Лара-Тур» (м. Ужгород), ТОВ «Діадема-Тур» (сmt. Ясіня, Рахівський район), ТОВ «Фарватер Тревел» (м. Ужгород), ТОВ «Лайк-Тур» (м. Ужгород), ТОВ «КУРОРТ«СОНЯЧНА ДОЛИНА» (с. Поляна, Мукачівський район).

Отже, Закарпаття має сприятливі умови для розвитку екстремального туризму завдяки своїм природно-рекреаційним ресурсам.

Список використаних джерел:

1. Грушка О.Р. Туристичне краєзнавство: Монографія. К.: Либідь, 2008. 270 с.
2. Свида І.В. Сучасні форми екстремального туризму в Закарпатській області. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2011. Випуск 1.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

МАТЕРІАЛИ ІІ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

**«ТЕХНОЛОГІЇ, ІНСТРУМЕНТИ ТА СТРАТЕГІЇ
РЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»**

24 вересня 2021 року ♦ Львів, Україна

ТОМ 2

Українською, російською, англійською,
узбецькою та таджицькою мовами

*Всі матеріали пройшли оглядове рецензування
Організаційний комітет не завжди поділяє позицію авторів
За точність викладеного матеріалу відповідальність несуть автори*

Підписано до друку 24.09.2021. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 8,49. Замовлення № 231. Тираж: 50 примірників.
Віддруковано з готового оригінал-макету.

Контактна інформація організаційного комітету:
21037, Україна, м. Вінниця, вул. Зодчих, 40, офіс 103
Міжнародний центр наукових досліджень
Телефони: +38 098 1948380; +38 098 1956755
E-mail: mcnd@ukrlogos.in.ua

Видавець: Громадська організація «Європейська наукова платформа».
21037, Україна, м. Вінниця, вул. Зодчих, 18, офіс 81. E-mail: info@ukrlogos.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 7172 від 21.10.2020.